

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΜΣ: ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΠΛΟΥΡΑΛΙΣΜΟΣ

Διπλωματική Εργασία

«Η θρησκευτική ετερότητα στα διδακτικά βιβλία των θρησκευτικών στην
Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση τα τελευταία είκοσι χρόνια» (2001-2021)

ΦΩΤΕΙΝΗ Π. ΓΚΟΥΝΗ

Α' ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΣΩΤΗΡΙΟΣ Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ

Β' ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ

ΙΟΥΝΙΟΣ 2022

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πίνακας Συντομογραφιών	σελ. 5
Πρόλογος.....	σελ. 6
Περίληψη.....	σελ.8
Abstract.....	σελ.9
Εισαγωγή.....	σελ.10
Κεφάλαιο 1 ^ο : Η ετερότητα υπό το κοινωνιολογικό πρίσμα και με βάση τα ψυχοπαιδαγωγικά μοντέλα	
1.1. Εννοιολογική προσέγγιση της ετερότητας.....	σελ.13
1.2. Περιγραφή κοινωνικών και ιστορικών δεδομένων και ετερότητα.....	σελ.18
1.3. Ψυχοπαιδαγωγικά δεδομένα και ετερότητα	σελ.21
Κεφάλαιο 2: Μορφές ετερότητας	
2.1.Πολιτισμική ετερότητα.....	σελ.25
2.2.Γλωσσική ετερότητα	σελ.27
2.3. Κοινωνική ετερότητα.....	σελ.30
2.4. Θρησκευτική ετερότητα.....	σελ.32

Κεφάλαιο 3: Συγκριτική μελέτη των προγραμμάτων σπουδών στα θρησκευτικά στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση κατά τα έτη 2001-2021

3.1. Η θρησκευτική ετερότητα στα διδακτικά βιβλία των θρησκευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης κατά τα έτη 2001-2005.....σελ. 40

3.2. Η θρησκευτική ετερότητα στα διδακτικά βιβλία των θρησκευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης κατά τα έτη 2005-2017.....σελ. 46

3.3. Η θρησκευτική ετερότητα στα διδακτικά βιβλία των θρησκευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης κατά τα έτη 2017-2021... σελ.52

Κεφάλαιο 4: Προς μια νέα εκπαιδευτική πραγματικότητα η οποία θα δυναμώνει το μαθητή ώστε να ζει αρμονικά σε μία κοινωνία ετερότητας

4.1. Η έννοια της θρησκευτικής ελευθερίας στη θρησκευτική εκπαίδευση.....σελ.77

4.2. Ο ρόλος του παιδαγωγού στην εκπαιδευτική διαδικασία για το ΜτΘ.....σελ.84

4.3 Προτάσεις-βελτιωτικές αλλαγές προκειμένου τα σχολικά εγχειρίδια των θρησκευτικών να ανταποκριθούν καλύτερα αναφορικά με την ετερότητα δίχως

όμως να χάνεται η θρησκευτική τους
ταυτότητα.....σελ.89

Συμπεράσματα.....σελ.91

Βιβλιογραφία.....σελ.93

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

ΘΑ Θρησκευτική Αγωγή

ΠΣ Πρόγραμμα Σπουδών

Αρ. αριθμός

κ.α και άλλα

ΜτΘ Μάθημα των Θρησκευτικών

μτφρ. Μετάφραση

σελ. σελίδα

ΣτΕ Συμβούλιο της Επικρατείας

χ.χ Χωρίς χρόνο έκδοσης

Πρόλογος

Ο δυτικός κόσμος ενώ βιώνει για πολλές δεκαετίες την πολυπολιτισμικότητα – πολύ πιο γρήγορα από την Ελλάδα – εντούτοις δείχνει να «κλείνει» τα μάτια στην πραγματικότητα σα να βλέπει έναν «εφιάλη». Όμως, οι εξελίξεις είναι διαρκείς και καταγιστικές και δεν μπορούν να περιμένουν καμία κοινωνία.

Μέσα από την εθνική και πολιτιστική ετερότητα έρχεται στο φως και η θρησκευτική ετερότητα. Η θρησκευτική ποικιλομορφία είναι γεγονός και στην ελληνική επικράτεια και δεν θα πρέπει να γίνει αφορμή για συγκρούσεις, έριδες, εντάσεις, φανατισμό. Και όπως είναι εύλογο, η θρησκευτική ετερότητα αγγίζει πλέον και τον σχολικό χώρο.

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών μου σπουδών στο ΕΑΠ, ως επιστέγασμα αυτών, στο γνωστικό αντικείμενο της Ορθόδοξης Χριστιανικής Θεολογίας και του Θρησκευτικού Πλουραλισμού.

Η συγγραφή της διπλωματικής εργασίας αποτέλεσε για μένα ένα αρκετά συναρπαστικό ταξίδι το οποίο όχι μόνο με έμαθε νέα πράγματα αλλά άλλαξε και τον τρόπο σκέψης μου.

Η όλη συγγραφή υπήρξε επίπονη και αρκετές φορές δεν πίστεψα πως τελικά θα καταφέρω να την ολοκληρώσω. Για όλες τις φορές που δειλίασα, που δίστασα, που δεν πίστεψα πως θα τα καταφέρω, ο καθηγητής Σωτήρης Δεσπότης υπήρξε ακλόνητος υποστηρικτής και φρόντιζε διαρκώς να μου δίνει ερεθίσματα προκειμένου να συνεχίσω το ταξίδι παρά τις αντίξοες – ορισμένες φορές – συνθήκες. Η βοήθειά του, σε όλη την διάρκεια της συγγραφής της διπλωματικής υπήρξε ανεκτίμητη.

Από την καρδιά μου τον ευχαριστώ.

Αν και το ευχαριστώ σε περιπτώσεις όπως αυτή, φαντάζει στα αλήθεια λίγο και δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να αποτυπώσει την ευγνωμοσύνη την οποία αισθάνομαι.

Θα ήταν όμως μεγάλη παράλειψη από την πλευρά μου, να μην ευχαριστήσω και τον καθηγητή κ. Σταύρο Γιαγκάζογλου για την καθοδήγησή του και τη μεγάλη βοήθειά του.

Κατά τη διάρκεια της συγγραφής αντιμετώπισα μεγάλες δυσκολίες κυρίως λόγω έλλειψης χρόνου, εξαιτίας των επαγγελματικών υποχρεώσεων και ούσα μητέρα ενός τετράχρονου παιδιού. Επιπρόσθετα, η πανδημία που μαστίζει την ανθρωπότητα ταλαιπώρησε και τη δική

μου οικογένεια, με αποτέλεσμα να μην καταφέρνω πάντα να είμαι εντός των χρονικών ορίων.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ στον σύζυγό μου και στο παιδί μας για την μεγάλη τους υπομονή και αγάπη που μου έδειξαν και μου δείχνουν. Τέλος, ευχαριστώ τη μητέρα μου και την αδελφή μου που δίχως την υπερπολύτιμη βοήθειά τους, η διπλωματική αυτή εργασία θα ήταν αδύνατον να ολοκληρωθεί.

Ιούνιος 2022

Φωτεινή Γκούνη

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας Φωτεινής Γκούνη που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης η συγγραφέας εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας της δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση της συγγραφέα. Η συγγραφέας διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών της δικαιωμάτων.

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΡΙΣΗΣ:

ΣΩΤΗΡΙΟΣ Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η προσωπική ετερότητα αναδύεται μόνο μέσα από την προσωπική σχέση. Με την αγάπη επιτυγχάνεται η καθολική αποδοχή του άλλου. Η απόρριψη της ετερότητας οδηγεί σε διαίρεση. Η αποδοχή όμως της ετερότητας οδηγεί σε συμφιλίωση. Το σύνολο της κοινωνίας θα πρέπει να διδαχθεί από τα παθήματα της ιστορίας και χρειάζεται να θέσει στο κέντρο της, την ετερότητα. Αν και ιδανικές κοινωνίες δεν μπορούν να υπάρξουν εντούτοις χρειάζεται να προσπαθήσουμε να δημιουργήσουμε τα κατάλληλα περιβάλλοντα προκειμένου όλες οι μορφές ετερότητας να βρουν χώρο και να αναπτυχθούν.

Το να ισχυρίζεται κάποιος πως σέβεται πλήρως κάθε ανθρώπινο ον, όμως στην πράξη, δείχνει ασέβεια στα θρησκευτικά του αισθήματα, τότε αυτή του η συμπεριφορά είναι υποκριτική. Η θρησκευτική ετερότητα αποτελεί βασική μορφή ετερότητας. Μέσα από το ΜτΘ τα παιδιά θα πρέπει να μάθουν πώς να δείχνουν σεβασμό προς τους άλλους και πώς να συνομιλούν με ισότιμο τρόπο σε άλλες θρησκευτικές ετερότητες.

Ας μη ξεχνάμε πως η θρησκεία αποτελεί σημαντικό κομμάτι της κοινωνικής ζωής. Στην ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία όπου πλεονεκτεί η αγάπη κάθε ετερότητα – και η θρησκευτική ετερότητα – αγκαλιάζεται και οι όποιες προκαταλήψεις μπαίνουν στην άκρη....

Λέξεις-κλειδιά: θρησκευτική ετερότητα, ΜτΘ, προκαταλήψεις, σεβασμός

Title: «Religious diversity in primary education religious textbooks for the last twenty years (2001-2021)». Author: Foteini Gkouni.

ABSTRACT

Personal otherness emerges only through personal relationships. Total acceptance of the other is achieved through love. Rejection of otherness leads to division. The whole society should learn from passions of the past and otherness should be placed in the center. Surely ideal societies do not exist, nevertheless we need to try and create the right environment so that all forms of otherness can find space to develop.

Should anyone claim to fully respect every human being but in reality show disrespect to others' religious feelings, then this behaviour is hypocritical. Religious otherness is a basic form of otherness. Through religious education children should learn to show respect to others and discuss in equal terms with different religious othernesses.

Religion is an essential part of social life. In Orthodoxy where love prevails every otherness, even religious otherness, is embraced and prejudices are put aside.

Keywords: religious otherness, religious education, prejudices, respect

Εισαγωγή

Ο σύγχρονος άνθρωπος βρίσκεται διαρκώς αντιμέτωπος με εξελίξεις οι οποίες του αλλάζουν το καθημερινό σκηικό της ζωής του. Η παγκοσμιοποίηση, οι διαρκώς μεταβαλλόμενες οικονομικές εξελίξεις, οι εντάσεις και οι πολεμικές συγκρούσεις συνθέτουν ένα εκρηκτικό παζλ, το οποίο δυσχεραίνει αφάνταστα τη ζωή του σύγχρονου πολίτη. Η κοινωνία με τη σειρά της μεταβάλλεται δίχως σταματημό και η κάθε ετερότητα διαδραματίζει το δικό της ξεχωριστό ρόλο.

Όμως, για κάποιους, κάθε ετερότητα αποτελεί «βραχνά» και λειτουργεί ως πόλος κάθε αρνητικής ενέργειας.

Για όλα έχουν ευθύνη «οι άλλοι», «οι ξένοι». Αυτοί προκαλούν προβλήματα, αυτοί ζημιώνουν την κοινωνία, αυτοί κομματιάζουν κάθε έννοια συνεκτικού δεσμού όσων ζουν και εργάζονται μέσα στην κοινωνία. Σύμφωνα με τα όσα πρεσβεύουν, αυτοί οι κάποιοι, κάθε ετερότητα είτε εθνική είτε πολιτιστική είτε θρησκευτική πρέπει να εξοστρακιστεί.

Για να μείνει λοιπόν η σύγχρονη κοινωνία άρρηκτα δεμένη πρέπει να εκλείψει κάθε είδους ετερότητα.

Στην ελληνική επικράτεια, εξαιτίας του έντονου φαινομένου της μετανάστευσης και των προσφυγικών ροών, η θρησκευτική ετερότητα προβάλλεται ιδιαίτερος ως κάτι αρνητικό.

Όμως, οι σύγχρονες κοινωνίες οφείλουν να προσαρμόζονται στις εξελίξεις και όχι τα γεγονότα να τις προσπερνούν. Το να μάθουμε έμπρακτα να σεβόμαστε κάθε θρησκευτική ετερότητα είναι δείγμα πολιτισμού. Το να διαπαιδαγωγήσουμε τα παιδιά μας προς αυτή την κατεύθυνση δημιουργεί τις κατάλληλες προϋποθέσεις ώστε μελλοντικά να αναπτυχθούν στέρεες δυνάμεις οι οποίες και θα δημιουργήσουν μια νέα συγκροτημένη κοινωνία η οποία θα εμπνέει ασφάλεια στους πολίτες της καθώς θα έχει ως βάση της, την υγιή ανεκτικότητα σε αντίρροπες δυνάμεις.

Όλοι είμαστε διαφορετικοί και ξεχωριστοί. Αν αποδεχόμαστε τους άλλους δίχως να θέλουμε να τους επιβάλλουμε τις απόψεις μας και εάν δείχνουμε αγάπη και κατανόηση σε όλους χωρίς να ξεετάζουμε τις θρησκευτικές τους ταυτότητες, τότε ακόμη και αν δεν κατορθώσουμε να κτίσουμε μια ιδανική κοινωνία, θα μπορούμε τουλάχιστον να ζούμε σε μια

«ανθρώπινη» κοινωνία όπου μπορεί όλα να μην είναι τέλεια και ιδανικά είναι όμως πέρα για πέρα αληθινά και με αγάπη φτιαγμένα.

Ἐάν τις εἶπῃ ὅτι ἀγαπῶ τον θεόν, και τον αδελφόν αυτού μισή, ψεύτης εστί· Ὁ γάρ μη αγαπῶν τον αδελφόν ον ἐώρακεν, τον Θεόν ον οὔχ ἐώρακεν πώς δύναται αγαπάν; και ταύτην την εντολήν έχομεν απ' αυτού, ίνα ο αγαπών τον Θεόν αγαπά και τον αδελφόν αυτού." (Α Ιωαν. δ' 20-21).

Κεφάλαιο 1: Η ετερότητα υπό το κοινωνιολογικό πρίσμα και με βάση τα ψυχοπαιδαγωγικά μοντέλα

1.1 Εννοιολογική προσέγγιση της ετερότητας.

Ο «άλλος» όταν εντοπίζεται στα κείμενα σε έναρθη μορφή σημαίνει ο άλλος, πας άλλος εκτός του μνημονευθέντος, ο υπόλοιπος. Στον πληθυντικό αριθμό οι άλλοι (κατά κράσιν άλλοι ή ώλλοι) πάντες οι υπόλοιποι¹.

Με τον όρο «άλλος», εννοείται το όποιο πρόσωπο διαφοροποιεί τον εαυτό του από ένα άλλο πρόσωπο. Σήμερα, ο όρος πρόσωπο, ταυτίζεται με τον όρο «άτομο». Όμως, αν ψάξουμε περισσότερο θα παρατηρήσουμε πως ο όρος άτομο είναι όχι μόνο η μη αποδοχή του «άλλου» μα ακόμη και η άγνοια της ετερότητας του προσώπου².

Ας εξετάσουμε όμως και την ετυμολογία της λέξης πρόσωπο. Η πρόθεση προς μαζί με το ουσιαστικό ωψ (γενική ωπός) που σημαίνει όμμα, οφθαλμός, όψις, δημιουργούν τη σύνθετη έννοια πρόσ-ωπον: στρέφω την προσοχή προς κάποιον ή προς κάτι, είμαι απέναντι σε κάποιον ή σε κάτι³.

Ο όρος «άλλος» συνδέεται με τον όρο «έτερος»⁴. Σπανίως υπάρχει η πιθανότητα «ο άλλος» να είναι ο ξένος, ο αλλότριος, ακόμη και ο εχθρός⁵.

Ο «άλλος» υπάρχει και γνωρίζεται μέσω διαπροσωπικής σχέσης. Ο κάθε άνθρωπος υπάρχει μέσω των σχέσεων του με τους «άλλους». Με αυτό τον τρόπο αποκαλύπτεται στους άλλους και ξεδιπλώνει όλες τις πτυχές της προσωπικότητάς του. Δίχως την ύπαρξη των άλλων, είναι αδύνατον να ανακαλύψει και ο ίδιος τον εαυτό του στον μέγιστο βαθμό. *Χρειάζεται τους άλλους λοιπόν, καθώς εξαιτίας της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, το ίδιο το πρόσωπο είναι προϊόν των άλλων.* Η κάθε ανθρώπινη ύπαρξη μετατρέπεται σε συλλογική, όταν το «εγώ» πετύχει να διασυνδεθεί μέσω των διαπροσωπικών σχέσεων με το «εσύ». Και αυτή η σύνδεση

¹ Μέγα Λεξικόν Δημητράκου, Τόμος Α',σελ.311,στο www.scribd.com

² Χρ. Γιανναράς, *Η ελευθερία του ήθους*, εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2011, σελ. 35.

³ Χρ.Γιανναράς, *Το Πρόσωπο και ο Έρωτας*, Εκδόσεις Ίκαρος,2017,σελ.29. Βλ .Δ .Δημητράκου, Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσας, Τόμος Θ',σελ.8.056

⁴ Ηρ. Ρεράκης, *Ο «άλλος» στο ελληνικό σχολείο*, Ορθόδοξη χριστιανοπαιδαγωγική θεώρηση, εκδόσεις Πουρνάρας, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 31.

⁵ Όπως παραπάνω, σελ. 32.

δεν είναι δυνατόν να μένει στάσιμη και να βαλτώνει, καθώς έχει μέσα της τη δύναμη της διαρκούς μεταβολής. Και αυτή η συνεχής αλλαγή πραγματώνεται γιατί επιδρά πάνω της καταλυτικά το ίδιο το περιβάλλον⁶.

Με την πραγμάτωση της ετερότητας, αναδεικνύεται ο τρόπος με τον οποίο είναι ο άνθρωπος «καθόλου». Μα πως γίνεται να ορίζουμε όμως την ετερότητα ως τον τρόπο με τον οποίο είναι ο άνθρωπος «καθόλου»; Μοιάζει πραγματικά σα να πρόκειται για ένα οξύμωρο σχήμα. Ας δούμε την απάντηση. Η προσωπική ετερότητα υπάρχει ως ορισμός μα ταυτόχρονα συμβαίνει ως υπαρκτικό γεγονός, το οποίο όμως, έχει σαφή όρια. Συντελείται δηλαδή κεκλεισμένων των θυρών της φυσικής ατομικότητας⁷. *Η προσωπική ετερότητα αναδύεται μόνο μέσα από την προσωπική σχέση και μόνο όταν το πρόσωπο λαμβάνει μέρος ενεργητικά στον λόγο της προσωπικής ενέργειας, μίας ενέργειας όμως η οποία διαφοροποιεί το πρόσωπο από τη φύση*⁸.

Γνωρίζουμε το πρόσωπο μόνο όταν υπάρχει σχέση. Όταν αποκρίνεται καταφατικά στην κλήση την οποία δέχεται, έχουμε πραγματοποίηση της σχέσης. Αν είναι όμως αρνητική η απάντηση του προσώπου στην κλήση τότε έχουμε αποτυχία σχέσης.

Η προσωπική ετερότητα έρχεται στο φως και μάλιστα με την πλήρη μορφή της, όταν η διαπροσωπική σχέση του προσώπου με το άλλο πρόσωπο εγκεντρίζεται από την αγάπη. Με την αγάπη επιτυγχάνεται η καθολική αποδοχή του άλλου. Μέσω της αγάπης, ο άνθρωπος κατορθώνει το ακατόρθωτο... Να γνωρίσει, χωρίς αστερίσκους, τον άλλο άνθρωπο και να νιώσει σε όλο της το μέγεθος, την ανυπέβλητη προσωπική του μοναδικότητα⁹.

Όταν ο λόγος, ο οποίος προκαλεί τη διαπροσωπική σχέση είναι θετικός τότε είναι λόγος αγάπης¹⁰. Βιώνοντας το μεγάλο, το ανυπέβλητο μυστήριο της εν Χριστώ σωτηρίας, της Σαρκώσεως του Λόγου, του Σταυρού και της Αναστάσεως, ο χριστιανός αγγίζει την αγάπη σε όλο της το μεγαλείο. Η ύπαρξη του κάθε χριστιανού νοσηματοδοτείται από τη μίμηση και την κοινωνία ενός ιστορικού προσώπου, του Ιησού Χριστού. Ο χριστιανός μαθαίνει να «σταυρώνει» τις προσωπικές του ελευθερίες αλλά και τα δικαιώματά του χάριν του «άλλου». Ο «άλλος» δεν είναι μόνο ο αδελφός χριστιανός καθώς η «σταύρωση» αυτή

⁶ Όπως παραπάνω, σελ. 33.

⁷ Χρ. Γιανναράς, *Το Πρόσωπο και ο Έρωτας*, Εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2011, σελ.61

⁸ Χρ. Γιανναράς, *Η ελευθερία του ήθους*, εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2011, σελ. 36-37.

⁹ Όπως παραπάνω, σελ. 37.

¹⁰ Ηρ.Περάκης, *Ο «άλλος» στο ελληνικό σχολείο*, Ορθόδοξη χριστιανοπαιδαγωγική θεώρηση, εκδόσεις Πουρνάρας, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 35.

πραγματοποιείται υπέρ των πολλών και υπέρ του κάθε προσώπου χωριστά¹¹. Και καταφέρνει και πραγματοποιείται εξαιτίας της αγάπης προς τον πλησίον του.

Αυτή την αγάπη στην απολυτότητά της, ο κάθε χριστιανός προσπαθεί να μετουσιώσει και με την ιερότητα που της αρμόζει να την προσφέρει στον συνάνθρωπό του, στο κάθε ανθρώπινο πρόσωπο, ανεξαρτήτως εθνικότητας ή θρησκείας. Με βεβαιότητα, η αγάπη συγχωρεί και χωρά τους πάντες, δεν αντέχει όμως ούτε στο ελάχιστο την οποιαδήποτε μορφή βίας. Η ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία φέρνει στο φως το μέγιστο ανθρώπινο δικαίωμα. Το δικαίωμα αυτό δεν είναι άλλο από το δικαίωμα του κάθε ανθρώπου να αγαπήσει και να αγαπηθεί. «Ο Θεός αγάπη εστί και ο μένων εν τη αγάπη εν τω Θεώ μένει και ο Θεός εν αυτώ» (Ιώ. 4: 16)¹². «Αν αγαπάμε ο ένας τον άλλο τότε ερχόμαστε σε κοινωνία με το Θεό» (Ιώ.4,12)¹³.

Όταν όμως ο λόγος ο οποίος προκαλεί τη διαπροσωπική σχέση είναι αρνητικός, τότε ο λόγος είναι **εγωκεντρικός**¹⁴. Σε αυτή την περίπτωση η αγάπη απουσιάζει από τη σχέση. Η απουσία της αγάπης όμως οδηγεί στην προσωπική κόλαση. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ντοστογιέφσκι στους Αδελφούς Καραμαζώφ: «Κόλαση είναι το μαρτύριο του να μην αγαπάει κανείς». Η κόλαση του καθενός λοιπόν δημιουργείται όταν ο ίδιος αδυνατεί να συνάψει σχέσεις με τους άλλους και επιμένει με σθεναρότητα παρά τα καλέσματα των συνανθρώπων του να μένει περιχαρακωμένος στο δικό του το εγώ με αποτέλεσμα να αρνείται πεισματικά κάθε κοινωνία με τους άλλους¹⁵.

Η μη αποδοχή όμως της ετερότητας του «άλλου» σημαίνει πως ο άνθρωπος αρνείται τον άλλο άνθρωπο επειδή έχει διαφορετικά πιστεύω, διαφορετικά θέλω και διαφορετικές ανάγκες. Είναι αυτή η άρνηση της αποδοχής της ετερότητας η οποία εμποδίζει με τον πλέον ανελεύθερο τρόπο κάθε προσπάθεια προσέγγισης του προσώπου με το άλλο πρόσωπο. Η

¹¹ Σωτήριος Σ. Δεσπότης *Ένα ταξίδι στη «Γαλιλαία» των Σχέσεων του Χριστιανισμού και των θρησκευτικών-θρησκευτικών κοινοτήτων τον 1^ο και τον 21^ο αιώνα στην περιοχή του Αιγαίου με αναφορά στο ζήτημα των «ατομικών δικαιωμάτων»,* Θρησκείες και ανθρώπινα δικαιώματα. Πρακτικά διεπιστημονικού συνεδρίου(13-16 Φεβρουαρίου 2019) Αθήνα 2022,σελ.41

¹² Αναστάσιος Γιαννουλάτος, Αρχιεπίσκοπος Τιράνων και πάσης Αλβανίας, *Θεός εφανέρωθη εν σαρκί,* Εκδόσεις Μαΐστρος, Αθήνα 2006,σελ.154.

¹³ Καινή Διαθήκη, Άγιο Όρος, Έκδοση Β΄, 2001, Ελληνική Βιβλική Εταιρεία

¹⁴ Ηρ. Ρεράκης, *Ο «άλλος» στο ελληνικό σχολείο,* Ορθόδοξη χριστιανοπαιδαγωγική θεώρηση, εκδόσεις Πουρνάρας, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 35.

¹⁵ Χρ. Γιανναράς, *Η ελευθερία του ήθους,* εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2011, σελ. 48.

ετερότητα όμως, ενέχει τη δημιουργία με αποτέλεσμα να αφήνει **ελεύθερο** τον κάθε άνθρωπο να σκέφτεται, να θέλει και να επιλέγει με τρόπο μοναδικό και ανεπανάληπτο¹⁶.

Εξαιτίας της ετερότητάς του, ο άνθρωπος, διαθέτει την ελευθερία να ζει μέσα στα φυσικά του υπαρκτικά σύνορα, είναι όμως **εξίσου ελεύθερος** να υπερβεί τα φυσικά όρια μέσα από τις σχέσεις αυτοπροσφοράς προς τους «άλλους»¹⁷. Ο άνθρωπος κατορθώνει να νιώσει γεμάτος και πλήρης όταν σχετίζεται με άλλους ανθρώπους όταν ζει μαζί τους και μέσα από αυτούς¹⁸.

Για να μπορέσουν να συναντηθούν οι ετερότητες χρειάζεται να υπερβούν τους εαυτούς τους δίχως όμως, να παραιτηθούν από τις διαφορετικές πτυχές του δικού τους προσώπου¹⁹. Άλλωστε, η διαφορετικότητα του καθενός είναι αυτή η οποία σφραγίζει την μοναδικότητά του και τον διαφοροποιεί από κάθε άλλο υπαρκτό πρόσωπο²⁰.

Για να μπορέσουν όμως να υπάρξουν ανθρώπινες σχέσεις χρειάζεται να συναντηθούν οι ετερότητες, να συμφιλιωθούν, να αγαπηθούν. Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο θα πρέπει οι ετερότητες **να υπερβούν εαυτόν**, να σπάσουν το εγωκεντρικό τους κέλυφος και να αφήσουν χώρο προκειμένου να συναντηθούν με τις άλλες ετερότητες²¹. Δίχως την ετερότητα, όλοι οι άνθρωποι θα ήμασταν ίδιοι και θα είχαμε μια συγκεκριμένη ταυτότητα. Δίχως την ετερότητα, θα οδηγούμασταν στην ανία καθώς θα απουσίαζε κάθε εκδήλωση πολυφωνίας²².

Με το να σκέφτεται λοιπόν και να ενεργεί ο κάθε άνθρωπος με τον ίδιο πανομοιότυπο τρόπο με τους άλλους, το μόνο που τελικά καταφέρνει, είναι να απομακρυνθεί από τη διαδικασία γνωριμίας με το αυθεντικό του εγώ.

Το να ακολουθεί πιστά κάποιος τη μάζα και να ζει μια ζωή, πιστό αντίγραφο των ζωών των άλλων, με αυτό τον τρόπο το μόνο που καταφέρνει είναι να χάσει την τεράστια ευκαιρία να συνδεθεί τόσο με τον εσώτερο πυρήνα του όσο και με την ίδια την κοινότητα. Εάν ακολουθεί κάποιος τη μάζα, νοιάζεται μόνο να αποκτήσει όσο το δυνατόν περισσότερα αγαθά με συνέπεια να περιορίζεται αποκλειστικά και μόνο σε αυτή του την ενασχόληση.

¹⁶ Ηρ. Ρεράκης, *Ο «άλλος» στο ελληνικό σχολείο*, Ορθόδοξη χριστιανοπαιδαγωγική θεώρηση, εκδόσεις Πουρνάρας, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 36.

¹⁷ Όπως παραπάνω, σελ. 41.

¹⁸ Κάλλιστος Γουέαρ, *Ο Ορθόδοξος Δρόμος*, μτφρ. Μαρία Πάσχου, έκδοση Επτάλοφος, χ.τ 1978, σελ. 15.

¹⁹ Όπως παραπάνω, σελ. 36.

²⁰ Όπως παραπάνω, σελ. 36.

²¹ Ηρ. Ρεράκης, *Ο «άλλος» στο ελληνικό σχολείο*, Ορθόδοξη χριστιανοπαιδαγωγική θεώρηση, εκδόσεις Πουρνάρας, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 41.

²² Όπως παραπάνω, σελ. 42.

Η ετερότητα είναι εκείνη η οποία φέρνει στο φως την αληθινή ταυτότητα του κάθε ανθρώπου και αποτελεί στην πραγματικότητα τον ουσιαστικό αρωγό μέσω του οποίου αναδεικνύεται η αυτοσυνειδησία και το ανεπανάληπτο της ιδιαιτερότητας του κάθε ανθρώπου.

Συνοψίζοντας, η απόρριψη της ετερότητας οδηγεί σε διαίρεση και η διαίρεση αποτελεί τη διαστροφή της διαφοράς. Στον αντίποδα, η αποδοχή της ετερότητας μας οδηγεί στη συμφιλίωση και στην ενότητα²³.

1.2 Περιγραφή κοινωνικών και ιστορικών δεδομένων και ετερότητα.

Η δύση μοιάζει σήμερα φοβισμένη περισσότερο από ποτέ κυρίως επειδή βρίσκεται αντιμέτωπη με τρομοκρατικά χτυπήματα τα οποία έχουν πάρει τη μορφή χιονοστιβάδας όχι μόνο στη Γαλλία αλλά και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες μα και στις ΗΠΑ. Ο ισλαμικός φονταμενταλισμός μοιάζει να κρατά γερά το τιμόνι πίσω από μεμονωμένες και συλλογικές ακραίες τρομοκρατικές πράξεις²⁴.

Σε αυτό το σημείο παραθέτουμε τα λεγόμενα του Πάπα Ιωάννη του Β΄: «Σήμερα το όνειρο μίας Ευρώπης ενωμένης που αναπνέει και με τους δύο πνεύμονες της και με αυτόν της Ανατολής και με αυτόν της Δύσης, απειλείται από τα επικίνδυνα καρκινώματα του εθνικισμού, του λαϊκισμού και του φονταμενταλισμού»²⁵.

Μεγάλη προσοχή χρειάζεται και το φαινόμενο του εθνικισμού. Ο εθνικισμός πλέον μοιάζει να απλώνει τα μαύρα φτερά του ακόμη και στα πλέον σύγχρονα κράτη της Ευρώπης και όχι μόνο. Οι κυβερνήσεις – αποτελεί άλλωστε συνήθης πρακτική τους – συνασπίζονται με μία από τις πολλές εθνοτικές ομάδες και προάγουν τα συμφέροντα μόνο της «επίλεκτης» ομάδας²⁶.

²³ Ι. Ζηζιούλα, «Κοινωνία και ετερότητα», περιοδικό Σύναξη, τεύχος 76, Αθήνα 2000, σελ. 7.

²⁴ Στ. Γιαγκάζογλου «Η Θεολογία της ετερότητας και το θρησκευτικό μάθημα στην Ελλάδα. Διαπολιτισμικές δυνατότητες και προοπτικές». Από το συλλογικό έργο των Στ. Γιαγκάζογλου, Αθ. Νευροκοπλή, Γ. Στριλιγκά(επιμ.), *Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο .Ο διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2000,σελ.351.

²⁵ La Stampa, «Φονταμενταλισμός και εθνικισμός απειλούν τον χριστιανισμό». Συνέντευξη του Iacopo Scaramuzzi από τον Tomas Halik, χ.χ. στο www.lastampa.it

²⁶ Εμμ. Κλάνης, *Ορθόδοξες Εκκλησίες σε ένα πλουραλιστικό κόσμο*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2006, σελ. 154.

Η ετερότητα μοιάζει επομένως να μην έχει απολύτως καμία αξία καθώς πλέον καταπατείται το μέγιστο αγαθό κάθε ετερότητας, αυτό της ίδιας της ανθρώπινης ζωής. Η ανθρώπινη ζωή άλλωστε αποτελεί μέγιστο αγαθό μα και μέγιστο

δικαίωμα²⁷.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα – όπως άλλωστε πιστεύεται ιδιαίτερος στη Δύση -αποτελούν προέκταση του Διαφωτισμού (18^{ος} αιώνας). Η αυθεντική έννοια των ατομικών δικαιωμάτων συνιστούσε μια ισχυρή αντίσταση απέναντι σε κάθε μορφή αυθαιρεσίας της εκάστοτε εξουσίας. Το πόσο σημαντικά είναι τα ανθρώπινα δικαιώματα, αποδεικνύεται και από τις ολέθριες συνέπειες του γερμανικού και ιαπωνικού φασισμού κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα²⁸.

Όμως, ο φασισμός έχει πολλά πρόσωπα και έχει την ευχέρεια να τρυπώνει σε μέρη όπου αρχικά ο ανθρώπινος νους αδυνατεί να σκεφθεί. Έτσι, κατάφερε και με τη μορφή του κρατικού σοσιαλισμού να εδραιωθεί στις συνειδήσεις των πολιτών όχι μόνο σε μη δυτικά περιβάλλοντα, αλλά και αυτό είναι το πραγματικά παράδοξο και σε δυτικά²⁹.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και έχοντας πλέον γνωρίσει την εξαιρετικά αλγεινή εμπειρία του φασισμού, ο δυτικός άνθρωπος φάνηκε να αντιλαμβάνεται από εντελώς άλλη οπτική την ανάγκη της προστασίας του κάθε αδύναμου ανθρώπινου πλάσματος ανεξαρτήτως φυλής, φύλου, πολιτικής ή πολιτισμικής ή θρησκευτικής τοποθέτησης³⁰.

Όμως, η όποια θετική τοποθέτηση σε όλους τους μη προνομιούχους φαίνεται να έμεινε στα χαρτιά και οι ιθύνοντες είτε συνειδητά είτε ασυνείδητα δεν κινήθηκαν μεθοδευμένα προς την κατεύθυνση της γνήσιας συμφιλίωσης με τον «άλλο», τον έτερο, τον όποιο έτερο³¹.

Και μπορεί οι Οικουμενικές Διακηρύξεις, με εύγλωττα λόγια να αναφέρουν με ξεκάθαρο τρόπο την ανάγκη να προωθηθούν τα ανθρώπινα δικαιώματα από όλους, όμως και αυτές ακόμη παρόλο που τυπώνονται εντούτοις παραμένουν σε συρτάρια ερμητικά κλειστά όπου κανείς δεν μπαίνει καν στον κόπο να τα ανοίξει³².

Όμως, ο σύγχρονος κόσμος και εξαιτίας των τεράστιων οικονομικών αλλαγών φτιάχνεται από ένα μωσαϊκό ανθρώπων διαφορετικών ιδεολογιών, πολιτιστικών φασμάτων και

²⁷ Όπως παραπάνω, σελ. 151.

²⁸ Όπως παραπάνω, σελ. 154.

²⁹ Όπως παραπάνω, σελ. 154.

³⁰ Όπως παραπάνω, σελ. 154.

³¹ Όπως παραπάνω, σελ. 154.

³² Όπως παραπάνω, σελ. 155.

θηρσκευτικών πεποιθήσεων. Οι πρόσφυγες και οι μετανάστες δεν μπορούν να βρίσκονται στις παρυφές του κοινωνικού ιστού σα να είναι απόκληροι και μιάσματα.

Γράφει ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης (335μ.Χ-394 μ.Χ) στο Περί φιλοπτωχίας και ευποιίας λόγος Α' PG 457 A-C: «Πάμπολλοι είναι και οι ξένοι και οι μετανάστες. Όπου κι αν κοιτάξεις, θα δεις χέρια απλωμένα σε ζητιανιά... Φωλιάζουν σε τρύπες όπως οι νυχτοκόρακες και οι κουκουβάγιες. Τα ρούχα τους είναι διάτρητα κουρέλια. Για χωράφι έχουν τη διάθεση όσων δίνουν ελεημοσύνη. Για τροφή, ό,τι τύχει. Πίνουν νερό από τις κρήνες όπως τα ζώα και για ποτήρια έχουν τις χούφτες τους. Για αποθήκη έχουν την κοιλιά τους, όσο μπορεί αυτή να συγκρατήσει ό,τι μπαίνει μέσα... Η ζωή τους είναι πλέον γεμάτη μετακινήσεις και αγριάδα, όμως δεν ήταν έτσι εξ αρχής. Ας όψονται η συμφορά και η ανάγκη»³³.

Ας όψονται η ανείπωτη συμφορά και η ανάγκη οι οποίες θρυμμάτισαν τις ζωές τόσων ταλαίπωρων φυγάδων. Και να σκεφτεί κανείς πως τα παραπάνω αποσπάσματα έχουν γραφεί δεκαεπτά αιώνες πριν και όμως μοιάζει να γράφονται τούτη ακριβώς στιγμή, στο σημερινό 2022. Οι προτάσεις μοιάζουν να έχουν μείνει παγωμένες μες στο χρόνο και όμως φαντάζουν πιο επίκαιρες από ποτέ. Η συμφορά φαίνεται πως δεν προσεγγίζει συγκεκριμένες χρονικές περιόδους τα ανθρώπινα πλάσματα ούτε επιλέγει συγκεκριμένα DNA. Όπως εύστοχα γράφει ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης **η αιτία** των τόσων βασάνων των πολύπαθων μεταναστών εντοπίζεται στη «συμφορά» αλλά και στην «ανάγκη»³⁴.

Με τον ερχομό του Ιησού, εισέβαλε στην ιστορία η ίδια η αγάπη με σάρκα και οστά. Η αγάπη όμως είναι ανάληψη ευθύνης, ρήξη με το κατεστημένο. Σε καμία περίπτωση δε δείχνεις την αγάπη σου, κλείνοντας τα μάτια σου, σε όσα άσχημα και άδικα συμβαίνουν γύρω σου. Ακόμη χειρότερα, δεν είναι δυνατόν να ισχυρίζεσαι πως αγαπάς τον πλησίον σου αλλά να γίνεσαι ο ίδιος άδικος κατά το δοκούν, αναλόγως δηλαδή των συμφερόντων σου. Το να είσαι από την άλλη πλευρά, με όλους και ουσιαστικά με κανέναν, παρά μόνο με τα συμφέροντά σου, δε φανερώνεις την αγάπη σου έτσι σε κανέναν ούτε στην πραγματικότητα στον ίδιο σου τον εαυτό. Μήτε λοιπόν ανοχή στην αδικία, μήτε ουδετεροφιλία³⁵.

Στους καιρούς λοιπόν της ύστερης νεωτερικότητας, χρειάζεται να ξαναβρούμε τον χαμένο μας ανθρωπισμό γιατί σε αντίθετη περίπτωση οπλίζουμε το χέρι του φανατικού. Ο φανατικός

³³ Θ. Ν. Παπαθανασίου, *Ο Θεός μου ο αλλοδαπός*, Εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα 2018,σελ.48-49.

³⁴ Όπως παραπάνω,σελ.48-49.

³⁵ Όπως παραπάνω,σελ.28-29.

είναι εκείνος ο οποίος σφίγγει με όλη του τη δύναμη την αλήθεια με αποτέλεσμα στο τέλος να την πνίγει³⁶.

Χρειάζεται αλλαγή νοοτροπίας από το σύνολο της κοινωνίας. Έχοντας πάρει το μάθημα της, η κοινωνία με τον πλέον επώδυνο τρόπο από την ίδια την ιστορία, χρειάζεται να επαναπροσδιοριστεί και να θέσει στο κέντρο της, την ετερότητα ως κυρίαρχο άξονα αναφοράς της.

1.3 Ψυχοπαιδαγωγικά δεδομένα και ετερότητα

Η ψυχολογία εξερευνά την εξελικτική πορεία του ανθρώπου από την αρχή της ζωής του έως την ωρίμανσή του. Μελετά όμως και τα ενδιάμεσα στάδια. Στα στάδια αυτά αναφέρθηκε ο E. Erikson χωρίζοντάς τα μάλιστα σε οκτώ μέρη. Τα στάδια αυτά είναι: α) της εμπιστοσύνης ή της δυσπιστίας (1^ο και 2^ο έτος) β) της αυτονομίας ή της αμφιβολίας (3^ο και 4^ο έτος) γ) της πρωτοβουλίας ή της ενοχής (5^ο έως το 6^ο έτος) δ) της φιλοπονίας ή της κατωτερότητας (7^ο έως το 12^ο έτος) ε) της ταυτότητας ή της αβεβαιότητας (χρόνια της εφηβείας) στ) της οικειότητας ή της απομόνωσης (νεανική ηλικία) ζ) του πανανθρώπινου ενδιαφέροντος ή της αυτοαπορρόφησης η) της ικανοποίησης ή της απόγνωσης³⁷.

Αναφορικά με μια πιο εξονυχιστική διερεύνηση των διαπροσωπικών σχέσεων, ο Jung ήταν αυτός ο οποίος μίλησε για τον εξωστρεφή και εσωστρεφή άνθρωπο. Κάνοντας μια συνοπτική έκθεση των όσων έκανε λόγο ο Jung, θα λέγαμε πως ο εξωστρεφής «φεύγει» από τη σταθερά του εαυτού του και οδηγείται στα μονοπάτια του άλλου ενώ ο εσωστρεφής άνθρωπος ασχολείται τόσο πολύ με τον εαυτό του που παύει να ενδιαφέρεται για τους άλλους. Φθάνει στο σημείο δε, να επικεντρώνεται στον εαυτό του στο μέγιστο βαθμό, με αποτέλεσμα να έχει όχι ελάχιστο αλλά μηδαμινό ενδιαφέρον για τους άλλους³⁸.

Ο γερμανός φιλόσοφος Eduard Spranger πίστευε πως οι άνθρωποι πράττουν σύμφωνα με τους σκοπούς και τα κίνητρα τα οποία έχουν. Διέκρινε έξι τύπους ανθρώπων - τον

³⁶Στ. Γιαγκάζογλου «Η Θεολογία της ετερότητας και το θρησκευτικό μάθημα στην Ελλάδα. Διαπολιτισμικές δυνατότητες και προοπτικές». Από το συλλογικό έργο των Στ. Γιαγκάζογλου, Αθ. Νευροκοπλή, Γ. Στριλιγκά (επιμ.), *Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο .Ο διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2000,σελ.351

³⁷ Ηρ. Ρεράκης, *Ο «άλλος» στο ελληνικό σχολείο*, Ορθόδοξη χριστιανοπαιδαγωγική θεώρηση, εκδόσεις Πουρνάρας, Θεσσαλονίκη 2007, σελ 258-270.

³⁸ Όπως παραπάνω.

θηρσκευτικό τύπο, τον κοινωνικό, τον οικονομικό, τον αισθητικό, τον πολιτικό και τέλος τον θεωρητικό -.

Όσον αφορά την σχολική αγωγή οι απόψεις του Piaget και του Kohlberg έχουν βαρύνουσα σημασία, ιδιαιτέρως για τις σχέσεις μεταξύ ηθικής σκέψης και ηθικής συμπεριφοράς του ανθρώπου. Και πράγματι έγιναν έρευνες οι οποίες και επιβεβαίωσαν τις παραπάνω σχέσεις καθώς φανερώθηκε ότι ο άνθρωπος ο οποίος σκέφτεται ηθικά, έχει και αλληλέγγυα συμπεριφορά προς τον συνάνθρωπό του και επομένως ξέρει πώς να μοιράζεται τα αγαθά του με τους «άλλους». Επιπρόσθετα γνωρίζει πώς να προασπίζεται τα δικαιώματα των μη προνομιούχων ενώ παράλληλα διακρίνεται στην κοινότητα στην οποία ζει για την έντιμη συμπεριφορά του.

Ο Fichter πίστευε ότι οι διαπροσωπικές σχέσεις μαθαίνονται μέσα από τον οικογενειακό, **σχολικό**, κοινωνικό περίγυρο αλλά και από τους συνομηλίκους.

Ο Durkheim, επίσης με τη σειρά του υποστήριζε ότι οι φορείς της αγωγής είναι αναγκαίο να διασφαλίσουν όλες εκείνες τις προϋποθέσεις ομαλής ανάπτυξης του παιδιού παρέχοντάς του τα απαραίτητα «εφόδια», όπως είναι η ελευθερία, η αγάπη, ο προσωπικός χώρος και η εμπιστοσύνη, έτσι ώστε να μη δημιουργούνται αντιδραστικές διαθέσεις από την πλευρά του παιδιού³⁹.

Για τον Freud, κατά την περίοδο της παιδικής ηλικίας αναπτύσσεται η προσωπικότητα με αποτέλεσμα στην συνέχεια να υφίσταται μονάχα η επεξεργασία της.

Για τον Erikson από την άλλη πλευρά, ο πρωταρχικός παράγοντας αναφορικά με την ανάπτυξη της προσωπικότητας του ανθρώπου είναι αυτές καθ' αυτές οι διαπροσωπικές σχέσεις χωρίς όμως να «αφαιρεί» από το κάδρο και τις πολύτιμες αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στο παιδί και το περιβάλλον του.

Στις ίδιες περίπου γραμμές κινείται και ο Adler ο οποίος ομοίως ενστερνίζεται την άποψη πως για την ανάπτυξη της προσωπικότητας παίζει ύψιστο ρόλο το περιβάλλον⁴⁰.

Από την άλλη πλευρά, η σύγχρονη ψυχολογία και κυρίως ο κλάδος ο οποίος ονομάζεται «ψυχολογία του βάθους» (Tiefenpsychologie) καταδεικνύει με πειραματικά πλέον δεδομένα πως υπάρχει αδυναμία ουσιαστικής διάκρισης περιοχών της ύπαρξης (σώμα-ψυχή-πνεύμα)⁴¹.

³⁹ Ηρ. Ρεράκης, *Ο «άλλος» στο ελληνικό σχολείο*, Ορθόδοξη χριστιανοπαιδαγωγική θεώρηση, εκδόσεις Πουρνάρας, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 258-270.

⁴⁰ Όπως παραπάνω.

⁴¹ Χρ. Γιαννάρας, *Το Πρόσωπο και ο Έρωτας*, εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2017, σελ.98.

Συνεπακόλουθα τόσο η ψυχική όσο και η σωματική ενέργεια αποτελούν υπαρκτικό γεγονός⁴².

Στο σύγχρονο πλαίσιο το οποίο ζούμε, κανείς δε φαίνεται να ακολουθεί την αρχή της πραγματικότητας -όσα συμβαίνουν όντως στην πραγματικότητα σε πραγματικό χρόνο και τόπο-. Φαίνεται πως η πλειονότητα των ανθρώπων έχει εγκλωβιστεί στην αρχή της ηδονής/φανταστικού (Freud). Ο τέλειος, ο άτρωτος, ακέραιος εαυτός μου-ο οποίος δεν υπάρχει στην πραγματικότητα-αλλά μόνο στη φαντασία του καθενός, βρίσκει απέναντί του, όλους τους άλλους οι οποίοι δεν τον αποδέχονται και επομένως είναι κακοί. Το κακό /η αμαρτία υπάρχει πάντα στον άλλον, ποτέ σε εμένα. Παράλληλα, γύρω μας επικρατεί μια κουλτούρα αυτοδικαίωσης- εγώ έχω πάντα δίκιο και επομένως ο άλλος οφείλει να μπει στα παπούτσια μου, όχι εγώ-.Η δε κουλτούρα της αυτοδικαίωσης παράγει με τη σειρά της μία ενοχική κουλτούρα .Ο ένας ρίχνει τον άλλον στον Καιάδα. Ο άλλος είναι απειλή και το εγώ του καθενός τον «βλέπει» πάντα ανταγωνιστικά. Ο ναρκισσισμός έτσι, μετατρέπεται σε διοξείδιο του άνθρακα και πνίγει όλη την κοινωνία⁴³.

Δεν είναι όμως δυνατόν να «βλέπει» ο ένας τον άλλο σαν απειλή.Κάθε ενήλικας προηγουμένως υπήρξε παιδί. Και η μητέρα του κάθε παιδιού με το που γεννιέται το παιδί, το αγκαλιάζει με εμπιστοσύνη και αγάπη, δίχως να δίνει σημασία σε κανένα υποτιθέμενο ρίσκο και δίνει το εγώ, στο παιδί της. Από την πρώτη στιγμή της ζωής μας επομένως, είμαστε συνδεδεμένοι με τους άλλους⁴⁴.

Συνεπακόλουθα τα παιδιά δε θα πρέπει να διαπαιδαγωγούνται βάσει φανταστικών σεναρίων και υπερβολικών προσδοκιών. Χρειάζεται να τα μάθουμε να «μπαίνουν» στη θέση των άλλων και να αποδέχονται τους άλλους με αγάπη και κατανόηση.

Άτρωτοι και ιδανικοί άνθρωποι δεν υπάρχουν όπως δεν υπάρχουν ιδανικές συνθήκες και ιδανικά περιβάλλοντα. Και όπως δεν υπάρχουν τέλειοι άνθρωποι έτσι δεν υπάρχουν και τέλεια παιδιά. Ακόμη και οι όποιες προσδοκίες μας, δεν θα πρέπει να είναι μη ρεαλιστικές και χρειάζεται να έχουμε στο νου μας πως είναι αληθινή τέχνη, η τέχνη του εφικτού...

⁴² Όπως παραπάνω, σελ. 97.

⁴³Η συγχώρηση. Μία συνέντευξη του π. Νικολάου Λουδοβίκου προς το διαδικτυακό ραδιόφωνο Regium Radio στις 3/12/2019.<https://youtu.be/PSxFJgCqByw>

⁴⁴ Όπως παραπάνω.

Κεφάλαιο 2: Μορφές ετερότητας

2.1 Πολιτισμική Ετερότητα

Η πολιτιστική ετερότητα ξεδιπλώνει την παρουσία της στην πλουραλιστική κοινωνική πραγματικότητα είτε σχετιζόμενη με τμήματα του γηγενούς πληθυσμού τα οποία και θεωρούνται διαφορετικά από το λοιπό πληθυσμό είτε συνδεδεμένη με νέους μεταναστατευτικούς πληθυσμούς. Χρησιμοποιώντας τον όρο πολιτισμική ετερότητα αναφερόμαστε όχι μόνο στα ενδιαφέροντα και τις όποιες καθημερινές πρακτικές, μα και στους αξιακούς κώδικες, τις στάσεις και τις όποιες δεξιότητες⁴⁵.

Αναφερόμαστε επομένως, σε μία κουλτούρα, η οποία εμπεριέχει πεποιθήσεις, αξίες, στάσεις μα και συγκεκριμένους κανόνες συμπεριφοράς. Ενέχει επιπλέον, τις ανάλογες τελετουργίες μα και τον αντίστοιχο συμβολισμό που ενώνουν τον κάθε άνθρωπο με μία ολόκληρη κοινότητα και του αφήνουν το περιθώριο να εκφράζει μαζί με τους υπόλοιπους συλλογικά τις συγκεκριμένες αξίες τις οποίες όλοι μαζί έχουν⁴⁶.

Επομένως, με τον όρο πολιτισμική ετερότητα αναφερόμαστε σε υπαρκτά συγκεκριμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του ατόμου που έχει **από κοινού** με άλλα άτομα⁴⁷.

Η νέα πραγματικότητα, των πλουραλιστικών πολυπολιτισμικών κοινωνιών είναι φυσικό και επόμενο να οδηγεί στη ριζική μεταμόρφωση των κλειστών παραδοσιακών κοινωνιών. Οι εξελίξεις είναι ραγδαίες, κυρίως, εξαιτίας της «επανάστασης», η οποία έχει προκληθεί από την πληροφορική. Η δυναμική της πληροφορικής είναι τέτοια που έχει αναμφίβολα παρασύρει και τους οικονομικούς δείκτες. Οι όποιες μεταβολές εντείνονται επιπρόσθετα και εξαιτίας των έντονων μεταναστευτικών ροών⁴⁸.

Για τον π. Φλωρόφσκυ (Georges Florovsky, 1893-1979), ο τεχνικός πολιτισμός δεν είναι το τέλος του πολιτισμού. Δεν τοποθετείται για τον π. Φλωρόφσκυ, ο πολιτισμός πάνω από το

⁴⁵ Αθ. Γκοτοβός, *Εκπαίδευση και ετερότητα*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2005, σελ. 59.

⁴⁶ Εμμ. Κλάμης, *Ορθόδοξες Εκκλησίες σε ένα πλουραλιστικό κόσμο*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2006, σελ. 109.

⁴⁷ Αθ. Γκοτοβός, *Εκπαίδευση και ετερότητα*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2005, σελ. 60.

⁴⁸ Παντελής Καλαϊτζίδης, *Τα θρησκευτικά στο Σύγχρονο Σχολείο*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2000. Από το συλλογικό έργο των Στ. Γιαγκάζογλου, Αθ. Νευροκοπλή, Γ. Στριλιγκά (επιμ.), *Τα θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο .Ο διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2000, σελ. 367.

ευαγγέλιο. Οι απόψεις του Ρώσου θεολόγου και ιστορικού βρίσκονται σε πλήρη αρμονία με τα όσα αναφέρει το δόγμα της Χαλκηδόνας. Σύμφωνα με αυτό, η Εκκλησία σαρκώνει το ευαγγέλιο σε **κάθε εποχή** και δεν το εγκλωβίζει στο παρελθόν. Όταν το ευαγγέλιο βρίσκεται στο δρόμο του σε έναν ανοικτό στο μήνυμά του πολιτισμό τότε αναφερόμαστε για **εμπολιτισμό** ως σάρκωση του ευαγγελίου σε χρόνο αλλά και σε τόπο συγκεκριμένο⁴⁹.

Ας δούμε σε αυτό το σημείο τις δύο διαδικασίες δημιουργίας της πολιτισμικής ετερότητας στα πλαίσια του εθνικού κράτους. Η πρώτη έχει σχέση με τη σύνθεση των πληθυσμών οι οποίοι βρίσκονται εντός των τειχών του εκάστοτε κράτους, ακριβώς τη χρονική στιγμή κατά την οποία έρχεται αυτή ιστορικά στο φως. Η δεύτερη μπορούμε να την ονομάσουμε και «εισαγόμενη» ετερότητα, καθώς πλέον, ασχολούμαστε με μεταναστευτικές ροές, οι οποίες καταφέρνουν να βρεθούν εντός των τειχών ενός εθνικού κράτους εισρέοντας από τα εξωτερικά σύνορά του⁵⁰.

Οι κουλτούρες, ως ιστορικά δημιουργήματα, πάντα θα αποτελούν ζητήματα τριβής στο πλαίσιο ενός πλουραλιστικού κόσμου. Το να εξυψώνεται και μάλιστα εσκεμμένα μια συγκεκριμένη πολιτιστική ετερότητα εις βάρος των υπολοίπων, όχι μόνο δεν αποτελεί λύση, αλλά εντείνει περισσότερο τις τριβές μεταξύ των ανθρώπων που ανήκουν σε διαφορετικές πολιτιστικά κοινότητες. Και αυτή η εσκεμμένη και συνειδητή «εξύψωση» είναι αυτή ακριβώς η οποία εντείνει τις εντάσεις και δυναμιτίζει το κλίμα.

Οι διακρίσεις, ιδιαίτερα όταν αναφερόμαστε σε πολιτιστικές ταυτότητες, είναι αυτές, οι οποίες ενδεχομένως ανάψουν στο μέλλον το φυτίλι για πιο γενικευμένες εντάσεις μεταξύ των ανθρώπων διαφορετικών πολιτιστικών κοινοτήτων⁵¹.

Η εποχή των κρατών μίας εθνότητας και μιας ομολογίας πίστης φαίνεται να έχει περάσει ανεπιστρεπτί. Πλέον, έχουν αλλάξει και οι νοοτροπίες - ή τουλάχιστον θα έπρεπε να έχουν αλλάξει - αλλά και οι συνθήκες. Ο γύρω αναπτυσσόμενος κόσμος έχει χαρακτηριστεί ως διαρκώς μεταβαλλόμενος και εξαιτίας των παρουσών συνθηκών. Διαφαίνεται όμως πως και στο μέλλον θα συνεχίσει να παραμένει ρευστός⁵².

⁴⁹ Σταύρος Γιαγκάζογλου Θεολογία και Πολιτισμός, Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2021, σελ.26.

⁵⁰ Αθ. Γκοτοβός, *Εκπαίδευση και ετερότητα*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2005, σελ. 61.

⁵¹ Όπως παραπάνω.

⁵² Εμμ. Κλάνης, *Ορθόδοξες Εκκλησίες σε ένα πλουραλιστικό κόσμο*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2006, σελ. 107.

Και ας μην ξεχνάμε πως κεντρική έκφραση και άκρως σημαντική έκφανση κάθε ανθρώπινου πολιτισμού ανεξαρτήτως του έθνους, στους κόλπους του οποίου αναπτύσσεται, βρίσκεται η θρησκεία η οποία συμβάλλει σε εξαιρετικά μεγάλο βαθμό στην ανάπτυξη και εξέλιξη του⁵³.

2.2 Γλωσσική ετερότητα

Στο σύνολο των κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης ζουν πληθυσμοί, οι οποίοι στις καθημερινές επικοινωνιακές τους ανάγκες χρησιμοποιούν μια γλώσσα διαφορετική από την επίσημη κοινή και τις διαλεκτικές της παραλλαγές.

Οι πληθυσμοί αυτοί μπορεί να είναι είτε επίσημα αναγνωρισμένες γλωσσικές μειονότητες της εκάστοτε χώρας είτε μη επίσημα. Ακόμη, μπορεί να ανήκουν σε κοινότητες μεταναστών ή προσφύγων είτε έχουν πολιτογραφηθεί σε μια άλλη χώρα - μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης- είτε δεν έχουν πολιτογραφηθεί.

Μπορεί, όμως, να είναι και απλοί περιηγητές προερχόμενοι από διάφορες χώρες και που για ένα συγκεκριμένο είτε βραχύ χρονικό διάστημα είτε μακρύ βρίσκονται στη συγκεκριμένη χώρα⁵⁴.

Ακόμη, όμως, και αν δεν υπήρχαν αυτοί οι πληθυσμοί, οι κοινωνίες οι οποίες έχουν σχηματιστεί μέσα στο πλαίσιο των εθνικών κρατών έχουν γλωσσική πολυμέρεια. Η διάδοση της επίσημης γλώσσας ενός κράτους στον πληθυσμό επιτυγχάνεται μέσω κατά κύριο λόγο του εκπαιδευτικού συστήματος και η καθιέρωση της γλώσσας αποτελεί βασική γλωσσική πολιτική κάθε κράτους.

Συχνά - πυκνά και όχι αδικαιολόγητα, αυτή η ενδελεχή προσπάθεια καθιέρωσης μιας γλώσσας έχει συσχετιστεί με αφομοιωτικές πολιτικές του εθνικού κράτους και όχι μόνο⁵⁵.

Από κάποιους, αυτή ακριβώς η πολιτική έχει κατηγορηθεί ως πολιτισμικός ρατσισμός. Η καθιέρωση μιας επίσημης γλώσσας έχει κατηγορηθεί, επίσης, ως προσπάθεια συρρίκνωσης της πολιτισμικής ετερότητας και ως προσπάθεια άσκησης ελέγχου σε εκτενείς πληθυσμούς απλά και μόνο επειδή δεν ανήκουν στην πλειοψηφία ενός έθνους-κράτους.

⁵³ Όπως παραπάνω, σελ. 110.

⁵⁴ Αθ. Γκοτοβός, *Εκπαίδευση και ετερότητα*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2005, σελ. 177-178.

⁵⁵ Όπως παραπάνω.

Η προηγούμενη ερμηνεία, ίσως όμως, παραείναι απλουστευμένη. Η χρήση από όλους τους πολίτες μιας κοινής γλώσσας ενδεχομένως και βοηθά όλους τους πολίτες να συμμετέχουν ισότιμα στο δημόσιο βίο δίχως αποκλεισμούς καθώς οι οποίοι αποκλεισμοί θα προέκυπταν στο μέλλον θα προέρχονταν από τη γλωσσική πολυμορφία.

Και ενώ η σύγχρονη κοινωνία είναι πολυπολιτισμική δε σημαίνει πως πρέπει να είναι και πολυγλωσσική.

Επιπρόσθετα, στην περίπτωση κατά την οποία όντως συμβαίνει κάτι τέτοιο δε σημαίνει πως δίνεται το δικαίωμα ακόμη και στην πλειοψηφούσα γλωσσικά μερίδα των ανθρώπων να πάψει να σέβεται τις διαφορετικές γλωσσικά κοινότητες ιδιαίτερα σήμερα που στις κοινωνίες ζει και εργάζεται τεράστιος αριθμός μεταναστών και προσφύγων⁵⁶.

Στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπάρχουν τέσσερις διαφορετικοί όροι κάτω από τους οποίους λαμβάνει χώρα η ένταξη είτε των «εσωτερικών» μεταναστών, είτε των «εξωτερικών» μεταναστών. «Εσωτερικοί» είναι οι μετανάστες οι οποίοι και προέρχονται από άλλη χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ενώ «εξωτερικοί» μετανάστες είναι όσοι η χώρα προέλευσής τους ανήκει στην Ανατολική Ευρώπη, την Αφρική και την Ασία⁵⁷.

Ας δούμε τους όρους:

1. Η παγκοσμιοποίηση της πληροφορίας.
2. Η πολιτική κατεύθυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπέρ της γλωσσικής πολυμορφίας.
3. Η ατελής δυνατότητα του εθνικού κράτους σε ό,τι αφορά τον έλεγχο της γλώσσας καθώς το κάθε κράτος έχει να κάνει πλέον με πολλές και διαφορετικές γλώσσες, οι οποίες όπως είναι εύλογο, συνοδεύονται με τους αντίστοιχους πολιτισμούς.
4. Η ενδυνάμωση της γλωσσικής οριοθέτησης των μειονοτήτων απέναντι στην όποια πλειοψηφούσα κυρίαρχη ομάδα.

Παρατηρούμε λοιπόν, πως αναφορικά με τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, η γλωσσική ετερότητα αποτελεί μια αρκετά σύνθετη πραγματικότητα τόσο για τους ίδιους όσο και για τους γύρω τους.

Από την πλευρά της εκπαίδευσης εγείρεται ένα καίριο ερώτημα εξαιρετικής σημασίας για τους ίδιους τους μετανάστες-πρόσφυγες. Χρειάζεται άραγε μια εκπαιδευτική πολιτική

⁵⁶ Αθ. Γκοτοβός, *Εκπαίδευση και ετερότητα*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2005, σελ. 181.

⁵⁷ Όπως παραπάνω, σελ. 182.

ενθάρρυνσης της γλωσσικής πολυμορφίας στο σχολείο ή κάτι τέτοιο δυσχεραίνει παρά διευκολύνει την καθημερινή επικοινωνία των μαθητών, που προέρχονται από γονείς-μετανάστες;

Για να απαντήσει κάποιος νηφάλια θα πρέπει να λάβει υπόψη του και τις οικονομικές συνθήκες οι οποίες και επικρατούν στις οικογένειες των συγκεκριμένων παιδιών. Η γλωσσική εκπαίδευση όταν συντελείται με γνώμονα την εξυπηρέτηση των αληθινών αναγκών των μαθητών, βοηθά στην κοινωνική ισορροπία και μπορεί στην κυριολεξία να αλλάξει προς το καλύτερο τις ζωές των νέων ανθρώπων οι οποίοι θα μπορούν να μπου μετέπειτα στον κοινωνικό ιστό έχοντας τα ίδια γλωσσικά εφόδια με τους νέους, οι οποίοι προέρχονται από γονείς γηγενείς⁵⁸.

2.3 Κοινωνική ετερότητα

Μπορεί άραγε η κοινωνία με την ετερότητα να συμβαδίσουν χέρι- χέρι; Μήπως οι δύο αυτές έννοιες είναι ασυμβίβαστες ή μήπως είναι αλληλένδετες, δύο συγκοινωνούντα δοχεία που το ένα συμπληρώνει το άλλο;

Στο σύγχρονο κόσμο, φαίνεται πως ο ατομικισμός αποτελεί το θεμέλιο της κοινωνίας, με αποτέλεσμα ο σύγχρονος άνθρωπος να ταυτίζει το ατομικό με το προσωπικό⁵⁹.

Η όποια κοινωνία με τον συνάνθρωπό μας, παύει να είναι πηγαία καθώς μοιάζει να είναι περιχαρακωμένη μέσα στα ατομικά θέλω του καθενός. Αποδεχόμαστε τον άλλον είτε όταν βεβαιωθούμε πως δεν απειλείται ούτε στο ελάχιστο η ιδιωτική μας ζωή είτε όταν ο «άλλος» μάς είναι χρήσιμος προκειμένου να ευοδωθούν τα όποια μελλοντικά μας σχέδια.

Στο κάθε άτομο, φαίνεται να υπάρχει μέσα του ισχυρή η πίστη πως η πραγμάτωση των όποιων σχεδίων του θα του εξασφαλίσει το πολυπόθητο εισιτήριο για την κατάκτηση της ατομικής του ευτυχίας. Και επειδή ο «άλλος» είναι χρήσιμος για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα έως ότου ολοκληρωθούν τα μελλοντικά σχέδια του εκάστοτε ατόμου, είναι και αναλώσιμος⁶⁰.

⁵⁸ Αθ. Γκοτοβός, *Εκπαίδευση και ετερότητα*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2005, σελ. 184-185.

⁵⁹ Χρ. Γιανναράς, *Η ελευθερία του ήθους*, εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2011, σελ. 35.

⁶⁰ Ι. Ζηζιούλα, «Κοινωνία και ετερότητα», περιοδικό Σύναξη, τεύχος 76, Αθήνα 2000, σελ. 5-6.

Δεχόμαστε και αποδεχόμαστε «τον άλλον» μόνο όταν είναι **σαν εμάς** ειδάλλως φοβόμαστε τον άλλον, θεωρούμε δηλαδή πως δεχόμαστε απειλή προς το άτομό μας. Οι διαφορετικές ανθρώπινες υπάρξεις αντί να ενώσουν τις δημιουργικές δυνάμεις τους προκειμένου να συγκροτήσουν μια κοινωνία αποδοχής, βρίσκονται σε απόσταση – η οποία διαρκώς μεγαλώνει - και απορρίπτουν, πολλές φορές αναπτύσσοντας και έντονη πολεμική ο ένας τον άλλον, λες και είναι θανάσιμοι εχθροί⁶¹.

Εάν όμως ο κάθε άνθρωπος δεν έβλεπε τον εαυτό του ως άτομο αλλά ως πρόσωπο, τότε το «εγώ» θα μπορούσε να σχετιστεί με το «εσύ» έχοντας την ελευθερία **να είναι άλλος**. Η επίγεια κόλαση πραγματώνεται στην πιο βασανιστική εκδοχή της, όταν ο «άλλος» είναι ένα άλλο πρόσωπο το οποίο σε προσκαλεί να τον αγαπήσεις και εσύ απλά αγνοείς επιδεικτικά αυτή του την πρόσκληση⁶².

Και αυτή η αποδοχή, η αληθινή γνωριμία με τον «άλλον» και συνεπακόλουθα με τον εαυτό μας, πηγάζει από την αληθινή αγάπη⁶³. Η προσωπική ετερότητα εξάλλου αναδύεται μόνο όταν πραγματώνεται με άμεση προσωπική σχέση μέσω της αγαπητικής ενέργειας⁶⁴.

Δεν υπάρχει, ενδεχομένως, μεγαλύτερη έκφραση γνήσιας ελευθερίας από το να είσαι **απλώς ο εαυτός σου**. Η ελευθερία σε αυτή την περίπτωση δεν είναι ελευθερία **από** τον άλλον αλλά **για** τον άλλον. Το εκάστοτε πρόσωπο δέχεται πλήρως τον άλλον ακριβώς όπως είναι και το ίδιο συμβαίνει και αντίστροφα⁶⁵. «Ακριβής ελευθερία το μηδενός όλως δείσθαι» λέει ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος⁶⁶. Όταν καταφέρει ο άνθρωπος να απαλλαχθεί από κάθε μα κάθε αναγκαιότητα και συνεπακόλουθα από κάθε απρόσωπη ανάγκη επιβίωσης, μόνο τότε ζει την προσωπική σχέση στην πλήρη μορφή της καθώς είναι και ο ίδιος ταυτοχρόνως ελεύθερος.

Έτσι, ο κάθε άνθρωπος, κάνοντας μια κίνηση κατάφασης προς τον άλλον, κατορθώνει να εξοστρακίσει κάθε σημάδι απόρριψης από τη μεταξύ τους σχέση και επιτυγχάνει έτσι, να ζει σε μία κοινωνία ετερότητας αρμονικά, βρίσκοντας την ειρήνη όχι μόνο μέσα του μα και έξω του. Άλλωστε, ο «άλλος» είναι ο καθρέπτης του εαυτού μας. Αν πετύχουμε επομένως, την ειρήνη μέσα μας, σύντομα θα εμφανιστεί η ίδια στα πρόσωπα και των άλλων ανθρώπων⁶⁷

⁶¹ Όπως παραπάνω, σελ. 5-6.

⁶² Χρ. Γιανναράς, *Η ελευθερία του ήθους*, εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2011, σελ. 48.

⁶³ Ι. Ζηζιούλα, «*Κοινωνία και ετερότητα*», περιοδικό Σύναξη, τεύχος 76, Αθήνα 2000, σελ. 6.

⁶⁴ Χρ. Γιανναράς, *Η ελευθερία του ήθους*, εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2011, σελ. 36.

⁶⁵ Ι. Ζηζιούλα, «*Κοινωνία και ετερότητα*», περιοδικό Σύναξη, τεύχος 76, Αθήνα 2000, σελ. 6.

⁶⁶ Χρ. Γιανναράς, *Το Πρόσωπο και ο Έρω*, εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2017, σελ. 396-397.

⁶⁷ Ι. Ζηζιούλα, «*Κοινωνία και ετερότητα*», περιοδικό Σύναξη, τεύχος 76, Αθήνα 2000, σελ. 6.

2.4. Θρησκευτική ετερότητα

Το να σέβεται ο ένας άνθρωπος τον άλλον άνθρωπο στον ύψιστο βαθμό αποτελεί ενδεχομένως μία από τις δυσκολότερες προσωπικές κατακτήσεις-προκλήσεις. Το να ισχυρίζεται με τα λόγια πως σέβεται τον άλλον αδιαφορώντας ή κοροϊδεύοντας την όποια θρησκευτική του προτίμηση είναι το λιγότερο υποκριτικό. Σέβεται κάποιος γνήσια τον άλλον όταν αποδέχεται την θρησκευτική του ετερότητα.

Στην επιστημονική εγκυκλοπαίδεια Treccani μας δίνεται ο εξής ορισμός:

θρησκευτική ανεκτικότητα: συμπεριφορά θεωρητική και πρακτική αυτού του οποίου, στην περίπτωση της θρησκείας, σέβεται τις πεποιθήσεις των άλλων αν και κατά βάθος διαφορετικές από εκείνες τις οποίες ο ίδιος ενστερνίζεται, εντούτοις όμως δεν εμποδίζει την πρακτική εξωτερίκευσή τους...⁶⁸

Στις μέρες μας, η Δύση μοιάζει φοβισμένη και αιφνιδιασμένη από τα γεγονότα των τρομοκρατικών χτυπημάτων τα οποία και οφείλονται στον ισλαμικό θρησκευτικό φονταμενταλισμό με αποτέλεσμα η θρησκευτική ετερότητα να συρρικνώνεται μέσα στις γραμμές που αναφέρονται σε αυτήν τα ανθρώπινα δικαιώματα⁶⁹.

Για τον ορθόδοξο χριστιανό, ο Θεός είναι «ο τελείως Άλλος». Τα μάτια του χριστιανού, είναι αδύνατον να Τον δουν και η ανθρώπινη λογική του αδύνατον να Τον κατανοήσει εξαιτίας και των συγκεκριμένων ορίων τα οποία είναι αδύνατον κάποιος να τα ξεπεράσει⁷⁰.

Για τον E. Levinas, «ο άλλος άνθρωπος δεν είναι η ενσάρκωση του Θεού, αλλά ακριβώς το πρόσωπό του όταν αποσαρκώνεται, είναι η εκδήλωση του ύψους, όπου αποκαλύπτεται ο Θεός»⁷¹.

Ο χριστιανός οπουδήποτε στρέφει το βλέμμα του στον κόσμο γύρω του βλέπει τις ενέργειες του Θεού, ανακαλύπτει θεοφανείες⁷². Συνεπακόλουθα, δεν είναι δυνατόν ο χριστιανός, να

⁶⁸ Επιστημονική εγκυκλοπαίδεια Treccani (www.treccani.it).

⁶⁹ Στ. Γιαγκάζογλου «Η Θεολογία της ετερότητας και το θρησκευτικό μάθημα στην Ελλάδα. Διαπολιτισμικές δυνατότητες και προοπτικές». Από το συλλογικό έργο των Στ. Γιαγκάζογλου, Αθ. Νευροκοπλή, Γ. Στριλιγκά (επιμ.), Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο. Ο διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2000,σελ.351.

⁷⁰ Κάλλιστος Γουέαρ, Ο Ορθόδοξος Δρόμος, μτφρ. Μαρία Πάσχου, έκδοση Επτάλοφος, 1978, σελ 11.

⁷¹ Στ. Γιαγκάζογλου «Η Θεολογία της ετερότητας και το θρησκευτικό μάθημα στην Ελλάδα. Διαπολιτισμικές δυνατότητες και προοπτικές».Στ. Γιαγκάζογλου, Αθ. Νευροκοπλή, Γ. Στριλιγκά (επιμ.), Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο. Ο διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2000, σελ. 353.

αυτοαπομονώνεται στους τέσσερις τοίχους και να καταλήγει από επιλογή να μένει μόνος του στο περιθώριο από φόβο για κάθε ετερότητα. Απομονωμένος έχοντας φορέσει τον αλαζονικό μανδύα της ανεξαρτησίας, καταλήγει μια μονάδα η οποία και καταγράφεται από το χέρι του απογραφέα όταν έλθει η ώρα της απογραφής⁷³.

Για τον Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Ζηζιούλα, αυτή ακριβώς είναι και η ουσία της αμαρτίας: «η ουσία της αμαρτίας είναι ο φόβος του άλλου, πράγμα που αποτελεί μέρος της απόρριψης του Θεού»⁷⁴.

Ο Θεός της ορθοδοξίας δεν ανήκει σε έναν μοναδικό πολιτισμό αλλά αποκαλύπτεται μέσα σε οποιονδήποτε ανθρώπινο πολιτισμό⁷⁵. Για αυτό τον λόγο η Ορθοδοξία δεν έχει ανάγκη να προσκολλάται στο βυζαντινό παρελθόν, καθώς ανήκει στα έσχατα της ιστορίας⁷⁶.

Πράγματι, η Ορθοδοξία υπήρξε ο ακρογωνιαίος λίθος του βυζαντινού παρελθόντος και εξαιρετικά σημαίνουσα δύναμη για την ανόρθωση του εθνικού κράτους⁷⁷. Η Ορθοδοξία όμως τώρα χρειάζεται να γίνει ο δρόμος όπου συμφιλιώνονται η Δύση με την Ανατολή. Η Ορθοδοξία έχει τώρα την τεράστια ιστορική ευκαιρία να δείξει στην ανθρωπότητα πως συνεχίζει να είναι το άλας της γης⁷⁸.

Γύρω μας, μπορεί να είναι όλα ρευστά, μα η Ορθοδοξία μπορεί να αγκαλιάσει όλους τους ανθρώπους αδιαφορώντας για το τι γράφει η εθνική τους ταυτότητα ή για το ποια είναι η θρησκευτική τους πίστη. Για την Ορθοδοξία δεν υπάρχουν διαχωρισμοί, δεν υπάρχουν οικείοι και ξένοι άλλωστε ο πιο μεγάλος ξένος είναι ο ίδιος ο Χριστός. Έχει γραφεί για τον «ξένο Χριστό»: «Τον ήλιον κρύψαντα τας ιδίας ακτίνας και το καταπέτασμα του Ναού διαρραγέν, τω του Σωτήρος θανάτω, ο Ιωσήφ Θεασάμενος, προσήλθε τω Πιλάτω και καθικετεύει λέγων δος μοι τούτον τον ξένον, τον εκ βρέφους ως ξένον ξενωθέντα εν κόσμω δος μοι τούτον τον ξένον, ον ομόφυλοι, μισούντες, θανατούσιν ως ξένον δος μοι τούτον τον ξένον, ον ξενίζομαι βλέπων του θανάτου το ξένος δος μοι τούτον τον ξένον, όστις οίδε ξενίζειν τους πτωχούς και τους ξένους δος μοι τούτον τον ξένον, ον Εβραίοι τω φθόνω

⁷² Κάλλιστος Γουέαρ, Ο Ορθόδοξος Δρόμος, μτφρ. Μαρία Πάσχου, έκδοση Επτάλοφος, χ.τ 1978, σελ. 13.

⁷³ Όπως παραπάνω σελ. 15

⁷⁴ Στ. Γιαγκάζογλου «Η Θεολογία της ετερότητας και το θρησκευτικό μάθημα στην Ελλάδα. Διαπολιτισμικές δυνατότητες και προοπτικές». Από το συλλογικό έργο των Στ. Γιαγκάζογλου, Αθ. Νευροκοπλή, Γ. Στριλιγκά (επιμ.), *Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο. Ο διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2000, σελ.353.

⁷⁵ Όπως παραπάνω, σελ. 354.

⁷⁶ Όπως παραπάνω, σελ. 355.

⁷⁷ Ιγνάτιος Μητροπολίτης Δημητριάδος και Αλμυρού (συντονιστής), Μελέτη Θεματικής Ομάδας Εργασίας, *Η Ορθοδοξία και οι «ΑΛΛΟΙ» ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ 2040*, σελ. 7.

⁷⁸ Όπως παραπάνω.

επεξένωσαν κόσμω δος μοι τούτον τον ξένον, ίνα κρύψω εν τάφω ος ως ξένος ουκ έχει την κεφαλήν που κλίνη δος μοι τούτον τον ξένον...» (όρθρος Μ. Σαββάτου)⁷⁹.

Το βράδυ της Μ. Παρασκευής ακούγεται στις εκκλησίες ο παραπάνω ύμνος, ο οποίος ξεδιπλώνει με το πλέον εμφανή τρόπο εντός του, το πόσο «ξένος» υπήρξε ο Ιησούς τόσο για τους ομοεθνείς Του όσο και για τους αλλοεθνείς Του. Ας εξετάσουμε τον ύμνο πιο αναλυτικά.

«Όταν ο ήλιος έκρυψε τις ακτίνες του και σχίστηκε το παραπέτασμα του Ναού εξαιτίας του θανάτου του Σωτήρα μας, τότε ο Ιωσήφ που τα είδε, ήλθε στον Πιλάτο και τον θερμοπαρακαλεί λέγοντας: Δώσε μου αυτόν τον ξένο, που από βρέφος που ήταν ζούσε σαν ξένος στον κόσμο. Δώσε μου αυτόν τον ξένο, που οι ομοεθνείς του από μίσος τον θανατώνουν σαν ξένο.... Δώσε μου αυτόν τον ξένο, που γνωρίζει να φιλοξενεί τους φτωχούς και τους ξένους. Δώσε μου αυτόν τον ξένο....»⁸⁰.

Αληθινά συγκλονιστικά τα λόγια του Ιωσήφ που μέσα σε λίγες γραμμές αναδεικνύει μία μεγάλη αλήθεια.

Ο μεγάλος ξένος, ο πιο ξένος και απ' τους ξένους, είναι ο ίδιος ο Ιησούς. Ήδη ακόμη πριν γεννηθεί ο Ιησούς, ο Ιωσήφ με τη Μαρία έφυγαν από τον τόπο διαμονής τους με αποτέλεσμα να γεννηθεί το μωρό σ' ένα ξένο μέρος. Στη συνέχεια πάλι ο Ιησούς αναγκάστηκε να ξενιτευθεί για την Αίγυπτο προκειμένου να βρει καταφύγιο και να γλυτώσει από το μένος του Ηρώδη. Σαν ξένος έζησε ολόκληρη τη ζωή Του. Αφιλοξενία γνώρισε και απ' τους Ιουδαίους.

Και όμως για αυτόν τον τόσο ξένο, δεν υπάρχουν οικείοι και ανοίκειοι, φίλοι και εχθροί, Ιουδαίοι και Ρωμαίοι, πλούσιοι και φτωχοί, άντρες και γυναίκες. Δεν υπάρχει πια Ιουδαίος και Έλληνας, δούλος και ελεύθερος, αρσενικό και θηλυκό, όλοι σας είσαστε ένας, χάρη στον Ιησού Χριστό⁸¹. Ο Ιησούς τους αγκάλιασε όλους και σήκωσε το σταυρό για όλους. Και σήμερα διαρκώς κρούει τη θύρα της καρδιάς μας, μα συνειδητά κωφεύουμε. Αν θέλουμε αληθινά να κατανοήσουμε όλα όσα πρεσβεύει θα πρέπει κάθε ξένο που θα μας χτυπήσει την πόρτα να τον αγκαλιάσουμε και με τη σειρά μας να ανοίξουμε τη θύρα της καρδιάς μας. Και αν τα καταφέρουμε, φίλο καρδιακό να τον κάνουμε. Και επειδή είναι αδύνατον κάτι τέτοιο να συμβεί με τις ανθρώπινες αδυναμίες μας που μας συντροφεύουν, έστω και έναν άνθρωπο ξένο να αποδεχτούμε και να δεχτούμε κοντά μας θα γίνει αυτό από μόνο του μια μικρή

⁷⁹ Θανάσης Παπαθανασίου, «Ο Θεός μου ο αλλοδαπός», εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2018,σελ.52.

⁸⁰ Όπως παραπάνω.

⁸¹ Όπως παραπάνω, σελ. 31.

αλλαγή στον μικρόκοσμο μας η οποία όμως αλλαγή μπορεί να παρασύρει και άλλους και έτσι η μικρή αλλαγή να γίνει μεγάλη.

Ο Χριστός, ο Θεάνθρωπος, «ξενιτεύθηκε» από τους ουρανοί για να κατέλθει στη γη. Συνεχώς βρισκόταν σε διαρκή κίνηση, υπήρξε επομένως ένας διαρκής μετανάστης. Ο ίδιος ο Ιησούς ταύτισε τον Εαυτό Του, με τον κάθε ξένο, τον κάθε αλλοδαπό. **Όποιος περιθάλλει έναν από αυτούς τους άσημους αδελφούς μου, περιθάλλει εμένα**» (πρβλ. Ματθ. 25: 31-46)⁸². Ο Θεός των χριστιανών έγινε άνθρωπος όχι για να τον υπηρετούν οι άνθρωποι και να σκύβουν το κεφάλι μπροστά Του με δουλοπρέπεια αλλά «για να υπηρετήσει και να προσφέρει τη ζωή του» (Ματθ. 20-28)⁸³. Να προσφέρει τη ζωή Του σε όλους ανεξαιρέτως τους ανθρώπους.

Ο Υιός του Θεού και της αγάπης, συνεχίζει να είναι ξένος και σήμερα καθώς υπάρχουν άνθρωποι οι οποίοι πρεσβεύουν πως είναι χριστιανοί αλλά Τον νιώθουν μέσα τους ως ξένο. Ολόκληρες κοινωνίες, Τον αισθάνονται ξένο. Όταν οι άνθρωποι και οι κοινωνίες φιλοξενούν στα ενδότερά τους την υποκρισία, την εγωπάθεια, τη φιληδονία, βρίσκονται μίλια μακριά απ' τον Κύριο.

Εντούτοις μονάχα ο Ιησούς Χριστός, αυτός ο μεγάλος ξένος μπορεί να δώσει λύση ακόμη και στα πιο πολυσύνθετα προβλήματα της οικουμένης. Είναι στ' αλήθεια ο μόνος ο οποίος μπορεί να λυτρώσει τους ανθρώπους από εξαρτήσεις, το φόβο της αρρώστιας, τη μοναξιά ακόμη και από τον ίδιο το θάνατο. Ήλθε αυτός ο τόσο ξένος για πολλούς, για να πάνσουν οι άνθρωποι να είναι ξένοι, να νιώθουν ξένοι στον κόσμο αυτό. Ήλθε αυτός ο τόσο ξένος, για να δώσει ουσία στα λόγια και τις πράξεις μας και να φέρει την πολυπόθητη ειρήνη στις ανθρώπινες ζωές .

Ο Ιησούς ενώ ήταν Ιουδαίος – όχι Ινδογερμανός όπως παρουσιάζεται στις ταινίες – παρέμεινε ο μεγάλος ξένος. Έζησε στην Αίγυπτο, μεγάλωσε στην κακόφημη Ναζαρέτ και εργάστηκε για τριάντα χρόνια ως μάστορας. Μίλησε σε ανθρώπους κοινωνικά περιθωροποιημένους και φρόντισε και θεράπευσε Σαμαρείτες και ειδωλολάτρες (π.χ. εκατόνταρχος – Χαναναία) ξεφεύγοντας εντελώς από τα τοπικά, τα εθνικά, τα θρησκευτικά και τα υπαρξιακά διαχωριστικά όρια τα οποία μέχρι τότε χώριζαν τη γη με τον ουρανό⁸⁴ .

⁸² Όπως παραπάνω, σελ. 27.

⁸³ Όπως παραπάνω, σελ. 28.

⁸⁴ Σωτήριος Σ. Δεσπότης, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία και Θεολογία από τον 19^ο στον 21^ο αιώνα, Ζητήματα, Προκλήσεις και Προοπτικές με τη «ματιά» της Θεολογίας*, Εκδόσεις Έννοια, Αθήνα 2019, σελ. 65-75

Το παράδειγμα της Χαναanaίας είναι εξαιρετικά σημαντικό καθώς η ίδια η Χαναanaία ήταν **ειδωλολάτρισσα** και Λιβανέζα. Όμως, αντιλαμβανόταν πλήρως την μικρότητά της και με μεγάλη πίστη και προσευχή κατάφερε να σώσει την κόρη της, την οποία θεράπευσε ο Ιησούς από μακριά χωρίς καν να είναι δίπλα της. Η Χαναanaία δεν ήταν Ιουδαία και **δεν πίστευε στην ιουδαϊκή θρησκεία**. Και όμως, ο Ιησούς βλέποντας την τεράστια επιμονή της, την βοήθησε. Για εκείνον δεν υπάρχουν επομένως επίλεκτα έθνη ή επίλεκτα DNA⁸⁵.

Χρειάζεται να εμπνευστούμε από όλα όσα συμβαίνουν γύρω μας και να κατευθυνθούμε προς τη δημιουργία ενός άλλου πολιτισμού όπου ο σεβασμός στην θρησκευτική ετερότητα του κάθε ανθρώπου σε όποια φυλή και αν ανήκει είτε είναι οικονομικός μετανάστης είτε πολιτικός πρόσφυγας θα αποτελεί το κέντρο αναφοράς του σύγχρονου ανθρώπου και το οποίο και θα δίνει αληθινό νόημα στην κάθε ανθρώπινη ύπαρξη⁸⁶.

Ο Σαύλος, προερχόμενος από ένα ενδεχομένως αυστηρό φαρισαϊκό οικογενειακό περιβάλλον αντιλήφθηκε πλήρως το παγκόσμιο μήνυμα του Χριστού και γι' αυτό και κατέβαλε όλες του τις δυνάμεις, στην ιεραποστολή των εθνών. Γνωρίζοντας ο Παύλος, την τεράστια δυναμική της οικουμενικότητας της χριστιανοσύνης, πάλεψε με νύχια και με δόντια, κυριολεκτικά με όλες του τις δυνάμεις για να καθιερώσει την οικουμενικότητα του χριστιανισμού. Ο Απόστολος Παύλος μέσω της ιεραποστολής μπόρεσε να μεταστρέψει ειδωλολατρικά έθνη σε χριστιανικά χωρίς φυσικά να τα αναγκάσει να γίνουν Ιουδαίοι⁸⁷.

Για τον Απ. Παύλο, η σωτηρία που υποσχέθηκε ο Θεός στον Αβραάμ δε σχετίζεται μήτε με τη φυλετική καταγωγή, μήτε με την συγγένεια αίματος. Δεν αποτελεί επομένως προνόμιο μιας φυλής αλλά αποτελεί περιουσία ολόκληρης της ανθρωπότητας. «Στην καρδιά του Παύλου κτυπούσε η καρδιά της οικουμένης»⁸⁸...

Ένα άλλο σημείο της οικουμενικής διάστασης προσεγγίζει ο μητροπολίτης Φιλάρετος ο οποίος και γράφει: «Εάν μία πόλις ή μία χώρα απομακρυνθή και εκπέση από την οικουμενική Εκκλησία, η τελευταία θα παραμείνει και πάλι ένα ακέραιο, ολοκληρωμένο

⁸⁵ Όπως παραπάνω.

⁸⁶ Στ. Γιαγκάζογλου «Η Θεολογία της ετερότητας και το θρησκευτικό μάθημα στην Ελλάδα. Διαπολιτισμικές δυνατότητες και προοπτικές» .Από το συλλογικό έργο των Στ. Γιαγκάζογλου, Αθ. Νευροκοπλή, Γ. Στριλιγκά(επιμ.), *Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο .Ο διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2000,σελ.356.

⁸⁷ Σωτήριος Σ. Δεσπότης, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία και Θεολογία από τον 19^ο στον 21^ο αιώνα, Ζητήματα, Προκλήσεις και Προοπτικές με τη «ματιά» της Θεολογίας*, Εκδόσεις Έννοια,2019,σελ.79

⁸⁸ Όπως παραπάνω, σελ.77, υποσημείωση 73 (μτφρ. Holznea Αρχιεπ. Αθηνών Ιερωνύμου, Αθήναι 1973, σελ. 498).

σώμα». Η Εκκλησία είναι η οικουμενική μα τίποτα δεν μπορεί να της αφαιρέσει την ακεραιότητά της⁸⁹.

Ένα ιδιαίτερο και ακανθώδες πρόβλημα το οποίο αντιμετωπίζει ακόμη και σήμερα η Ορθοδοξία στην Οικουμένη είναι ο εθνοφυλετισμός, σε συνδυασμό βεβαίως με το αυτοκέφαλο. Δεν μας ενδιαφέρει δηλαδή στην πραγματικότητα να αναδειχθεί η πίστη μας στον Ιησού Χριστό αλλά προέχει η πίστη μας να «λάβει» την υποσημείωση της εθνικής ταυτότητας. Πρώτα για παράδειγμα είμαι Έλληνας και στη συνέχεια έπεται η χριστιανική μου ιδιότητα.

Όμως, εάν κάποιος σκέφτεται έτσι, έχει ακυρώσει ένα από τα πλέον βασικά μηνύματα του ευαγγελίου που έχει οικουμενική διάσταση και επιπρόσθετα προοπτική (συνάντηση του Ιησού με εκατόνταρχο, Χαναναία – Σαμαρίτισσα).

Εάν κάποιος σκέφτεται όπως προαναφέρθηκε προηγουμένως, για αυτόν, η Ορθοδοξία είναι κρατική θρησκεία με εθνικιστική ιδεολογία. Παύει επομένως η Ορθοδοξία να είναι η μία, αγία, καθολική και αποστολική εκκλησία και περιχαράκωνεται σε εθνικά στεγανά μ' αποτέλεσμα να χάνει την οικουμενικότητά της⁹⁰.

Οι Προκαθήμενοι των Ορθόδοξων Εκκλησιών, τον Οκτώβριο του 2008 στην Κωνσταντινούπολη, έκαναν λόγο με ιδιαίτερος εμφαντικό τρόπο για την τεράστια σημασία της συνέχισης των διαχριστιανικών μα και των διαθρησκευτικών διαλόγων⁹¹. **Αλλωστε δεν μπορεί να υπάρξει αυθεντική ειρήνη στις κοινωνίες εάν προηγουμένως δεν έχει επιτευχθεί η ειρήνη των θρησκειών. Και η ειρήνη επιτυγχάνεται μέσω του αυθεντικού διαλόγου. Και ένας γνήσιος διάλογος μεταξύ των θρησκειών προϋποθέτει και «αυτοκριτική των θρησκειών»⁹².**

⁸⁹ Π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, *Θέματα Ορθόδοξου Θεολογίας*. Εκδόσεις Άρτος Ζωής Αθήνα 1989.

⁹⁰ Σωτήριος Σ. Δεσπότης, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία και Θεολογία από τον 19^ο στον 21^ο αιώνα*. Εκδόσεις Έννοια Αθήνα 2019, σελ. 59.

⁹¹ Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος, *Τρομοκρατικές ενέργειες και θρησκευτική συνείδηση*. Στ. Φωτίου (επιμ.) Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος, Θανάσης Παπαθανασίου, *«Τρομοκρατία και πολιτισμός»*, Εκδόσεις Αρμός Αθήνα 2013, σελ.38.

⁹² Σωτήριος Δεσπότης, *«Η Ορθόδοξη Εκκλησία και Θεολογία από τον 19^ο στον 21^ο αιώνα»*. Εκδόσεις Έννοια, Αθήνα 2019, σελ. 21. βλ. ΣΑΜΠΕΚ-ΣΤΟΓΙΑΝΝΙΔΗΣ,ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ <https://eclass.uoa.gr/modules/document/>?

Ο διαχριστιανικός όμως και ο διαθρησκευτικός διάλογος θα πρέπει να συμβαίνει όχι μόνο έξω στην ελληνική κοινωνία αλλά να λαμβάνει σάρκα και οστά και εντός της εκπαιδευτικής διαδικασίας και μέσω του μαθήματος των Θρησκευτικών.

Σε αυτό το σημείο έχει μεγάλη σημασία εμφαντικά να τονισθεί πως ο όποιος διαθρησκευτικός διάλογος για να αποκτήσει γερές και στέρεες βάσεις θα πρέπει να μην πέφτει στην ολέθρια παγίδα του συγκριτισμού και του αποχρωματισμού της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης. Το να σέβεται ο χριστιανός ορθόδοξος την όποια θρησκευτική ετερότητα δε σημαίνει πως είναι και διατεθειμένος να συμβιβαστεί πάνω σε θέματα τα οποία άπτονται της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης.

Η χριστιανική θρησκεία δεν ευνοεί τις έριδες και σε καμία περίπτωση δε δίνει «τις ευλογίες» της προκειμένου κράτη να οδηγηθούν σε ένοπλες συγκρούσεις. Γι' αυτούς τους λόγους, ο χριστιανός χρειάζεται να βρίσκεται σε διαρκή εγρήγορση και σε διαρκή καλλιέργεια της θρησκευτικής του συνείδησης. Η θρησκευτική συνείδηση αφυπνίζει εσωτερικά τον χριστιανό και τον οδηγεί να δείχνει στον κάθε έτερο «αδελφό» του, αλληλεγγύη. Έτσι, οι έριδες παύουν να βρίσκουν εσωτερικά στηρίγματα και οι προσπάθειες για παγκόσμια ειρήνη πιάνουν τόπο⁹³.

Ο «άλλος» όχι μόνο στο ΜτΘ μα και σε ολόκληρη την εκπαιδευτική διαδικασία όσο και διαφορετικός και αν είναι, θα πρέπει να είναι «ορατός» τόσο από τον εκπαιδευτικό όσο και από τους συμμαθητές του⁹⁴.

⁹³ Όπως παραπάνω, σελ. 38.

⁹⁴ Ιγνάτιος Μητροπολίτης Δημητριάδος και Αλμυρού (συντονιστής), Μελέτη Θεματικής Ομάδας Εργασίας, *Η Ορθοδοξία και οι «ΑΛΛΟΙ» ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ 2040*, σελ. 8.

Κεφάλαιο 3: Συγκριτική μελέτη των προγραμμάτων σπουδών στα θρησκευτικά στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση κατά τα έτη 2001-2021

3.1 Η θρησκευτική ετερότητα στα διδακτικά βιβλία των θρησκευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης κατά τα έτη 2001-2005

Στη 39^η σελίδα του σχολικού βιβλίου της Γ' Δημοτικού «Η ζωή με το Χριστό» - Ορθόδοξη χριστιανική αγωγή - στο 11^ο μάθημα με τίτλο: «Όλα τα παιδιά του κόσμου είναι αδέρφια» με αφορμή μία ερώτηση ενός μικρού παιδιού στον πατέρα του, έρχονται στο φως σημαντικά ζητήματα τα οποία εγείρει η ετερότητα. Ο πατέρας δε δίνει απλώς μία απάντηση στο παιδί του μα επεκτείνει τη συζήτηση και σε μονοπάτια τα οποία αγγίζουν την θρησκευτική ετερότητα. Το παιδί ρώτησε λοιπόν: «Πώς είμαι αδελφός με όλα τα παιδιά του κόσμου;».

Ο πατέρας άδραξε την ευκαιρία και προχώρησε τη συζήτηση λέγοντάς του πως παρά τις εξωτερικές διαφορές που έχει για παράδειγμα ένας Αφρικανός ή ένα Κινέζος με έναν Έλληνα, οι ομοιότητες είναι και οι πιο σημαντικές και είναι άλλωστε αυτές που έχουν σημασία, καθώς είναι αυτές που ενώνουν όλους τους ανθρώπους και όλα τα παιδιά. Όλα τα παιδιά πεινούν και διψούν, όλα τα παιδιά θέλουν ένα ζεστό σπίτι για να κοιμηθούν. Οι βασικές ανάγκες των παιδιών είναι κοινές όπως άλλωστε και όλων των ανθρώπων. Συνεπακόλουθα, το παιδί με αυτή την όμορφη κουβέντα με τον πατέρα του, ξεδιάλυσε τις απορίες του και κατανόησε πως όλα τα παιδιά είναι παιδιά του Θεού και επομένως αδέρφια του.

Στη 10^η σελίδα δίνεται μία προσευχή (η προσευχή της Ιωάννας) ως αφορμή για να σκεφτούν οι μαθητές πως δεν είναι μόνα τους στη γη μα πως γύρω τους, σε άλλες χώρες κατοικούν πλήθος παιδιών που μπορεί να μη μιλούν την ίδια γλώσσα με αυτά ή να φορούν τα ίδια ρούχα ή να έχουν την πολυτέλεια να κατοικούν σ' ένα γερό σπίτι όπως αυτά, όμως είναι και αυτά παιδιά και σύμφωνα με τα όσα πρεσβεύει η ορθόδοξη θρησκεία είναι αδέρφια των παιδιών που πηγαίνουν σχολείο στον ελλαδικό χώρο. Με την προσευχή της Ιωάννας, τα παιδιά όλου του κόσμου γίνονται μεταξύ τους, μία μεγάλη αγκαλιά.

Στη σελίδα 41¹ το μάθημα έχει τίτλο «Δεν αντέχω, Παναγιά». Η επιλογή του συγκεκριμένου ποιήματος της Θέτης Χορτιάτη έχει σχέση και πάλι όπως και στις προγενέστερες δύο σελίδες με τα παιδιά όλης της γης ανεξαιρέτως. Εστιάζει όμως αυτό το ποίημα, την προσοχή του, στα παιδιά που πεινούν και στην κυριολεξία δεινοπαθούν προκειμένου να βρουν ένα κομμάτι ψωμί για να επιβιώσουν. Στα προγενέστερα μαθήματα είχε γίνει λόγος για τις βασικές ανάγκες όλων των παιδιών χωρίς να δείχνουν οι συγγραφείς κανένα απολύτως ενδιαφέρον για το εξωτερικό χρώμα του δέρματος, τη φυλή στην οποία ανήκουν τα παιδιά, το φύλο, την εθνικότητα ή τη θρησκευτική τους κατεύθυνση.

Στη 54¹ σελίδα με αφορμή το θαύμα του Χριστού που «έφερε» πίσω απ' το θάνατο το μικρό κοριτσάκι του Ιάειρου γίνεται λόγος για τη συναγωγή που είναι ο χώρος θρησκευτικής συνάθροισης των Ισραηλιτών. Τα παιδιά είχαν τη δυνατότητα να μάθουν περισσότερα για τη λέξη αυτή καθώς δίνονται στη 55¹ σελίδα, οι απαραίτητες επεξηγήσεις, για το τι ακριβώς σημαίνει αυτή η λέξη. Έστω και με όχι αρκετά ισχυρό έναυσμα τα παιδιά μαθαίνουν πως υπάρχουν διαφορετικοί θρησκευτικοί χώροι απ' αυτόν που έχουν συνηθίσει και επομένως έρχονται έστω δειλά σε μία πρώτη επαφή με την θρησκευτική ετερότητα.

Στη 121¹ σελίδα, γίνεται αναφορά στην παραβολή του καλού Σαμαρείτη. Έτσι, τα παιδιά, μαθαίνουν να κάνουν το καλό δίχως να εξετάζουν εάν κάποιος ανήκει στην ίδια εθνικότητα ή έχει τα ίδια θρησκευτικά πιστεύω με αυτά. Ο Χριστός με όλα όσα δίδαξε και με τις Παραβολές Του φανέρωσε ξεκάθαρα ποιος είναι ο πλησίον και πώς θα πρέπει να συμπεριφερόμαστε στους γύρω μας. Στη 122¹ σελίδα, με αφορμή την παραβολή του καλού Σαμαρείτη γίνεται λόγος για μία μικρή προσφυγοπούλα από την Αφρική, η οποία φυσικά γνώριζε ελάχιστα ελληνικά και παράλληλα υπήρχε ισχυρό το ενδεχόμενο να είχε διαφορετική θρησκευτική κατεύθυνση από αυτήν την οποία είχε η ελληνίδα μαθήτριά. Παρά ταύτα η Ελπίδα, μία μαθήτριά του σχολείου προσπάθησε να την πλησιάσει και τα κατάφερε... Με την όλη της προσπάθεια, έδειξε πως με αγάπη και υπομονή, τα παιδιά με το δικό τους ξεχωριστό τρόπο καταφέρνουν να ξεπεράσουν όλα τα εμπόδια τα νοητικά που έχουν φτιάξει οι ενήλικες και μπορούν να έρθουν κοντά σε παιδιά που δίχως αυτά να το αποφασίσουν ξεριζώθηκαν απ' τους τόπους τους και βρέθηκαν σε ξένους τόπους, εντελώς αποπροσανατολισμένα και χαμένα. Μόνη ηλιαχτίδα, τα παιδιά που ήδη βρίσκονται στη χώρα υποδοχής τα οποία και έχουν αγνή και ανοιχτή καρδιά και για αυτό το λόγο καταφέρνουν να κλείσουν στην αγκαλιά τους, τα προσφυγόπουλα όλου του κόσμου.

Εξάλλου και ο ίδιος ο Ιησούς, με τη στάση Του, έδειξε πως θα πρέπει να συμπεριφερόμαστε στους συνανθρώπους μας. Στη 159¹ σελίδα μαθαίνουμε πως ο απόστολος Θωμάς

προσπάθησε να μεταφέρει το μήνυμα του Χριστού στα πέρατα της γης καθώς κάποιοι ισχυρίζονται πως κατάφερε να φθάσει ακόμη και στην Κίνα.

Ο Απόστολος Θωμάς, το βέβαιο είναι πως στην όλη του πορεία συνάντησε αμέτρητες θρησκευτικές ετερότητες καθώς πέτυχε κάτι ασύλληπτο για την εποχή του να κηρύξει το ευαγγέλιο στην Περσία και την Ινδία!⁹⁵.

Το βιβλίο της Δ΄ Δημοτικού «Ο δρόμος του Χριστού», Ορθόδοξη Χριστιανική Αγωγή, στη 12^η σελίδα, μας μιλά με γλαφυρά λόγια για μία αγιασμένη ψυχή, αυτή του αγίου Αρσένιου του Καππαδόκη. Σεβαστό πρόσωπο στους γύρω του καθώς ως αληθινός «πατέρας» καθοδηγούσε τους Έλληνες πρόσφυγες της Μικράς Ασίας ώστε να μπορέσουν να έλθουν στην Ελλάδα και συγκεκριμένα να φθάσουν από τον Πειραιά στην Κέρκυρα και εκεί να ριζώσουν. Ο άγιος είχε στο νου του, όλους. Και τους ηλικιωμένους και τα μικρά παιδιά. Και τους αρρώστους μα και όσους ήταν πολύ προβληματισμένοι με όλα όσα είχαν συμβεί.

Η αγιότητά του δίδαξε τους γύρω του πως με αγάπη και υπομονή οι πιο αντίξοες καταστάσεις μπορούν να ξεπεραστούν. Δεν έχει σημασία εάν είσαι πρόσφυγας και ξεριζωμένος. Προερχόμενος εξάλλου από ένα μέρος όπου υπήρξε θρησκευτική μειονότητα γνώριζε πως έχοντας για εφόδιο μόνο την πίστη του θα τα έβγαζε πέρα. Αν βρεθεί και ένας μόνο άνθρωπος ο οποίος ακολουθεί τις διδαχές του Ιησού, τότε όλα μπορεί να αλλάξουν προς το καλύτερο. Ο αληθινός χριστιανός δεν ελέγχει διαβατήρια, το μόνο που τον ενδιαφέρει είναι να κάνει καλύτερη τη ζωή του συνανθρώπου του...

Στη 62^η σελ. γίνεται λόγος για την ημέρα της Πεντηκοστής και τι αυτή σηματοδοτούσε για την ίδια την εκκλησία. Το ότι κατάφεραν με τη βοήθεια του Αγίου Πνεύματος, οι απόστολοι, από τη μια στιγμή στην άλλη, να μιλήσουν γλώσσες που μέχρι πριν ένα λεπτό δεν ήξεραν ούτε μία συλλαβή από αυτές, δείχνει την τεράστια δύναμη που έχει ο χριστιανισμός. Με την Πεντηκοστή, τα αδύνατα γίνονται δυνατά μπροστά στα μάτια ανθρώπων που μέχρι εκείνη την ώρα, δεν είχαν καν ακούσει για την ύπαρξη του Χριστού και επιπλέον ανήκαν σε διαφορετικές εθνικότητες. Και όμως οι απόστολοι από εκείνη τη στιγμή και έπειτα, μπορούσαν να κοινωνήσουν το μήνυμα του Χριστού με περισσή ευκολία. Έτσι άλλωστε, κατόρθωσαν να έλθουν σε επαφή με εκατοντάδες – χιλιάδες θρησκευτικές ετερότητες. Και το πέτυχαν αυτό, «μπαίνοντας» στα παπούτσια τους καθώς μιλούσαν τη γλώσσα τους. Με την Πεντηκοστή, και τα απίστευτα για όλους τους άπιστους Θωμάδες της γης, γίνονται πιστευτά. Επομένως, «Το καινούργιο ξεκίνημα είχε γίνει» (σελ 62).

⁹⁵ Σχολικό βιβλίο Γ΄ Δημοτικού, 2001-2005, «Η ζωή με το Χριστό»-Ορθόδοξη χριστιανική αγωγή-

Με το μάθημα «Η χαρά της συνάντησης», τα παιδιά γνωρίζουν τον Αιθίοπα του οποίου η ζωή άλλαξε όταν ήλθε σε επαφή με τον χριστιανισμό. Τα παιδιά μαθαίνουν για μία θρησκευτική ετερότητα η οποία αλλάζει θρησκευτική επιλογή και γίνεται χριστιανός. Για την ειλικρινή μεταστροφή του Σαούλ (σελ. 74) τα παιδιά μαθαίνουν στη συνέχεια⁹⁶.

«Με το Χριστό στον αγώνα» (Ε΄ Δημοτικού), Ορθόδοξη χριστιανική αγωγή, στη 34^η σελίδα γίνεται λόγος για την Πεντηκοστή και στη σελ. 36 αναλυτικά γράφονται οι περιοχές τις οποίες επισκέφθηκαν οι Απόστολοι. Ακολουθεί στο σημείο εκείνο χάρτης όπου φαίνονται οι χώρες, το ίδιο συμβαίνει και στη 37^η σελίδα. Έτσι, τα παιδιά βλέπουν με τα μάτια τους τον γιγάντιο αγώνα των χριστιανών να ξεδιπλώνεται μπροστά στους χάρτες. Οι θυσίες και τα βάσανα των χριστιανών δεν είχαν τελειωμό. Ακόμη τα παιδιά μαθαίνουν πως ολόκληρος ο κόσμος είναι ένα για τα μάτια των Αποστόλων. Για αυτούς δεν υπάρχουν διαχωρισμοί και θρησκευτικά στεγανά.

Στη 42^η σελίδα, ο μαθητής μαθαίνει για την καταδίωξη των χριστιανών τόσο από τους Ιουδαίους όσο και από τους Ρωμαίους. Μαθαίνει όμως και με την κατάλληλη διαλογική συζήτηση με τον εκπαιδευτικό πως, όπως υπέφεραν οι χριστιανοί εκείνες τις εποχές, μόνο και μόνο επειδή πίστευαν στον τριαδικό Θεό, δε θα πρέπει το αντίστοιχο να συμβαίνει και σε όσους καταφεύγουν για παράδειγμα στη χώρα την ελληνική και έχουν διαφορετική χριστιανική πίστη από την Ορθόδοξη. Το να διαιωνίζονται ασεβείς πρακτικές σε ανθρώπους είτε είναι χριστιανοί είτε όχι δεν αποτελεί θετικό πρόσημο στον όλο αγώνα της Εκκλησίας. Τότε, θρησκευτική ετερότητα υπήρξε ο χριστιανός, σήμερα μπορεί να είναι κάποια άλλη θρησκευτική ομάδα. Όλοι και όλες όμως έχουν το αναφαίρετο δικαίωμα να προσεύχονται σε όποιον Θεό, αυτοί/ές επιθυμούν.

Το πόσο σημαντικές είναι οι θρησκευτικές ελευθερίες και ο σεβασμός στα διαφορετικά θρησκευτικά πιστεύω, φαίνεται και από όσα γράφονται στο σχολικό βιβλίο για τον κατατρεγμό των ορθοδόξων πιστών στην Αλβανία (σελ. 66-67) και στη Ρωσία (σελ. 68) κατά συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα όταν στο πηδάλιο δηλαδή των κυβερνήσεων κάθονταν άνθρωποι που στην κυριολεξία μισούσαν καθετί ορθόδοξο χριστιανικό από τους ναούς μέχρι αυτόν καθ' αυτόν το Σταυρό.

Στη 106^η σελίδα, μαθαίνουμε πως πρέπει να συμπεριφερόμαστε στις διαπροσωπικές μας σχέσεις, δίχως να εξετάζουμε τη θρησκευτική ταυτότητα του καθενός. Ο Άγιος Ιωάννης ο Ελεήμων με τις πράξεις του, σε καθημερινή βάση, φρόντιζε όλους όσους τον είχαν ανάγκη

⁹⁶ Σχολικό βιβλίο Δ΄ Δημοτικού, «Ο δρόμος του Χριστού», Ορθόδοξη Χριστιανική Αγωγή.

χωρίς να ρωτά – όπως χαρακτηριστικά γράφει το βιβλίο - αν είναι χριστιανοί ή όχι. Ξεκάθαρα, το βιβλίο μάς δείχνει πως στο δρόμο της αγάπης δεν υπάρχουν θρησκευτικοί φραγμοί. Για τον γνήσιο χριστιανό που έχει ως μοναδικό του κίνητρο την αγάπη για τον πλησίον του, κάθε άλλη πληροφορία για τον αδελφό του, του είναι παντελώς περιττή και άνευ ουσίας.

Στην 174^η σελίδα, το μάθημα έχει τίτλο «Το όραμα του Πέτρου» και τα παιδιά για μία ακόμη φορά μαθαίνουν πως ο Θεός δεν κάνει διακρίσεις αλλά ενδιαφέρεται μόνο για το εάν του καθενός η καρδιά είναι ανοιχτή και γεμάτη με καλοσύνη. Γι' αυτό και το σχετικό απόσπασμα του ποιήματος της 175^{ης} σελίδας του βιβλίου αναφέρει χαρακτηριστικά: «Όλοι ενός Πατέρα είμαστε παιδιά...» δείχνοντας με αυτόν τον τρόπο πως ο Θεός μάς αγαπά όλους σαν να είμαστε παιδιά Του δίχως εξαιρέσεις⁹⁷.

Στο σχολικό βιβλίο της Στ' δημοτικού «Ο Χριστός είναι η αλήθεια» – ορθόδοξη χριστιανική αγωγή - στη σελίδα 23, τα παιδιά μαθαίνουν για τον γεμάτο αμφιβολίες Ναθαναήλ ο οποίος δίσταζε να γνωρίσει τον Ιησού και έδινε σημασία σε δευτερεύουσας σημασίας πράγματα, όπως ήταν για παράδειγμα ο τόπος καταγωγής του Ιησού με αποτέλεσμα να μην εστιάζει στα σπουδαία.

Όμως, ο Πανάγαθος ενδιαφέρεται μόνο για το τι κρύβουν στις καρδιές τους, οι άνθρωποι. Στη 28^η σελίδα, με σαφήνεια γράφει το βιβλίο πως στον καινούργιο κόσμο της Βασιλείας του Θεού, δεν υπάρχουν διαχωρισμοί ανάμεσα σε Ιουδαίους και Έλληνες και επομένως δεν υπάρχουν και φραγμοί στις διαφορετικές θρησκευτικές ετερότητες. Ακόμη και σήμερα, υπάρχουν φυλές και άνθρωποι οι οποίοι δεν έχουν ακούσει το μήνυμα του Χριστού, όμως ο Θεός ο οποίος διαβάσει τις καρδιές όλων, γνωρίζει και τι κρύβεται σε αυτές. Και με την παραβολή του τελώνη (σελ. 69) για μια ακόμη φορά ο μαθητής αντιλαμβάνεται πως δεν έχει σημασία ούτε η εξωτερική και η ψεύτικη ευσέβεια καθώς ο Θεός γνωρίζει με πληρότητα τι γίνεται μέσα στην καρδιά κάθε ανθρώπου (σελίδα 70).

Με το 42^ο μάθημα: «Ούτε ένας ζητιάνος» (σελ. 172) μεταφερόμαστε στα οκτώ χρόνια της τυραννίας του Χατζή Αλή στην Αθήνα όπου ζούσαν οικογένειες όχι μόνο ελληνικές μα και τούρκικες και άλλες. Ζητιάνος όμως δεν υπήρχε διότι φρόντιζαν οι ενορίες για την περίθαλψη των φτωχών ανθρώπων. Το παράδειγμά τους καλό θα ήταν να το ακολουθούν και οι σύγχρονοι χριστιανοί σε όλο το διάβα της ζωής τους και να δείχνουν αλληλεγγύη στους γύρω τους.

⁹⁷ Σχολικό βιβλίο Ε' Δημοτικού, «Με το Χριστό στον αγώνα», Ορθόδοξη χριστιανική αγωγή.

Στις σελ. 182-183, μαθαίνουμε για τον εκπληκτικό αγώνα της ιεραποστολής. Η Ορθοδοξία είναι ένας μεγάλος φάρος του οποίου το φως μπορεί να αγγίξει όλη την οικουμένη, κάθε θρησκευτική ετερότητα. Στη 188^η σελ., μέσα από τα λόγια του Αγίου Ειρηναίου μαθαίνουμε πως ο ήλιος της Ορθοδοξίας είναι ένας, όμως τον βλέπουν και οι άνθρωποι οι οποίοι κατοικούν στη Γερμανία, στην Ισπανία, στη χώρα των Κέλτων, στην Αίγυπτο, στη Λιβύη... Όπως ο ορθόδοξοι αποτελούν μειονότητα σε κάποιες χώρες, εντούτοις γίνονται σεβαστοί από όλους, έτσι και οι ορθόδοξοι οι οποίοι ζουν στην ελληνική επικράτεια χρειάζεται να σέβονται κάθε θρησκευτική ετερότητα και ας είναι πλειοψηφία⁹⁸.

3.2 Η θρησκευτική ετερότητα στα διδακτικά βιβλία των θρησκευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης κατά τα έτη 2006-2017

Στη σελ. 17 του σχολικού βιβλίου της Γ΄ Δημοτικού, γίνεται λόγος για τον κεντρικό άξονα της χριστιανισμής, την αγάπη. Ο ίδιος ο Χριστός – όπως το βιβλίο αναφέρει σχετικά – μας μίλησε για τον χρυσό κανόνα ο οποίος θα πρέπει να διέπει τις σχέσεις μας, με τους άλλους: «Να μην κάνουμε στους συνανθρώπους μας, αυτό που δε θέλουμε να κάνουν σε εμάς». Αυτός ο κανόνας έχει ισχύ για κάθε ετερότητα, επομένως και για τη θρησκευτική. Όπως όμως κάποιος ο οποίος είναι ορθόδοξος χριστιανός δε θέλει να τον εμπαίζουν για την πίστη του, έτσι ακριβώς και ο ίδιος σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να περιγελά τους άλλους και να τους περιθωριοποιεί εξαιτίας της θρησκευτικής τους επιλογής. Ο Χριστός μας ζήτησε εξάλλου να αγαπάμε ο ένας τον άλλον, όπως ακριβώς μας αγάπησε όλους Εκείνος, δίχως εξαιρέσεις και υποσημειώσεις (σελ. 18, σχολικό εγχειρίδιο).

Στη σελ. 25 στο σχολικό βιβλίο, για πρώτη φορά γίνεται λόγος για τον θρησκευτικό καθοδηγητή των Ισραηλιτών, τον ραβίνο. Έτσι, για πρώτη φορά σε αυτό το βιβλίο τα παιδιά μαθαίνουν για τη θρησκευτική ετερότητα. Στο βιβλίο στη σελ. 25, ιδιαίτερα στην τελευταία παράγραφο, αναφέρεται με σαφήνεια και με ακρίβεια ο όρος «ραβίνος». Επιπρόσθετα, οι μαθητές μαθαίνοντας (σελ. 26) πως ο Χριστός έζησε και δίδαξε στην Παλαιστίνη, ανακαλύπτουν νέους τόπους στον χάρτη και μαθαίνουν πως εκεί κατοικούσαν και κατοικούν άνθρωποι οι οποίοι έχουν διαφορετικά θρησκευτικά πιστεύω από τα ορθόδοξα.

Ο Ιησούς δεν ενδιαφερόταν για εθνικότητες, μήτε για τις όποιες θρησκευτικές επιλογές του καθενός, μήτε και για κοινωνικές ετικέτες. Μία απόδειξη από τις πολλές των παραπάνω

⁹⁸ Σχολικό βιβλίο ΣΤ΄ Δημοτικού «Ο Χριστός είναι η αλήθεια» – Ορθόδοξη χριστιανική αγωγή.

αποτελεί και ότι κάλεσε και έκανε μαθητή του, τον τελώνη Λευϊ, ο οποίος αργότερα ονομάστηκε Ματθαίος (σελ. 29). Τους περιφρονημένους ανθρώπους, ο Ιησούς τους βοηθούσε χωρίς δεύτερη σκέψη (33-34 σελ.). Δεν εξέταζε ούτε τι δουλειά κάνουν ούτε τα μέχρι τότε θρησκευτικά τους πιστεύω ούτε πόσο αμαρτωλοί είχαν υπάρξει μέχρι τη δεδομένη στιγμή που τους συναντούσε. Άλλωστε μπορούσε ο Υιός του Ανθρώπου, με μεγάλη ευκολία να διακρίνει την καλοσύνη στις καρδιές των ανθρώπων. Μπορούσε να «δει» ποια η καρδιά ήταν έτοιμη να μετανοήσει για όλα τα άσχημα που στο παρελθόν είχε κάνει και να αλλάξει ειλικρινά πορεία ακολουθώντας τον ίδιο, στα μετέπειτα βήματά της. Έτσι και σήμερα, ο σύγχρονος χριστιανός, θα πρέπει να βρίσκει συνεχώς ευκαιρίες, να μιλήσει με όποιον «βλέπει» πως έχει αγνή καρδιά και είναι έτοιμος να δεχτεί το μήνυμα της χριστιανοσύνης παρόλο που μέχρι εκείνη τη δεδομένη στιγμή έχει μια διαφορετική θρησκευτική κατεύθυνση ή ακόμη - ακόμη αδιαφορεί παντελώς για την ύπαρξη του Θεού.

Προκειμένου οι Απόστολοι να μπορέσουν με μεγαλύτερη ευκολία να προσεγγίσουν τις πάμπολλες θρησκευτικές ετερότητες ανά τον κόσμο, δέχτηκαν τη φώτιση του Αγίου Πνεύματος την ημέρα της Πεντηκοστής – ημέρα ίδρυσης της Εκκλησίας – και μπόρεσαν να μιλήσουν διαφορετικές γλώσσες ο καθένας (σελ. 40).

Στη 45^η σελίδα, με αφορμή το ταξίδι του Αιθίοπα μαθαίνουμε πως κάποιος ανεξαρτήτως χρώματος ή φυλής ανά πάσα στιγμή μπορεί να συναντήσει το Θεό, αρκεί να έχει ανοικτές τις κεραίες του. Γι' αυτό το λόγο, το βιβλίο, αναφέρει σχετικά πως καλό είναι να δείχνουμε σεβασμό και αγάπη προς τους συνανθρώπους μας, ανεξαρτήτως σε ποια φυλή ανήκουν, τι εθνικότητας είναι ή ποια θρησκεία έχουν επιλέξει. Η αγάπη δεν έχει εξάλλου σύνορα ούτε θέτει εμπόδια σε όσους διαφέρουν. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι συγγραφείς (σελ. 44): «Είναι μία και μοναδική, ίδια για όλους». Στην ίδια ακριβώς κατεύθυνση κινείται και η επόμενη σελ. (σελ. 45).

Το να του αποκαλυφθεί κάποιου η αλήθεια και έτσι να βρεθεί κοντά στον Πανάγαθο δεν είναι αποκλειστικό προνόμιο λίγων και εκλεκτών ανθρώπων που ανήκουν σε μία συγκεκριμένη εθνικότητα. Τρανό παράδειγμα αποτελεί ο Σαούλ, ο οποίος ήταν φανατικός Ιουδαίος, μα με τον γνωστό θαυμαστό τρόπο, η καρδιά του άλλαξε πλώρη και έγινε χριστιανική και ο ίδιος έγινε ο γνωστός σε όλα τα έθνη ως Απόστολος Παύλος. Και ήταν αυτός ο οποίος με τη σειρά του σε ολόκληρη την μετέπειτα ζωή του συναντούσε θρησκευτικές ετερότητες και προσπαθούσε να τους μεταλαμπαδεύσει τα δυνατά μηνύματα της χριστιανοσύνης (σελ. 49-52).

Στη σελ. 60, γίνεται λόγος για τους πρόσφυγες, με αφορμή έναν πρόσφυγα από την Μικρά Ασία ο οποίος τη δύσκολη εκείνη χρονιά της προσφυγιάς, το 1922, ήλθε στην Ελλάδα. Και μπορεί οι πρόσφυγες τότε να ήταν Έλληνες και να μιλούσαν την ελληνική γλώσσα και να είχαν βαθιά πίστη στην Ορθοδοξία όμως αυτό δε σημαίνει πως και τα προσφυγικά ρεύματα τα οποία κατά μεγάλες χρονικές περιόδους εισρέουν στην ελληνική επικράτεια επειδή δεν είναι ελληνικά και δεν έχουν την πίστη την ορθόδοξη, θα πρέπει οι χριστιανοί να τα περιθωριοποιούν και να τα αφήνουν στην μοίρα τους. Μην ξεχνάμε, πως στα μάτια του Πανάγαθου, όλοι μας είμαστε ίσοι.

Ο Χριστός ζήτησε από τους Αποστόλους (σελ. 38) να πορευθούν σε όλα τα έθνη χωρίς καμία εξαίρεση. Όλοι οι λαοί, ανεξάρτητα από το χρώμα, τη φυλή, τη γλώσσα και τις θρησκευτικές παραδόσεις έχουν δικαίωμα να πληροφορηθούν το μήνυμα του Χριστού και στη συνέχεια ελεύθερα να επιλέξουν εάν θα το ακολουθήσουν ή εάν θα το απορρίψουν. Επειδή – όπως λέει το σχολικό βιβλίο – η εκκλησία συνεχίζει το έργο των Αποστόλων γι' αυτό και ονομάζεται «αποστολική». Επειδή έχει ανοίξει τις θύρες της σε ολόκληρο τον κόσμο, ονομάζεται «καθολική».

Δύο πολύ σημαντικοί ιεραπόστολοι, οι οποίοι με τον τιτάνιο αγώνα τους κατάφεραν όχι μόνο να εκχριστιάνισουν τη σλαβική θρησκευτική ετερότητα μα και να επινοήσουν το σλαβικό αλφάβητο, είναι τα αδέρφια Κύριλλος και Μεθόδιος (σελ. 81-82). Για το σημαντικότερο έργο των ιεραποστόλων σε ολόκληρη την υφήλιο γίνεται λόγος στις σελ. 83 και 89.

Οι ιεραπόστολοι έρχονται σε καθημερινή τριβή με τις θρησκευτικές ετερότητες και παλεύουν με αυτοθυσία και γνήσια αγάπη να μεταφέρουν το μήνυμα του Χριστού σε όσους περισσότερους ανθρώπους μπορούν. Η εκκλησία (σελ. 90) μέσω της ιεραποστολής προσπαθεί επίπονα να αγκαλιάσει όλους τους ανθρώπους, χωρίς διακρίσεις. Το όραμα της εκκλησίας είναι να γίνουν κάποτε όλοι οι άνθρωποι και λαοί, ένα σώμα, μια μεγάλη δηλαδή οικογένεια. Η εκκλησία συνεχώς και αδιαλείπτως εργάζεται στο να φέρει την ενότητα μεταξύ των ανθρώπων.

Στη 91^η σελ. γίνεται σχετική αναφορά για ανθρωπιστικούς οργανισμούς οι οποίοι προσφέρουν βοήθεια σε κάθε πονεμένο άνθρωπο που τους έχει ανάγκη. Τη σημασία της αλληλοβοήθειας και αλληλοσυμπαραράστασης προάγουν και οι σελ. 92-94.

Στη 98^η σελίδα, οι μαθητές αντιλαμβάνονται πως ο ίδιος ο μικρός Ιησούς υπήρξε πρόσφυγας. Πρόσφυγες σήμερα είναι χιλιάδες παιδιά και ενήλικες οι οποίοι αν και δεν το ήθελαν λόγω εξαιρετικά αντίξοων συνθηκών αναγκάστηκαν να φύγουν βίαια από τον τόπο τους.

Χρειάζονται το λιγότερο τον σεβασμό μας και την αγάπη μας (σελ. 99). Αυτός ο οποίος δεν προσπαθεί να βοηθήσει τους πρόσφυγες και μένει απαθής στο δράμα τους, μόνο αληθινός χριστιανός δεν είναι. Και ο Χριστός υπήρξε ξένος. Και ο Χριστός υπήρξε πρόσφυγας. Όποιος δίνει βοήθεια σε αυτούς τους ανθρώπους είναι σα να δίνει τη βοήθειά του στον ίδιο τον Υιό του Θεού...

Δεν είναι δυνατόν άλλωστε να ισχυρίζεται κάποιος πως ακολουθεί όλα όσα έχει διδάξει ο Ιησούς και να μην φέρεται με ανθρωπιά και αγάπη όχι μόνο στους πρόσφυγες μα και στους μετανάστες. Κανένα ανθρώπινο ον, το οποίο έχει σώας τας φρένας, δεν είναι δυνατόν να θέλει να ξενιτευθεί χωρίς να γνωρίζει ούτε έναν άνθρωπο εκεί που πάει, χωρίς να γνωρίζει ούτε κατ' ελάχιστο τη γλώσσα στην χώρα που πάει. Οι άνθρωποι οι οποίοι φεύγουν από τις πατρίδες τους, είναι απελπισμένοι και απεγνωσμένοι και μόνο όπως φερόμαστε στα αδέρφια μας θα πρέπει να τους φερόμαστε⁹⁹.

Άλλη μια θρησκευτική ετερότητα που κατορθώνει το ακατόρθωτο. Από πολέμιος του Ιησού, ο Σαούλ γίνεται αληθινός υποστηρικτής Του. Η θεϊκή φωνή στ' αλήθεια κατάφερε να δαμάσει την ψυχή του Σαούλ και μετέπειτα αποστόλου Παύλου. Με την επιμονή του ο Απόστολος Παύλος και με την ευφυΐα του, με τη σειρά του, κατάφερε να αλλάξει γνώμη ακόμη και στους «δύσκολους» Αθηναίους (σελ. 82-83).

Από τη σελ. 136, μαθαίνουμε πως το μήνυμα του χριστιανισμού έχει φθάσει σε όλα τα έθνη της γης. Από την Αίγυπτο μέχρι την Αιθιοπία (139 σελ.), από τη Ρωσία μέχρι την Τσεχοσλοβακία και από τη Λαπωνία έως την Ιαπωνία. Μα και από την Κορέα και την Ινδία (σελ. 146) μέχρι και την Ινδονησία. Μα και η ορθοδοξία στην αμερικανική ήπειρο καλά κρατεί...

Το μήνυμα του Χριστιανισμού έχει βρει τρόπο και έχει φθάσει μέχρι τον Καναδά και την Αλάσκα (149 σελ.), μα και την Αφρική (σελ. 152). Το ορθόδοξο Πατριαρχείο της Αλεξάνδρειας συνεχίζει το έργο της ιεραποστολής με κόπο αλλά με τεράστια αποθέματα αγάπης. Στη σελ. 156, οι μαθητές μαθαίνουν μία σπουδαία αλήθεια. Όλα τα παιδιά τα οποία πιστεύουν στην ορθοδοξία, ας έχουν διαφορετική φυλή και πατρίδα εντούτοις γίνονται ένα μέσα στη μία εκκλησία του Χριστού.

Η επιλογή του ποιήματος από την πλευρά των συγγραφέων «Στη μαύρη Παναγιά» του Πατήρ Αλβέρτου από το Κογκό, είναι εξαιρετική καθώς δίνει «τροφή» στα μικρά παιδιά να σκεφτούν πως το χρώμα του δέρματος δεν έχει καμία αξία για τον χριστιανό. Σημασία έχει

⁹⁹ Σχολικό βιβλίο Γ' Δημοτικού, «ο Θεός στη ζωή μας»

μόνο η αγάπη για τον διπλανό μας, ανεξαρτήτως τι χρώμα έχει το δέρμα του ή το δέρμα το δικό μας.

Το μεσημέρι της Παρασκευής, οι πιστοί μουσουλμάνοι μαζεύονται όλοι μαζί στο τζαμί προκειμένου να προσευχηθούν. Το τζαμί είναι το κέντρο της λατρευτικής ζωής των μουσουλμάνων. Ο θρησκευτικός λειτουργός των μουσουλμάνων ονομάζεται ιμάμης και είναι αυτός ο οποίος καθοδηγεί πνευματικά τους μουσουλμάνους. Τα παιδιά μαθαίνουν για τα θρησκευτικά ήθη και έθιμα των μουσουλμάνων και μια νέα θρησκευτική θύρα ανοίγει μπροστά τους. Μαθαίνουν για το Ραμαζάνι – τη μεγαλύτερη γιορτή των μουσουλμάνων – και μαθαίνουν σημαντικές πληροφορίες για τη νηστεία των πιστών μουσουλμάνων. Τα παιδιά με την παρουσίαση του Ισλάμ αναγνωρίζουν σημαντικότερες διαφορές με τον ορθόδοξο χριστιανισμό καθώς διαπιστώνουν τις ιδιαιτερότητες της θρησκείας του ισλάμ.

Μαθαίνουν όμως, πως όλοι οι λαοί έχουν ανάγκη να προσευχηθούν και να νιώσουν κοντά στο απόλυτο καλό, τον Θεό. Μπορεί ο τρόπος της όποιας θρησκευτικής εκδήλωσης να διαφέρει, όμως η ανάγκη προσέγγισης του Θεού είναι βαθιά και κοινή για όλους τους ανθρώπους. Ο σεβασμός και η αποδοχή του ανοίκειου σαν να είναι οικείο, είναι αρετή από τις λίγες και αρκετές φορές άνθρωποι με πάμπολλες αρετές αδυνατούν τη συγκεκριμένη να την κατακτήσουν. Όμως, όποιος-α έμπρακτα σέβεται κάθε θρησκευτική ετερότητα δίχως άνω τελείες και δίχως να κομπιάζει, τότε αυτός/ή είναι ένας γνήσιος χριστιανός του οποίου η δύναμη εκρέει από την αρετή του σεβασμού προς τους συνανθρώπους του. Και ένας χριστιανός ο οποίος σέβεται τον ετερόδοξο ή αλλόδοξο συνάνθρωπό του, το βέβαιο είναι πως αγαπά βαθιά τον κάθε άνθρωπο. Και όποιος στ' αλήθεια αγαπά τους άλλους, με όλη του την καρδιά, έχει αγγίξει με την αγάπη του, τον ίδιο τον Πανάγαθο¹⁰⁰.

Στο βιβλίο των θρησκευτικών της Ε΄ Δημοτικού «Οι χριστιανοί στον αγώνα της ζωής», στη σελ. 15, γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στη δύναμη της αγάπης και τονίζεται ιδιαίτερος πως ο άνθρωπος αγαπά τον πλησίον του αληθινά, όταν τον αγαπά χωρίς σκοπιμότητες (σελ. 15). Άλλωστε ο ίδιος ο Χριστός έδειξε την απέραντη αγάπη του για τον άνθρωπο όταν σταυρώθηκε για χάρη όσων τον αγαπούσαν και όσων τον μισούσαν. Στη σελ. 17, ακολουθεί η γνωστή Παύλεια Α΄ Επιστολή προς Κορινθίους. Γράφει ο Απόστολος Παύλος εκείνος που αγαπά δεν κομπιάζει, ούτε υπερηφανεύεται, είναι ευπρεπής, δεν είναι εγωιστής, ούτε ευερέθιστος..... Εκείνος που αγαπά, όλα τα δέχεται. Η Πίστη, η Ελπίδα και η Υπομονή ποτέ δεν τον αφήνουν (σελ. 17).

¹⁰⁰ Σχολικό βιβλίο Δ΄ Δημοτικού, «η Πορεία μας στη ζωή»

Στη σελ. 19, τα παιδιά μαθαίνουν πως τα προβλήματα υγείας μπορεί να γίνουν αφορμές για άσκηση, αγώνα, κοινωνική προσφορά. Το να είσαι διαφορετικός από τους άλλους σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει κάτι αρνητικό καθώς με θάρρος και αισιοδοξία μπορείς να βγεις νικητής μετά από κάθε κακή συγκυρία¹⁰¹.

Στο βιβλίο των θρησκευτικών της ΣΤ΄ Δημοτικού «Αναζητώντας της αλήθεια στη ζωή μας», μαθαίνουμε στη σελ. 16 πώς να αντιμετωπίσουμε το κοινωνικό πρόβλημα της ξενοφοβίας. Δεν έχει σημασία ο άλλος από πού προέρχεται ούτε σε ποιο Θεό πιστεύει. Σημασία έχει ο κάθε χριστιανός να δέχεται κάθε ξένο άνθρωπο να είναι αδερφός του. Στη σελ. 72 μαθαίνουμε ότι όλοι οι συνάνθρωποί μας ανεξαρτήτως εθνικότητας και θρησκευτικής κατεύθυνσης είναι αδέλφια μας. Δεν υπάρχουν διακρίσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών, Ιουδαίων και Ελλήνων, πλουσίων και φτωχών καθώς όλοι είναι ίσοι ενώπιον του Θεού¹⁰².

3.3 Η θρησκευτική ετερότητα στα διδακτικά βιβλία των θρησκευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης κατά τα έτη 2017-2021

Στα Θρησκευτικά της Γ΄ Δημοτικού, (βιβλίο του μαθητή) με τον τίτλο: «Ανακαλύπτουμε εικόνες, πρόσωπα και ιστορίες», ήδη με την έναρξη του πρώτου κεφαλαίου «Ζούμε μαζί» συμπεραίνουμε πως άμεσα γίνεται λόγος για τον άλλον, ακόμη και τον διαφορετικό από εμάς. Χαρακτηριστικά γράφει στη σελίδα 9: «Είναι σημαντικό να νοιαζόμαστε ο ένας για τον άλλον, να δείχνουμε στους άλλους την αγάπη και τον σεβασμό μας, χωρίς να κάνουμε διακρίσεις, όσο κι αν κάποιες φορές στη συνύπαρξή μας με τους άλλους αντιμετωπίζουμε προβλήματα ή συγκρούσεις».

Και στην αμέσως επόμενη σελίδα (10η σελίδα) με τον τίτλο «Οι άλλοι και εγώ» δίνεται ένα τραγούδι (Ένας ίσον κανένας) το οποίο έχουν τη δυνατότητα να το ακούσουν οι μαθητές. Το τραγούδι σε μουσική και στίχους του Φοίβου Δεληβοριά, δίνει με τον πλέον άμεσο και ελκυστικό τρόπο στα παιδιά, την τεράστια σημασία της συνύπαρξης με τους άλλους και της συμβίωσης στιγμών είτε ευχάριστων είτε δυσάρεστων μαζί τους. Τα ονόματα τα οποία επιλέγει ο τραγουδοποιός μόνο τυχαία δεν είναι. Μιλά για την Τζέζα, τη Λένα μα και τον Κόρνα. Από τα τρία ονόματα τα δύο δεν είναι ελληνικά. Έτσι, με πολύ όμορφο τρόπο δένει

¹⁰¹ Σχολικό βιβλίο Ε΄ Δημοτικού «Οι χριστιανοί στον αγώνα της ζωής»

¹⁰² Σχολικό βιβλίο ΣΤ΄ Δημοτικού «Αναζητώντας την αλήθεια στη ζωή μας»,

τις ζωές όλων και μας τραβά την προσοχή περιγράφοντάς μας εικόνες όμορφες, εικόνες ενότητας και αρμονικής συνύπαρξης. Με το τραγούδι του, ο στιχουργός δένει τις ζωές αλλόθρησκων ανθρώπων με όμορφο τρόπο και δίχως την παραμικρή παραφωνία.

Και αυτό το πετυχαίνει με εύστοχο τρόπο, χρησιμοποιώντας εικόνες από την ίδια τη φύση. Μας μιλά για λουλούδια τα οποία ανθίζουν όταν οι άνθρωποι για τους οποίους κάνει λόγο κάνουν παρέα μαζί. Τονίζει, με τον ιδιαίτερο τρόπο του, ο Φοίβος Δεληβοριάς, την μεγάλη ανάγκη του κάθε ανθρώπου, να βρίσκεται μαζί με άλλους ανθρώπους και να «μοιράζεται» τη ζωή του. Όπως άλλωστε μας φανερώνει και ο τίτλος του τραγουδιού, «Ένας ίσον Κανέναν». Οι βασικές άλλωστε αξίες της ορθοδοξίας είναι η βαθιά αγάπη για τον συνάνθρωπο και ο σεβασμός της κάθε ετερότητας. Για τους χριστιανούς εξάλλου, ένας χριστιανός ισοδυναμεί με κανέναν χριστιανό. Όλοι μαζί μπορούμε να διώξουμε τους δράκους και να τους μεταμορφώσουμε σε σοκολάτα. Και που ξέρεις.... στο τέλος της ημέρας μπορεί και να απολαύσουμε τη σοκολάτα και να τη μοιραστούμε σε ίσα κομμάτια....

Στη 12^η σελίδα, ο ποιητής Νικηφόρος Βρεττάκος, μας μεταφέρει με τα λόγια του σε έναν ιδανικό κόσμο, όπου οι παιδιάστικες ψυχές, οι γεμάτες αθωότητα και άδολη αγάπη, ενώνουν τις φωνές τους στα λιβάδια και παίζουν με όλα τα παιδιά δίχως να τα ξεχωρίζουν από το χρώμα ή τη φυλή. Για τον Δημήτρη μα και για τον Νικηφόρο δεν παίζει κανένα ρόλο αν το παιδί με το οποίο παίζουν, ακούει στο όνομα Πάλμο ή Λη. Τα παιδιά είναι παιδιά και θαυμάζουν το έντονο κόκκινο χρώμα της πασχαλίτσας, παρατηρούν τα λουλούδια να ανθίζουν και ψάχνουν να βρουν λιμπελούλες. Δεν τα νοιάζει η εθνική ή η θρησκευτική ταυτότητα των άλλων....

Τα παιδιά ονειρεύονται... Στα όνειρά τους δεν υπάρχουν διαχωριστικά όρια και χωράνε όλοι. Άλλωστε όλα μα όλα τα παιδιά απεχθάνονται τη μοναξιά. Και το επόμενο τραγούδι ζεσταίνει όλες τις ψυχές, όλες τις καρδιές, καθώς όπως χαρακτηριστικά λέει: «Είναι αρκετή μία παλάμη παιδική για να λάμψει πια η φλόγα στο κερί» (σελ. 13).

Το αμέσως επόμενο μελοποιημένο ποίημα, σε ποίηση του Γιάννη Ρίτσου και σε μουσική επιμέλεια του Μίμη Πλέσσα έχει τον γνωστό τίτλο στο ευρύ κοινό «Αν όλα τα παιδιά της γης» (σελ. 14). Τα πιο πολλά παιδιά ήδη γνωρίζουν και τους στίχους και τη μελωδία. Το τραγούδι αναφέρεται στην άνοιξη που μόνο τα παιδιά μπορούν να φέρουν στη γη μας. Τα παιδιά έχουν την δυνατότητα να τα καταφέρουν ... Μόνο πιάνουν γερά με τα χέρια τους το ένα το άλλο δίχως να ενδιαφέρονται για το χρώμα το εξωτερικό του διπλανού τους, δίχως να νοιάζονται για τη χώρα προέλευσης του παιδικού χεριού που με τόση χαρά κρατούν. Έτσι,

λοιπόν με τον δικό τους ξεχωριστό τρόπο κατορθώνουν να ενώνουν όλους τους λαούς, όλα τα έθνη και όλες τις θρησκείες.

Ο Ιησούς ήρθε στον κόσμο σαν ξένος(σελ. 80). Και όλοι οι χριστιανοί σε όλα τα μήκη και πλάτη του κόσμου οι οποίοι Τον πιστεύουν, Τον αισθάνονται και Τον πλάθουν στην φαντασία τους ως έναν δικό τους άνθρωπο. Γι' αυτό τον παραπάνω λόγο και στο σχολικό βιβλίο στη 58^η σελίδα, ο Ιησούς – μωρό απεικονίζεται διαφορετικά από έναν κινέζο καλλιτέχνη και εντελώς διαφορετικά από έναν ινδιάνο. Στις καρδιές όμως, όλων των χριστιανών, παραμένει ο ίδιος Χριστός που με τη γέννησή Του έφερε στη γη, τον ήλιο της δικαιοσύνης και το αληθινό νόημα της ζωής το οποίο και το βρίσκουμε όταν δείξουμε την έμπρακτη αγάπη μας σε οικείους και σε ξένους. Άλλωστε για τον αληθινό χριστιανό, η εκδήλωση της αγάπης δεν χρειάζεται ετικέτες και δεν καθοδηγείται από συγκεκριμένες νόρμες. Η αγάπη αποκαλύπτεται κάθε εκατοστό του δευτερολέπτου στη ζωή του χριστιανού και με τη σειρά του την εκδηλώνει σε όλους ανεξαιρέτως καθώς γνωρίζει μέσα του πως όλοι είναι αδέρφια του, είτε προέρχονται από την Κίνα είτε προέρχονται από την Ινδία είτε προέρχονται από την Αιθιοπία.

Επιπρόσθετα, το σχολικό βιβλίο του μαθητή, μάς φωτίζει πολλές πτυχές της ετερότητας καθώς με τα όσα γράφει στη 61^η σελίδα με τίτλο: «Τα Χριστούγεννα στην Ελλάδα. Ήθη και έθιμα» μας αναδεικνύει μιαν άλλη σημαντική πτυχή της ετερότητας και αυτό διότι δείχνει τα Χριστούγεννα σε διαφορετικά μέρη της ίδιας χώρας, της Ελλάδας. Μία είναι η χώρα όμως, κάθε πόλη, κάθε χωριό έχει τα δικά του ήθη και έθιμα. Αν στην ίδια μας την χώρα κυριαρχεί η διαφορετικότητα σε όλες τις περιοχές τότε πως γίνεται ο καθένας από εμάς να μην δέχεται τον όποιο διαφορετικό και την όποια διαφορετική σκέψη και θέση.

Ο Ιησούς βρίσκεται κοντά σε όλους χωρίς να ενδιαφέρεται για ετικέτες και διακρίσεις. Μάλιστα, όταν ρωτούσαν τους μαθητές Του οι Φαρισαίοι «Γιατί τρώει και πίνει με τελώνες και αμαρτωλούς» η απάντηση του Ιησού ήταν αποστομωτική. «Δεν έχουν ανάγκη από γιατρό οι υγιείς αλλά οι άρρωστοι δεν ήρθα να καλέσω σε μετάνοια τους δικαίους αλλά τους αμαρτωλούς» Μκ2, 13-17, σελ. 88 σχολικό βιβλίο. Με τις πράξεις και τα λόγια Του ο Ιησούς, ενοχλούσε όχι μόνο τους Φαρισαίους μα και τους αρχιερείς και τα μέλη του ιουδαϊκού συνεδρίου. Γι' αυτούς τους παραπάνω λόγους ζητούσαν να βρουν μια ψεύτικη κατηγορία σε βάρος του. Μήπως και αρκετοί από εμάς κάνουμε κάτι παρόμοιο ψάχνοντας μανιωδώς ορισμένες φορές κατηγορίες σε βάρος ξένων ανθρώπων, απλά και μόνο επειδή είναι διαφορετικοί από εμάς; Όμως, όλος ο κόσμος είναι δημιουργία του Πανάγαθου και

είναι Αυτός ο οποίος ποτίζει τα βουνά από τα ψηλά του δώματα, από τους καρπούς των έργων του χορταίνει η γη (σελ. 114) , Ψαλμός 104.

Σε κάθε πλάσμα πάνω στη γη αποκαλύπτεται η δημιουργία Εκείνου.... Χρειάζεται να ατενίζουμε τον περιβάλλοντα κόσμο γύρω μας, με σεβασμό και αγάπη. Και να δώσουμε μια εξαιρετικά σημαντική υπόσχεση στον Δημιουργό ίσως την πιο σημαντική από όλες. Γράφει χαρακτηριστικά η Γαλάτεια Σουρέλη στο ποίημά της: «Δωσ' μου το χέρι σου» στη σελ. 123 «Σκοπός του δώρου του Θεού υπόσχομαι να γίνω....»¹⁰³

Στο σχολικό βιβλίο της Δ' Δημοτικού, η θρησκευτική ετερότητα αναδεικνύεται περίτρανα τόσο με λόγια όσο και με εικόνες στη σελ. 12. Εκεί, μας δείχνει τον Άγιο Σεραφείμ του Σάρουφ όσο και μουσουλμάνους σε προσευχή όσο και Εβραίους πιστούς τους οποίους και δείχνει σε χαρακτηριστική φωτογραφία να προσεύχονται στο γνωστό τείχος των Δακρύων.

Και στη 22^η σελίδα και πάλι γίνεται λόγος για τη θρησκεία των Εβραίων και των μουσουλμάνων. Μάλιστα, τόσο για την ιουδαϊστική θρησκεία όσο και για τη θρησκεία του ισλάμ δίνονται αντίστοιχες εικόνες οι οποίες κεντρίζουν την προσοχή των μαθητών. Τόσο στις αρχές του κεφαλαίου «Όταν οι άνθρωποι προσεύχονται» όσο και στο τέλος του, γίνεται σαφής αναφορά για το πώς προσεύχονται οι άνθρωποι, οι οποίοι ανήκουν σε άλλες θρησκείες – κυρίως στις δύο πιο γνωστές θρησκείες- τον ιουδαϊσμό και το ισλάμ.

Στη 27^η σελίδα, στο κεφάλαιο «Παναγία, η Μητέρα του Χριστού μας» βλέπουμε μια συγκλονιστική φωτογραφία έγχρωμης μητέρας με το μικρό μωρό της που μόνο αισθήματα αγαλλίασης και ηρεμίας μας «βγάζει» από τον εσώτερο εαυτό μας. Μαγική εικόνα η οποία αγγίζει τις ευαίσθητες χορδές ενηλίκων, πόσο μάλλον μικρών μαθητών.

Με τέτοιες όμορφες φωτογραφίες τα παιδιά μαθαίνουν πως δεν έχει σημασία το χρώμα ενός ανθρώπου ή το έθνος το οποίο ανήκει ή η θρησκεία την οποία ενστερνίζεται, αλλά μας ενδιαφέρει το γεγονός το οποίο ενώνει τις γυναίκες μεταξύ τους. Όλες έχουν προέλθει από μια μητέρα όπως και όλοι οι άντρες άλλωστε, όπως και ο Ιησούς ο οποίος έχει μητέρα Του, την Παναγία. Πολλές επιπρόσθετα από τις γυναίκες ανά την υφήλιο είναι μητέρες ή θα γίνουν. Έτσι, τα παιδιά μαθαίνουν πως μητρική αγκαλιά έχουν όλα τα παιδιά – εκτός δυσάρεστων εξαιρέσεων – είτε έχουν στην επιδερμίδα τους λευκό είτε κίτρινο είτε μαύρο χρώμα.

Στη 38^η σελίδα, απεικονίζονται εικόνες της Παναγίας από όλο τον κόσμο. Παρότι διαφορετικές καθώς όπως όλοι είμαστε διαφορετικοί έτσι και οι καλλιτέχνες συλλαμβάνουν

¹⁰³ Σχολικό βιβλίο Γ' Δημοτικού, «Ο Θεός στη ζωή μας»

με τις ευαίσθητες κεραίες τους μα με εντελώς διαφορετικό τρόπο το Πανάγιο πρόσωπο της Μαρίας με αποτέλεσμα και να το αποτυπώνουν με διαφορετικό τρόπο ο ένας από τον άλλο. Η Παναγία, όμως, ανεξάρτητα από την υπογραφή του καλλιτέχνη, παραμένει απαράμιλλα όμορφη και με μία μοναδική έκφραση στα μάτια της, ιδίως όταν η ματιά της αγγίζει τον μικρό Ιησού. Εξ' άλλου, όπως λέει και το ποίημα του πατρός Αλβέρτου από το Κογκό (σελ. 42): «η Παναγία είτε έχει κίτρινο χρώμα, είτε κόκκινο, είτε μαύρο, παραμένει η μάνα όλων μας ανεξαιρέτως».

Για τη μητέρα του Ιησού γίνεται αναφορά και στο Κοράνι καθώς όπως έχει γραφεί σχετικά στο Κοράνι, ο Ιησούς γεννήθηκε «εκ Μαρίας της παρθένου». Μιλούν για εκείνη με σεβασμό και μεγάλη ευλάβεια (σελ. 43). Είναι χαρακτηριστικό πως σε ένα ολόκληρο κεφάλαιο, το 19^ο, γίνεται αναφορά εκτενέστατη στην Παναγία, παρόλο που οι μουσουλμάνοι δεν αποδέχονται πως η Μαρία είναι η Θεοτόκος. Τα παιδιά ίσως και για πρώτη φορά στη ζωή τους, έρχονται σε γνωριμία με το Κοράνι και καταλαβαίνουν πως και σε άλλες θρησκείες εντοπίζονται κοινά σημεία με τον Ορθόδοξο Χριστιανισμό παρά τις τεράστιες αντιθέσεις και διαφοροποιήσεις.

Στη 63^η σελίδα, τα παιδιά μαθαίνουν κάτι πολύ σπουδαίο και σημαντικό για την ζωή τους, καθώς τους παρέχεται η δυνατότητα να σκεφθούν πως όλοι οι άνθρωποι ανεξαρτήτως φυλής, εθνότητας, χρώματος και φύλου γεννιόμαστε ίσοι και πως κάθε άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να γίνει σπουδαίος. Το λαϊκό παραμύθι από το Μπαγκλαντές το οποίο ακολουθεί, μας αποκαλύπτει μία τεράστια αλήθεια. Όταν ακολουθούμε το δικό μας μονοπάτι και κλείνουμε ερμητικά τα αυτιά μας στις σειρήνες των γύρων μας, τότε κατορθώνουμε τον όποιο δικό μας σκοπό και πετυχαίνουμε αυτό που εμείς αληθινά θέλουμε (σελ. 64).

Το να αναγνωρίζουμε τα διαφορετικά μας χαρίσματα (σελ. 69) πετυχαίνουμε να βοηθάμε και τον εαυτό μας μα και τους γύρω μας. Εάν στη συνέχεια όσο συνεχίζουμε τον εσωτερικό διάλογο με τον εαυτό μας, ανακαλύψουμε τα ελαττώματά μας και αντί να μας καταρρακώσουν το ηθικό τα χρησιμοποιήσουμε υπέρ μας (σελ. 69), τότε πετυχαίνουμε την χρυσή ισορροπία μέσα μας και αυτό αντανακλάται και στο εξωτερικό μας περιβάλλον.

Για την ίδια την Ορθοδοξία έχει μεγάλη σημασία να αποδεχόμαστε το διαφορετικό¹⁰⁴.

Γι' αυτό και στη 70^η σελίδα του σχολικού βιβλίου της Δ' δημοτικού, υπάρχει ενότητα με τίτλο: «Αποδεχόμαστε το διαφορετικό». Μάλιστα, δίνεται το λαϊκό κινέζικο παραμύθι: «Το ραγισμένο δοχείο», όπου με ένα θαυμάσιο τρόπο αναδεικνύεται η χρησιμότητα ενός

¹⁰⁴ Σχολικό βιβλίο Δ' Δημοτικού «Ανακαλύπτουμε εικόνες, πρόσωπα και ιστορίες».

ελαττώματος. Ένα ελάττωμα ενός αντικειμένου μπορεί να προσφέρει χρησιμότητα στους γύρω του αρκεί να μπορέσουμε να το διαχειριστούμε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο και έτσι να μετατρέψουμε το ελάττωμα σε προτέρημα. Η επιλογή ενός κινέζικου παραμυθιού και όχι κάποιου ελληνικού, βοηθά πολύ τα παιδιά να συνειδητοποιήσουν πως πολλά από τα προβλήματα τα οποία ανακύπτουν στη ζωή, ανακύπτουν σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης. Επομένως, τα προβλήματα δεν τα ακολουθεί κάποια εθνική ετικέτα αλλά είναι κοινά για όλους τους ανθρώπους. Ακόμη, τα βοηθά να συνειδητοποιήσουν πως ελαττώματα έχουμε όλοι, όπως άλλωστε και προτερήματα. Έτσι, μαθαίνουν να σέβονται κάθε ετερότητα σε κάθε μορφή και συνεπακόλουθα και τη θρησκευτική.

Στη 72^η σελίδα, το βιβλίο αναφέρεται σε κάτι εξαιρετικά σπουδαίο για την ορθόδοξη θρησκεία. Ο Ιησούς, λέει το βιβλίο στη σελ. 72, μοιάζει με ένα σώμα το οποίο όμως έχει πολλά μέλη. Τα μέλη μπορεί να έχουν εντελώς διαφορετική εθνική ταυτότητα, δηλαδή μπορεί κάποιος να είναι Ιουδαίος μπορεί να είναι Έλληνας, δεν έχει καμία σημασία για το σώμα του Χριστού, καθώς με τη μεσιτεία του Αγίου Πνεύματος όλοι οι χριστιανοί ανήκουν στο ίδιο σώμα.

Στη 5^η θεματική ενότητα: «Ιεροί τόποι και ιερές πορείες» με μία και μόνη φράση, κλείνει στην τρίτη παράγραφο της 81^{ης} σελίδας, το νόημα του χριστιανισμού καθώς γράφει χαρακτηριστικά: «Έτσι ακριβώς μοιάζει η ζωή μας. Με ένα συνεχές ταξίδι, για να γνωρίσουμε τους άλλους μας αδελφούς. Για να γνωρίσουμε τον Ουράνιο Πατέρα μας» (σελ. 81). Με αυτή τη φράση δίνεται ένα ισχυρότατο κίνητρο στα παιδιά να θέλουν να γνωρίσουν τον άλλον, την κάθε ετερότητα, δίχως προκαταλήψεις. Εάν ο εκπαιδευτικός, παίρνοντας ως αφορμή αυτή τη φράση, κάνει και την ανάλογη συζήτηση με τα μικρά παιδιά, τότε αυτά, μπορούν να κερδίσουν πολλά. Κατ' αρχάς μπορούν να μάθουν πως κάθε παιδί είτε από άλλη χώρα είτε αλλόθρησκο χρειάζεται να το βλέπουν με αγάπη και σεβασμό. Έτσι, όταν μεγαλώσουν και γίνουν ενήλικες θα επιδιώκουν να γνωρίσουν ανθρώπους από άλλες χώρες, δίχως να δυσανασχετούν αν αυτοί προέρχονται από άλλη χώρα και συνεπακόλουθα έχουν άλλο θρήσκευμα. Για τους χριστιανούς, όλοι οι άνθρωποι είναι αδέρφια τους και συνταξιδιώτες τους στο υπέροχο ταξίδι το οποίο και τους έχει χαρίσει ο Δημιουργός και δεν είναι άλλο από την ίδια τη ζωή.

Στη σελ. 83 με τίτλο: «Η ζωή μας σαν ταξίδι ανακάλυψης και ωρίμασης» δίνεται η περίληψη του βιβλίου του Σαντάμ Μπεχρακί «Το μαύρο ψαράκι». Μιλάει για το μεγάλο ταξίδι το οποίο κάνει ένα μαύρο ψαράκι – η επιλογή του χρώματος του ψαριού ενδεχομένως και να μην είναι τυχαία – πηγαίνοντας κόντρα στη μητέρα του, η οποία το θέλει κοντά της. Εκείνο,

όμως αποφασίζει και φεύγει και στη μεγάλη διαδρομή την οποία κάνει, συναντά και φιλικά και εχθρικά πλάσματα. Όμως, μαθαίνει να απολαμβάνει τη ζωή και να τα βγάζει πέρα παρά τις αντιξοότητες.

Η επιλογή του συγγραφέα μάλλον είναι σκόπιμη προκειμένου τα παιδιά να έλθουν σε επαφή και με τους ξένους συγγραφείς. Επιπλέον, γίνεται προσπάθεια εύρεσης κοινών χαρακτηριστικών μεταξύ του συγκεκριμένου βιβλίου και του βιβλίου της Ελληνίδας Ευγενίας Φακίνου «Το μεγάλο ταξίδι του Μελένιου». Έτσι, τα παιδιά μαθαίνουν να συγκρίνουν Έλληνες και ξένους συγγραφείς και τους αποκαλύπτεται μια μεγάλη αλήθεια, πως ανεξάρτητα του ποιος γράφει ένα βιβλίο, κοινά σημεία μπορεί να βρεθούν αρκεί να ασκηθούν στην παρατηρητικότητα και να μην εγκλωβιστούν σε στερεότυπα και προκαταλήψεις. Θα μπορούσε όμως, το σχολικό εγχειρίδιο να δώσει περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με τον Ιρανό Αζέρο συγγραφέα Σαντάμ Μπεγχαγκί χωρίς να αφήνουμε έξω από αυτό το πλαίσιο την Ελληνίδα συγγραφέα Ευγενία Φακίνου την οποία κάποιοι μαθητές υπάρχει ισχυρό ενδεχόμενο να μην την γνωρίζουν.

Στη 94^η σελίδα, συναντάμε τα ταξίδια του γνωστότερου ταξιδευτή της Καινής Διαθήκης. Ο ταξιδευτής αυτός δεν είναι άλλος από τον ίδιο τον Απόστολο Παύλο. Ο Απόστολος Παύλος αν και γεννημένος Εβραίος ήταν άρτιος γνώστης της ελληνικής γλώσσας – της πλέον διαδεδομένης γλώσσας της τότε εποχής – και ταξίδεψε σε πάρα πολλά και διαφορετικά μέρη, μιλώντας με απaráμιλλο πάθος για το Θεό. Κατά την διάρκεια των ταξιδιών του, κατόρθωσε και άγγιξε με το λόγο του, χιλιάδες ανθρώπους. Το ότι ο Απόστολος Παύλος ταξίδεψε τόσο πολύ για να μεταφέρει το χριστιανικό μήνυμα σε όσο το δυνατόν περισσότερα μέρη, φανερώνει πως ο Απόστολος γνώριζε τη δύναμη της χριστιανοσύνης. Ο Απόστολος Παύλος αγαπούσε όλους τους λαούς του κόσμου και με την παρουσία του σε διαφορετικά μέρη της γης, έδειξε αυτή του την αγάπη, εμπράκτως (σελ. 94). Και με αυτή τη διαπίστωση οι μικροί μαθητές μαθαίνουν να αγαπούν κάθε ετερότητα – και τη θρησκευτική - καθώς ο Απόστολος Παύλος εσκεμμένα πήγαινε σε μέρη όπου δεν ασπάζονταν τον χριστιανισμό.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η αμέσως επόμενη σελίδα 95, καθώς δύο αδέρφια νεαρής ηλικίας δε διστάζουν να εγκαταλείψουν τη θαλπωρή του σπιτιού τους και με καθαρά δική τους πρωτοβουλία δημιούργησαν μια δική τους ομάδα προσφοράς προς τους άλλους. Συνεπαρμένα, τα δύο αδέρφια από τα όσα προσέφερε ο πατήρ Αντώνιος στην Ουγκάντα, έφυγαν και τα δύο, για το ίδιο μέρος προκειμένου και αυτά να προσφέρουν με τη σειρά τους ό,τι περισσότερο μπορούσαν στους πολυβασανισμένους μαθητές της Ουγκάντα.

Τα παιδιά εκεί έχουν τις ίδιες αγωνίες για το μέλλον, όπως συμβαίνει και στα παιδιά, τα οποία ζουν στον ελλαδικό χώρο, μόνο που δεν έχουν σε καμία περίπτωση τις ίδιες ευκαιρίες. Για μια ακόμη φορά, οι μικροί μαθητές αντιλαμβάνονται πως όλα τα παιδιά χρειάζεται να λαμβάνουν τα ίδια εφόδια και όχι να στερούνται ακόμη και τα βασικά δίχως να δίνουν σημασία καμιά στο πού αυτά κατοικούν ή σε τι θρήσκευμα πιστεύουν. Το θρήσκευμα όχι απλά δεν θα πρέπει να μας εμποδίζει από το να προσφέρουμε την αρωγή μας στους άλλους μα δεν θα πρέπει να δίνουμε καμία απολύτως σημασία σε αυτή την παράμετρο.

Έτσι, ακριβώς έδειξε και με τις πράξεις του, ο πατήρ Αντώνιος, ο οποίος αν και ορθόδοξος κληρικός βοηθούσε τα παιδιά στην Ουγκάντα παίρνοντας δύναμη από τη γνήσια αγάπη του προς όλους τους ανθρώπους, χωρίς να δίνει καμία απολύτως σημασία στη θρησκευτική πίστη του καθενός. Επιπρόσθετα, ακόμη και στη διάρκεια της οποιασδήποτε ιεραποστολής, οι κληρικοί δεν προσπαθούν να επιβάλλουν τη χριστιανική πίστη σε αλλόθρησκους αλλά να φανερώσουν τη δύναμη του χριστιανισμού δείχνοντας αγάπη και σεβασμό προς τους άλλους. Εξάλλου, η μισαλλοδοξία και ο φανατισμός μόνο αντίθετα από τα προσδοκώμενα αποτελέσματα μπορούν να φέρουν.

Στη 101^η σελίδα, γίνεται σαφή αναφορά στη θρησκευτική ετερότητα και μάλιστα για χριστιανικό δόγμα αυτή τη φορά, αυτό των Ρωμαιοκαθολικών. Γίνεται λοιπόν λόγος για το μέρος Φάτιμα η οποία βρίσκεται στην Πορτογαλία και είναι διάσημη καθώς τρία μικρά παιδιά το έτος 1917, είπαν πως εμφανίστηκε μπροστά τους, η ίδια η Παναγία. Ακόμη και σήμερα εκατομμύρια πιστοί συρρέουν κάθε χρονιά στη Φάτιμα προκειμένου να βρεθούν κοντά στο μέρος όπου η Παναγία εμφανίστηκε (σελ. 101).

Και στις σελίδες 102-103, γίνονται αναφορές σε προσκυνήματα Ρωμαιοκαθολικών. Αναφέρεται το βιβλίο και στην Παναγία της Λούρδης (Γαλλία) – όπου η Παναγία εμφανίστηκε σε ένα μικρό κορίτσι – και στο προσκύνημα στο Σαντιάγο ντε Κομποστέλα (Ισπανία). Στο Σαντιάγο ντε Κομποστέλα βρέθηκε με ένα θαύμα και ο τάφος του Αποστόλου Ιακώβου.

Στη 104^η σελίδα, γίνεται λόγος για μια ιερή πόλη η οποία συγκεντρώνει έντονα τα βλέμματα τριών θρησκειών - του Χριστιανισμού του Ιουδαϊσμού καθώς και του Ισλάμ -. Η ιερή πόλη είναι η Ιερουσαλήμ. Τα παιδιά, διαβάζοντας αυτή τη σελίδα έχουν τη δυνατότητα να βρουν τα κοινά σημεία των τριών θρησκειών και να συζητήσουν στη συνέχεια για τις διαφορές τους. Οι μικροί μαθητές μαθαίνουν με τα όσα διαβάζουν πως ένας τόπος όσο και αν κατοικείται από διαφορετικές εθνότητες με διαφορετικές θρησκευτικές συνειδήσεις, μπορεί

να είναι ένας τόπος συνύπαρξης. Έτσι, οι μαθητές μαθαίνουν να αναγνωρίζουν και κυρίως να σέβονται τις διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις και μαθαίνουν να συνυπάρχουν με τους άλλους, δίχως να θέλουν με επιβολή να τους αλλάξουν αλλά και δίχως να δέχονται απ' την πλευρά τους να μην σέβονται οι άλλοι, τη δική τους θρησκευτική επιλογή.

Και θέλοντας να εντείνει το σεβασμό στη θρησκευτική ετερότητα, το βιβλίο συνεχίζει στη 105^η σελίδα να μιλά για τον ιερό τόπο των μουσουλμάνων, την Μέκκα.

Θέλοντας να δείξει τη σημασία της εντολής «Ν' αγαπάς τον πλησίον σου όπως τον εαυτό σου» Μάρκος 12, 28-31, δίνεται στη 109^η σελίδα μία απεικόνιση του Ιησού ο οποίος κουβαλά στους ώμους Του τον πεσόντα άνθρωπο. Ο χριστιανός, ως πρότυπό του, έχει τον ίδιο τον Ιησού. Κάθε χριστιανός, ο οποίος θέλει να λέγεται έτσι, χρειάζεται να αγαπά κάθε συνάνθρωπό του. Το να αγαπάμε τους οικείους μας και όσους αποτελούν την οικογένειά μας δεν είναι εξάλλου και τόσο δύσκολο. Το να κατορθώσεις όμως να αγαπήσεις τον κόσμο γύρω σου να είναι οι άλλοι άνθρωποι τα ίδια σου τα αδέρφια δίχως να ενδιαφέρεσαι από ποια οικογένεια προέρχονται, πόσο αμείβονται στην εργασία τους, από ποια χώρα είναι και σε ποιο θρήσκευμα ανήκουν, τότε αυτή η αγάπη έχει ισχυρές βάσεις και είναι ακλόνητη και γνήσια και μεταμορφώνει κάθε άνθρωπο ακόμη και κάποιον ο οποίος δεν έχει τύχει να ακούσει ποτέ για τη χριστιανική θρησκεία.

Για να φέρει το σχολικό βιβλίο πιο κοντά τον μικρό μαθητή σε γνωριμία με τη θρησκευτική ετερότητα, στις σελ. 121-122 γίνεται λόγος για συγκεκριμένα ιερά πρόσωπα του μωαμεθανισμού και του ιουδαϊσμού. Για τους μουσουλμάνους, ο απεσταλμένος του Αλλάχ, είναι ο Μωάμεθ μα και για τον ιουδαϊσμό υπάρχουν ιερά πρόσωπα στη συνείδηση των πιστών, ένα τέτοιο είναι και ο ραβίνος (δάσκαλος) Ελιέζερ (1700-1760).

Στη σελ. 123 το βιβλίο μιλά για έναν ιερέα, τον παπά – Στράτη της Μυτιλήνης (1958-2015) ο οποίος με αυταπάρνηση βοηθούσε πρόσφυγες και μετανάστες που βέβαιο ήταν από τις περιοχές απ' όπου προέρχονταν πως μόνο χριστιανοί δεν ήταν. Αυτό δεν εμπόδισε την ψυχή την αληθινά χριστιανική, του παπά – Στράτη, από το να τους προσφέρει κάθε δυνατή βοήθεια, δίχως να περιμένει κανένα απολύτως αντάλλαγμα.

Στη συνέχεια δίνονται τα ονόματα του καθολικού αρχιεπισκόπου Όσκαρ (1917-1980), του προτεστάντη πάστορα Μάρτιν Λούθερ Κινγκ (1929-1968) και του ινδού πολιτικού Μαχάτμα Γκάντι (1869-1948). Όλοι αυτοί με τις πράξεις και το φιλανθρωπικό τους έργο, αληθινά κόσμησαν τη χώρα τους και η προσφορά τους υπήρξε ανεκτίμητη. Τα παιδιά έρχονται έτσι σε γνωριμία με πασίγνωστες θαυμάσιες προσωπικότητες οι οποίες όμως δεν είχαν ως

υπηκοότητα την ελληνική μήτε ως πίστη την ορθόδοξη χριστιανική. Αυτό δεν τους εμπόδισε όμως από το να προσφέρουν τα βέλτιστα στους γύρω τους και να προκαλέσουν το θαυμασμό σε ολόκληρη την υφήλιο.

Ας δούμε τι γράφει σχετικά με τον Μαχάτμα Γκάντι ο Οδηγός για τον εκπαιδευτικό(2014)¹⁰⁵. Γράφει λοιπόν πως ο αγαπημένος Μαντίμπα των Νοτιοαφρικανών φυλακίστηκε για 27 ολόκληρα χρόνια από τους λευκούς.

Στη συνέχεια αναφέρει σχετικά πως σε όλη τη διάρκεια της ζωής του, ο Νέλσον Μαντέλα δεν υπαναχώρησε από την πίστη του στις αξίες της δημοκρατίας, της ισότητας, της ειρήνης και της διαρκούς μάθησης. Και είναι αλήθεια πως ο ίδιος δέχθηκε τρομερές πιέσεις-τρομακτικές θα μπορούσαμε να πούμε-,όμως ποτέ μα ποτέ δεν «απάντησε» στον ρατσισμό με ρατσισμό. Τον Οκτώβριο του 1963, ο Μαντέλα είχε κατηγορηθεί για δολοπλοκία, και κατηγορήθηκε πως δολίως ήθελε να «ρίξει» την τότε κυβέρνηση. Η δίκη αυτή έμεινε γνωστή ως «Rivonia Trial». Ενώ βρισκόταν αντιμέτωπος με τη θανατική ποινή, αυτά τα αξιοθαύμαστα λόγια είπε ενώπιον των δικαστών: «Πολέμησα κατά της κυριαρχίας των λευκών και πολέμησα κατά της κυριαρχίας των μαύρων. Ονειρεύομαι το ιδανικό μίας δημοκρατικής και ελεύθερης κοινωνίας, όπου όλοι οι άνθρωποι θα ζουν μαζί, σε αρμονία και με ίσες ευκαιρίες. Είναι ένα ιδανικό, για το οποίο ελπίζω να ζήσω και να πετύχω. Αν όμως αυτό χρειάζεται, είναι ένα ιδανικό, για το οποίο είμαι προετοιμασμένος να πεθάνω».

Στη σελίδα 130, γίνεται λόγος για το ιερό βιβλίο των χριστιανών την Αγία Γραφή. Επισημαίνεται όμως, πως την Αγία Γραφή τη διαβάζουν και πιστοί άλλων θρησκειών καθώς έχει κερδίσει το σεβασμό πολλών περισσότερων ανθρώπων από αυτών οι οποίοι έχουν επιλέξει να είναι χριστιανοί. Επιπρόσθετα, για όλους τους λαούς της Ευρώπης, η Αγία Γραφή αποτελεί κοινή πολιτιστική κληρονομιά μα και είναι πηγή πολιτισμού (σελ. 130).

Στις δύο τελευταίες σελίδες των θρησκευτικών της Δ΄ Δημοτικού (137-138 σελ.), γίνεται λόγος για την ιερή γραφή των Εβραίων, την ΤΑΝΑΚ και το κοράνι, το οποίο άλλωστε αποτελεί το ιερό βιβλίο του Ισλάμ. Οι μουσουλμάνοι το θεωρούν αντίγραφο από το ουράνιο βιβλίο. Δίνοντάς μας αρκετές πληροφορίες για τα ιερά βιβλία των Εβραίων και των μουσουλμάνων, οι μικροί μαθητές μαθαίνουν να σέβονται τη θρησκευτική πίστη αλλόθρησκων και έρχονται και σε γνωριμία με καινούργιες πληροφορίες οι οποίες τους είναι

¹⁰⁵ Οδηγός για τον εκπαιδευτικό,2014

παντελώς άγνωστες και μαθαίνουν έτσι να δείχνουν σεβασμό σε κάθε διαφορετική θρησκευτική πεποίθηση¹⁰⁶.

Στο βιβλίο του μαθητή της Ε΄ Δημοτικού στη σελ. 25, γίνεται λόγος για τα σχολεία του κόσμου σήμερα. Στο μάθημα αυτό, τα παιδιά γνωρίζουν μια νέα σκληρή πραγματικότητα η οποία αφορά παιδιά άλλων εθνοτήτων και επομένως άλλων θρησκειών. Σύμφωνα με έκθεση της Unicef της 30/8/16 οι μαθητές μαθαίνουν – ίσως για πρώτη φορά στη ζωή τους – πως τα σχολεία δεν είναι όλα ίδια σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης.

Κάποια παιδιά πηγαίνουν σε σχολεία τα οποία δεν έχουν πάτωμα και κάποια άλλα δεν πηγαίνουν καθόλου σε σχολεία καθώς κατοικούν σε περιοχές οι οποίες βρίσκονται σε εμπόλεμη ζώνη. Οι γονείς κάτω από τη σκιά του γενικευμένου φόβου που επικρατεί εξαιτίας των ενόπλων συρράξεων φοβούνται να στείλουν τα παιδιά τους στο σχολείο. Κάποια σχολεία λόγω του πολέμου έχουν μετατραπεί σε καταφύγια εκτοπισμένων οικογενειών.

Το αναφαίρετο λοιπόν δικαίωμα στη μόρφωση για κάθε παιδί στον κόσμο αποτελεί απατηλό όνειρο για δεκατρία εκατομμύρια παιδιά. Και αυτός ο αριθμός είναι ενδεικτικός καθώς με μεγάλη βεβαιότητα ο αριθμός είναι πολύ πιο μεγάλος καθώς συνεχώς ξεκινάνε νέες συρράξεις. Πρόσφατο παράδειγμα αποτελεί ο πόλεμος στην Ουκρανία, μέσα στην ίδια την Ευρώπη. Επομένως, συνεχώς, όπως οι εξελίξεις αλλάζουν, αλλάζουν προς το χειρότερο τα αριθμητικά δεδομένα. Τα παιδιά όμως δεν είναι αριθμοί που τους γράφουμε στο σημειωματάριό μας. Είναι ανθρώπινες ψυχές και έχουν όλα ανάγκη στη μόρφωση γιατί αυτή θα αποτελέσει ισχυρή κινητήριο δύναμη για το μέλλον τους.

Μέσα από το μάθημα αυτό παρέχεται στους μαθητές μία μεγάλη ευκαιρία. Να γνωρίσουν διαφορετικές κουλτούρες, ήθη και έθιμα και να έρθουν αντιμέτωποι με την σκληρή καθημερινότητα του πολέμου. Ο πόλεμος έχει τους δικούς του κανόνες, τη δική του γλώσσα και δεν του αρέσει καθόλου η ύπαρξη σχολείων. Τα παιδιά ακόμη γνωρίζοντας τους καταγιγιστικούς κινδύνους μιας εμπόλεμης σύρραξης, μαθαίνουν να «μπαίνουν» στη θέση αλλόδοξων λαών και να δείχνουν σεβασμό και κατανόηση σε περίπτωση που χρειασθεί να έλθουν σε επαφή στο σχολείο με μαθητές που προέρχονται από άλλες χώρες είτε είναι ομόδοξες είτε ετερόδοξες αλλά με κοινό παρονομαστή τον αδηφάγο εχθρό κάθε ανθρώπου, τον πόλεμο.

Ο ίδιος ο Χριστός (σελ. 27) – το κέντρο της Ορθόδοξης χριστιανοσύνης – με τα λόγια και τις πράξεις Του προσπάθησε να διδάξει τους ανθρώπους πώς να συμπεριφέρονται σε κάθε

¹⁰⁶ Σχολικό βιβλίο Ε΄ Δημοτικού «Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα».

ξεχωριστή οντότητα – ετερότητα. Χαρακτηριστικά στη συγκεκριμένη σελίδα του σχολικού βιβλίου γράφει: «Εάν λοιπόν, εγώ, ο Κύριος και ο Διδάσκαλος, έπλυνα τα πόδια σας, δεν έχετε κι εσείς την υποχρέωση να πλύνετε ο ένας τα πόδια του άλλου; Ιω 13,14». Ο Ιησούς, έπλυνε τα πόδια των μαθητών Του για να φανερώσει την αξία της ταπεινώσης. Το να φερόμαστε με ταπεινότητα σε όλους ανεξαιρέτως τους ανθρώπους, αποδεικνύουμε πως βρισκόμαστε σε ειρήνη με την συνείδησή μας και τον εσώτερο κόσμο μας. Την εσωτερική ειρήνη την εκπέμπουμε προς τα έξω φερόμενοι με αγάπη, σεβασμό και με ταπεινή διάθεση σε κάθε ετερότητα.

Και τις παραπάνω Του πράξεις, τις επισφραγίζει με τα λόγια Του, ο Ιησούς (σελ. 28): «Να κάνετε καλό σε όσους σας μισούν, και να προσεύχεστε γι' αυτούς που σας κακομεταχειρίζονται και σας καταδιώκουν... Μην κρίνετε τους συναθρώπους σας. Πώς μπορείς και βλέπεις το αγκαθάκι στο μάτι του αδελφού σου και δεν νιώθεις ένα ολόκληρο δοκάρι στο δικό σου μάτι; Μτ 5-7». Με αυτά Του τα λόγια ο Χριστός θέλησε να δείξει πως πρέπει να φερόμαστε ο ένας στον άλλον. Και κάτι εξίσου σημαντικό. Πώς να σκεφτόμαστε - όταν είμαστε εντελώς μόνοι μας με τις σκέψεις μας – για τους άλλους.

Ο Ιησούς δίδασκε με παραβολές (σελ. 29 – Ε' Δημ.). Στη 30^η σελίδα το βιβλίο αναφέρει την παραβολή του καλού Σαμαρείτη, όπου δείχνει πως ο άνθρωπος ο οποίος βρίσκεται αληθινά κοντά στον Πανάγαθο είναι αυτός ο οποίος δείχνει την ανθρωπιά του και σκύβει στο πρόβλημα του άλλου, ανεξάρτητα εάν είναι Σαμαρείτης ή Ιουδαίος. Κάθε άνθρωπος, ο οποίος συμπεριφέρεται σαν τον καλό Σαμαρείτη, βρίσκεται κοντά στο Θεό. Κάθε άνθρωπος, ο οποίος δεν προσπερνά τον τραυματισμένο συνάνθρωπό του μα προσπαθεί να τον βοηθήσει με όλες του τις δυνάμεις αδιαφορώντας για τον τόπο καταγωγής του και συνεπακόλουθα για τον ποιο Θεό πιστεύει, είναι αυτός ο οποίος εμπράκτως ακολουθεί τα λόγια του Ιησού.

Στη 38^η σελίδα, τα παιδιά έρχονται σε γνωριμία με τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα οποία αφορούν όλους ανεξαιρέτως τους ανθρώπους. Ήδη από το πρώτο άρθρο, οι μαθητές μαθαίνουν για το δικαίωμα της ελευθερίας και της ισότητας, δικαίωμα αναφαίρετο για όλους. Το δεύτερο δικαίωμα αναφέρεται σε μία πολύ σημαντική σταθερά, η οποία αφορά όλους τους κατοίκους αυτού του πλανήτη. Όλοι μα όλοι – σύμφωνα με αυτό το δικαίωμα - χωρίς καμία διάκριση, έχουν δικαίωμα να επικαλούνται τις ελευθερίες που κηρύσσει η παρούσα Διακήρυξη. Αγκαλιάζει όλους το δικαίωμα αυτό, ανεξαρτήτως φυλής, γλώσσας, θρησκείας, εθνικότητας, κοινωνικής καταγωγής, περιουσίας, γέννησης ή οποιασδήποτε άλλης κατάστασης. Και σε αυτό το δικαίωμα εμπλέκονται όλα τα δικαιώματα της Διακήρυξης αυτής.

Με τη Διακήρυξη αυτή, όλοι οι άνθρωποι βρίσκουν το φωτεινό φάρο που τους δείχνει το δρόμο. Ανεξαρτήτως της θρησκείας την οποία επιλέγει ο καθένας έχει δικαίωμα να παντρευτεί ετερόδοξο άνθρωπο και να κάνει οικογένεια (άρθρο 16). Ένας ορθόδοξος για παράδειγμα χριστιανός, έχει το αναφαίρετο δικαίωμα να παντρευτεί είτε μία καθολική χριστιανή είτε μία μουσουλμάνα αρκεί να επιθυμούν τον γάμο αυτό και οι δύο πλευρές. Μπορούν όλοι να έχουν όποια θρησκεία επιθυμούν, μπορούν όμως και εάν πάλι θέλουν κατά το διάβα της ζωής τους να αλλάξουν θρησκεία (άρθρο 18).

Σε αυτά τα άρθρα αναδεικνύεται ο σεβασμός στη θρησκευτική ετερότητα με τον πλέον σαφή και ξεκάθαρο τρόπο. Η επιλογή των συγγραφέων αναφορικά με τη συγκεκριμένη Διακήρυξη είναι καίρια και εξαιρετικά σημαντική καθώς φέρνει στο φως, την ουσία της ορθόδοξης πίστης η οποία δεν είναι άλλη από τον απόλυτο σεβασμό και την άνευ όρων αγάπη στην κάθε ετερότητα ανεξαρτήτως της θρησκείας που αυτή ενστερνίζεται. Όταν αποδεχόμαστε με τον δέοντα σεβασμό την κάθε θρησκευτική ετερότητα, στην πραγματικότητα αποδεχόμαστε εμάς τους ίδιους. Εξάλλου και με όσα πρεσβεύει η ορθοδοξία, σε κάθε ξένο άνθρωπο, βλέπουμε τον αδελφό μας ή ακόμη καλύτερα τον ίδιο μας τον εαυτό μας.

Και η ουσία της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης ξεδιπλώνεται σε όλο της το μεγαλείο στη 42^η σελίδα του σχολικού βιβλίου της Ε΄ τάξης, όπου αναδεικνύεται η σπουδαιότερη εντολή. Ο Ιησούς ρωτήθηκε σχετικά με το ποια είναι η σπουδαιότερη εντολή και εκείνος απάντησε: «Να αγαπήσεις τον Κύριο και Θεό σου με όλη την καρδιά σου, με όλη την ψυχή σου και όλο τον νου σου. Αυτή είναι η πρώτη και μεγάλη εντολή. Δεύτερη, **το ίδιο μεγάλη**, είναι να αγαπήσεις τον συνάνθρωπό σου σαν τον εαυτό του».

Αν όλοι οι άνθρωποι της γης ξέφευγαν από τα άγκιστρα του ρατσισμού, των διακρίσεων και της μισαλλοδοξίας, τότε θα ζούσαμε όλοι ειρηνικά και αγαπημένοι. Μεγαλύτερη απόδειξη ότι αγαπά αληθινά κάποιος το Θεό δεν υπάρχει, από την αγάπη που δείχνει σε κάθε συνάνθρωπό του, αδιαφορώντας για τις κάθε είδους ετικέτες και για κάθε μορφή διάκρισης.

Στην ίδια σελίδα συνεχίζει, αναφέροντας την εντολή της χριστιανικής αγάπης προς τους εχθρούς. Άλλωστε το να αγαπάς τους οικείους σου, τους φίλους σου, τους συνεργάτες σου και την οικογένειά σου, δε φαντάζει και τόσο δύσκολο εγχείρημα. Το να ξεπεράσεις όμως όλα τα όρια του μίσους και να αγκαλιάσεις και αυτούς τους οποίους δεν πολυσυμπαθείς ή ακόμη – ακόμη μισείς, τότε αυτή η συνθήκη εάν γίνει κατορθωτή πραγματικά δείχνει περίτρανα το φως το οποίο εκπέμπει η ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία. Σε καμία άλλη θρησκεία, η αγάπη για κάθε ετερότητα δεν αποτελεί το α και το ω. Σε καμία άλλη θρησκεία

με τόσο ξεκάθαρο τρόπο η αγάπη δεν παίρνει τη θέση του μίσους. Σε καμία άλλη θρησκεία δεν έχει λεχθεί να δίνεις ευχές σε όσους σε καταριούνται... Ο Χριστός είπε: «Σε όποιον σε χαστουκίζει στο ένα μάγουλο, γύριζε και στο άλλο». «Να αγαπάτε ο ένας τον άλλον. Να αγαπάτε ακόμη και τους εχθρούς σας». Ξεκάθαρα φαίνεται πως ο ορθόδοξος προσανατολισμός είναι η αγάπη προς όλα τα ανθρώπινα όντα. Δεν αφορά τον γνήσιο χριστιανό εάν κάποιος πιστεύει ένα άλλο χριστιανικό δόγμα ή μία άλλη θρησκεία, το μόνο που τον ενδιαφέρει είναι εάν χρειάζεται την βοήθειά του και την φροντίδα του. Πουθενά δεν γίνεται λόγος να αγαπάμε μόνο τους Έλληνες ορθοδόξους ή μόνο τους ορθοδόξους ανεξαρτήτως εθνικότητας. Όποιος και αν είναι αυτός ο οποίος μας χρειάζεται, προσπαθούμε να τον βοηθήσουμε, χωρίς να εξετάζουμε τι θρήσκευμα πρεσβεύει.

Η ίδια η εμπειρία της Πεντηκοστής (γενέθλια ημέρα της Εκκλησίας), (σελ. 61) η οποία έλαβε χώρα με την αρωγή του Αγίου Πνεύματος φανερώνει με τον πλέον ξεκάθαρο τρόπο τον σεβασμό στην κάθε ετερότητα. Δεν μιλούν όλοι οι άνθρωποι την ίδια γλώσσα. Σεβόμαστε όμως όλες τις γλώσσες, όλες τις εθνικότητες και όλες τις θρησκείες. Οι Απόστολοι φωτίστηκαν από το Πανάγιο Πνεύμα και έμαθαν να μιλούν πολλές και διαφορετικές γλώσσες και στη συνέχεια προσέγγισαν με μεγαλύτερη αμεσότητα την όποια θρησκευτική ετερότητα φωτίζοντάς με τη δύναμη της αγάπης την καθημερινότητα αναδεικνύοντας με τον καλύτερο τρόπο το χριστιανικό πνεύμα. Δεν απαιτήσαν από τους άλλους να μάθουν από μόνοι τους την χριστιανική θρησκεία ούτε άφησαν να γίνουν όλα με τυχαίο τρόπο μα προσπάθησαν οι ίδιοι να τους προσεγγίσουν τους έτερους, μιλώντας την γλώσσα τους και ταξιδεύοντας στους τόπους τους.

Σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να επισημάνουμε πως η επιλογή του έργου του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, «Πεντηκοστή» είναι εξαιρετική καθώς αποτυπώνει το θαύμα με τον πλέον όμορφο τρόπο και αποδεικνύει πως ο καλλιτέχνης του οποίου το χέρι λειτουργεί θαυμαστά έχει την δυνατότητα να αποδώσει και το θαύμα της Πεντηκοστής ρεαλιστικά σαν να ήταν ο ίδιος παρών.

Μέσα στους κόλπους της εκκλησίας δεν έχει την παραμικρή αξία, η αγάπη κάποιου να διαχωρίζεται από τους άλλους επειδή για παράδειγμα είναι Έλληνας, είναι άντρας και στο παρελθόν πίστευε σε είδωλα. Όλοι είμαστε παιδιά του Θεού, επομένως δεν υπάρχουν διακρίσεις μεταξύ μας (σελ. 68, σχολικό βιβλίο).

Η πίστη όμως εάν δεν εκδηλώνεται και με έργα, μόνη της είναι νεκρή (σελ. 69, σχολ. βιβλίο). Επομένως, εμπράκτως χρειάζεται ο ορθόδοξος χριστιανός να δείχνει τον απαιτούμενο

σεβασμό και να εκδηλώνει την αγάπη του σε κάθε θρησκευτική ετερότητα. Δεν είναι δυνατόν κάποιος να υποφέρει από πείνα ή να μην έχει ρούχα να φορέσει και ο χριστιανός να δείχνει απάθεια και αδιαφορία μόνο και μόνο επειδή ο συνάνθρωπος του είναι για παράδειγμα μουσουλμάνος.

Η συμπόνοια και η προσφορά αποτελούν βασικές αρετές κάθε πιστού χριστιανού. Η χριστιανική αγάπη και φιλανθρωπία όπως πολύ εύστοχα αναφέρει το σχολικό βιβλίο πρέπει να περνούν τα όρια της οικογένειας και της φυλής (σελ. 69, σχολικό βιβλίο).

Από άρθρο της εφημερίδας τα Νέα της 25/1/2015, μαθαίνουμε πως διατέθηκαν γεύματα αγάπης ανήμερα των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς από το δήμο Αθηναίων και από την Αρχιεπισκοπή Αθηνών (σελ. 70, σχολικό βιβλίο). Έτσι, τα παιδιά ανακαλύπτουν πως η Αρχιεπισκοπή Αθηνών στην πράξη βοηθάει με φαγητό όλους όσους έχουν ανάγκη χωρίς βέβαια να λαμβάνει υπόψη τη θρησκευτική ταυτότητα του καθενός.

Στη 72^η σελ. του σχολικού βιβλίου της Ε΄ Δημοτικού, μέσω μιας επιστολής του Αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου προς πλούσιο χριστιανό φανερώνεται μια μεγάλη αλήθεια. Ο αληθινός χριστιανός βοηθά ανεξαιρέτως όλους τους ανθρώπους και «μπαίνει» μπροστά σε κάθε αδικία και επιπρόσθετα διορθώνει τα κακώς κείμενα. Ο γνήσιος χριστιανός γίνεται το μαστούνι το οποίο στηρίζει το τσακισμένο πόδι όπως τόσο εύγλωττα γράφει στη συγκεκριμένη επιστολή ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος. Δεν κλείνει τα μάτια, ο γνήσιος χριστιανός στην αδικία, στη δυσκολία, στην πείνα, στην κακουχία. Φροντίζει ο κόσμος γύρω του να εναρμονιστεί με τις εντολές του Κυρίου. Και φροντίζει να μην αδικεί ούτε τον ξένο, ούτε τον μετανάστη, ούτε τον πρόσφυγα. Όταν ο χριστιανός δε βοηθά και μάλιστα συνειδητά – ενώ γνωρίζει πως τον έχουν ανάγκη – τους συνανθρώπους του, είναι σα να τους αδικεί (σελ. 73 σχολικό βιβλίο).

Ο χριστιανός χρειάζεται να προσπαθεί κάθε μέρα να φωτίσει τη ζωή κάθε μη χριστιανού, κάθε ανθρώπου που πιστεύει «στον Άγνωστο Θεό» (σελ. 99) όπως πίστευαν και οι Έλληνες προτού τους επισκεφτεί ο Απόστολος Παύλος. Γύρω μας άλλωστε ακόμη και Έλληνες υπάρχουν, οι οποίοι έχουν εντελώς διαφορετικό θρησκευτικό προσανατολισμό από τον ορθόδοξο χριστιανό. Τους ανθρώπους αυτούς δεν θα πρέπει, ο χριστιανός, να τους απομακρύνει από κοντά του ειδικά αν τον έχουν ανάγκη.

Χρειάζονται όλοι οι άνθρωποι αγάπη και προσοχή. Ο χριστιανός με νηφάλιο και ήρεμο τρόπο μπορεί να δείξει με τις πράξεις του – όχι μόνο με τα λόγια – την ορθόδοξη πίστη, δίχως να θέλει να επιβάλλει την θρησκεία του όσο μέσα του και αν γνωρίζει πως έχει επιλέξει το σωστό δρόμο. Η όποια θρησκευτική ετερότητα ας μην το ξεχνάμε δεν αφορά

μόνο άλλες εθνικότητες μα και την ελληνική. Εξάλλου, ο χριστιανός δεν ανήκει σε κάποια συγκεκριμένη εθνικότητα γι' αυτό η Ορθοδοξία έχει καταδικάσει τον εθνοφυλετισμό ως αίρεση (ήδη από το 1872). Ο χριστιανισμός είναι υπερεθνικός και ενώνει όλους τους λαούς και όλες τις φυλές, δε διαχωρίζει και δε χωρίζει. Και καθήκον των σύγχρονων ιεραποστόλων είναι να κηρύττουν με όσα μέσα διαθέτουν – και διαθέτουν αρκετά στις μέρες μας εξαιτίας της τεχνολογικής εξέλιξης – πως ο Χριστός αγαπάει όλους τους ανθρώπους ανεξαρτήτως εθνικότητας και θρησκείας. Οι σύγχρονοι ιεραπόστολοι πρέπει να έχουν στο νου τους όσα έπρατταν οι προγενέστεροί τους. Ο Πατροκοσμάς (1714-1779) καταδίκασε με τον πλέον κατηγορηματικό και σαφή τρόπο κάθε φυλετική διάκριση και μιλούσε με τα πιο εύγλωττα λόγια για κοινωνική ενότητα και για αγάπη.

Σήμερα, οι σύγχρονοι ιεραπόστολοι έχουν να τα βάλουν με νέα θηρία, με νέες δοκιμασίες που ούτε κατά διάνοια είχαν περάσει από το μυαλό των προκατόχων τους, οι οποίοι βέβαια και πάλευαν και αυτοί σε ιδιαίτερα αντίξοες συνθήκες μα με εντελώς διαφορετικές από τους σύγχρονούς τους. Κοινή παράμετρος των τωρινών, όπως συνέβαινε και με τους προγενέστερους, οι μεγάλες δυσκολίες. Στο παρελθόν οι τότε δυσκολίες με μια αντικειμενική θεώρηση φάνταζαν ανυπέρβλητες. Όμως, τα κατάφεραν οι ιεραπόστολοι στο παρελθόν.

Μα και σήμερα ένα έμπειρο στις δοκιμασίες μάτι μπορεί και πάλι να ισχυριστεί πως είναι σχεδόν αδύνατον να τα βγάλουν πέρα με τις δυσκολίες που συνεχώς ανακύπτουν οι σύγχρονοι ιεραπόστολοι. Και όμως υπάρχουν αμέτρητες αποδείξεις πως όπως στο παρελθόν, έτσι και στο τώρα, οι σύγχρονοι ιεραπόστολοι πετυχαίνουν στο έργο που αναλαμβάνουν. Στη σελ. 102 μαθαίνουμε πως στην Ουγκάντα, οι ορθόδοξοι ιεραπόστολοι καταφέρνουν τα αδύνατα να τα κάνουν δυνατά καθώς ενώ μαίνονται ένοπλες συγκρούσεις, αυτοί κτίζουν ναούς και σχολεία και επιπρόσθετα καταφέρνουν να αναπτύσσουν και γεωργικές καλλιέργειες.

Στην Κένυα, προσφέρουν φάρμακα, τρόφιμα και φτιάχνουν από νηπιαγωγεία μέχρι πολυτεχνική σχολή στην περιοχή του Μασάι (σελ. 102 – σχολικό βιβλίο). Ο χριστιανισμός βρίσκει και την παραμικρή φωτεινή ρωγμή και καταφέρνει να «μπει» στην καρδιά του μη χριστιανού. Οι Κενυάτες λέγοντας «Χαραμπέ» θέλουν να δείξουν την έννοια της προσφοράς, της αγάπης είτε σε χρήμα είτε σε είδος το οποίο όμως προέρχεται όχι από το πλεόνασμα μα από το υστέρημα. Μα και ο χριστιανός δε δίνει μόνο από αυτό που του περισσεύει μα κυρίως από το υστέρημά του και αυτό πραγματικά είναι ένα αληθινό θαύμα το οποίο πραγματοποιείται κάθε μέρα.

Το πώς με τις πράξεις του ο χριστιανός μπορεί να εμπνεύσει ένα μη χριστιανό και να γίνει πρότυπό του φανερώνεται στην 103^η σελίδα του σχολικού βιβλίου, όταν γίνεται αναφορά σε ένα σπουδαίο ιερομόναχο τον Κοσμά Γρηγοριάτη, ο οποίος υπήρξε εμπνευση για χιλιάδες μη χριστιανούς οι οποίοι και έγιναν χριστιανοί εξαιτίας του. Ο αληθινός χριστιανός δεν μιλά μόνο μα πράττει και έτσι γίνεται φωτεινό παράδειγμα στους γύρω του. Ο Κοσμάς Γρηγοριάτης μέσα σε δέκα χρόνια κατόρθωσε ένα τέτοιο πλούσιο έργο που άλλοι άνθρωποι ενδεχομένως χρειάζονται δέκα ζωές για να το πετύχουν. Μα για τον γνήσιο χριστιανό το αδύνατο παίρνει σάρκα και οστά στο τώρα του, σε όποιο μέρος και αν αυτός έχει επιλέξει να ζει ακόμη και αν δεν ξέρει καν τη γλώσσα την οποία μιλούν οι ντόπιοι. Τίποτα δε φαντάζει αδύνατο για τον χριστιανό. Από το μηδέν και με μόνη βοήθεια την πίστη του στο Θεό ξεκίνησε και ο Κοσμάς Γρηγοριάτης και μπόρεσε να φτιάξει πενήντα πέντε ενορίες, δεκατρείς κτισμένους ναούς, δύο οικοτροφεία, αποθήκη, φάρμα και δημοτικά σχολεία. Το πιο σημαντικό και θαυμαστό που κατόρθωσε ήταν πως δεκαπέντε χιλιάδες μη χριστιανοί πίστεψαν στον Χριστό και βαπτίστηκαν.

Το έργο του Κοσμά του Γρηγοριάτη τιτάνιο, και δεν μπορεί ολόκληρο να αποτυπωθεί σε λίγες γραμμές. Όμως, ο συγκεκριμένος ιερομόναχος μας δείχνει που μπορεί να φθάσει ο άνθρωπος αν έχει πυξίδα του τον Χριστό. Και μπορεί ο θάνατός του να ήταν απροσδόκητος και να αιφνιδίασε τους πάντες γύρω του, όμως πρόλαβε να κάνει τόσα που το έργο του ακόμη φωτίζει τις καρδιές των χριστιανών στο Κονγκό.

Οι χριστιανοί και οι χριστιανές οι οποίοι αποτελούν πρότυπο για τους χριστιανούς είναι πολλοί. Το σχολικό βιβλίο στις σελ. 104-105, αναφέρει τη γερόντισσα Γαβριηλία η οποία δεν μιλούσε σε άλλους για τον Χριστό εκτός και αν της το ζητούσαν παρά το πλούσιο φιλανθρωπικό της έργο. Στη συνέχεια αναφέρεται στον Αρχιεπίσκοπο Αλβανίας Αναστάσιο. Ό,τι και να γράψει κάποιος για τον Αρχιεπίσκοπο Αλβανίας λίγο είναι μπροστά στο εύρος των δράσεών του. Το έργο του πραγματικά είναι τεράστιο... Ήδη από το 1981 αγωνίστηκε για μία δεκαετία για τις χώρες της ανατολικής Αφρικής (Κένυα, Ουγκάντα, Τανζανία).

Και τι δεν πέτυχε τούτη η τόσο ξεχωριστή προσωπικότητα. Βοήθησε στο να ανεγερθούν δεκάδες ναοί, δεκάδες σχολεία και σταθμοί παροχής ιατρικής περίθαλψης. Από το 1992 εξελέγη Αρχιεπίσκοπος Τιράνων και πάσης Αλβανίας. Δύσκολη η αποστολή του, δύσκολο το έργο του. Όμως, παρά τις ανυπέρβλητες δυσκολίες, πέτυχε να συγκροτήσει πάνω από 400 ενορίες. Και δε σταμάτησε φυσικά εκεί... Εκκλησιαστικά Λύκεια, νέοι ναοί, μοναστήρια, σχολεία, ξενώνες, ξυλουργεία είναι μερικά μόνο από τα επιτεύγματά του. Και έπεται συνέχεια.... Πιστός στο ορθόδοξο πνεύμα, πάντα είναι ενεργητικός ακροατής κάθε

θηρσκευτικής ετερότητας πόσο μάλλον που βρίσκεται στην Αλβανία, χώρα αφιλόξενη στον ορθόδοξο χριστιανισμό....¹⁰⁷

Στο σχολικό βιβλίο της ΣΤ΄ Δημοτικού στη 14^η σελίδα ο Φίλιππος προσκαλεί τον Ναθαναήλ να γνωρίσει το Χριστό. Και εκείνος του απαντά βαριεστημένα: «Πώς είναι δυνατόν να προέλθει κάτι καλό από τη Ναζαρέτ;». Εκείνη την εποχή οι άνθρωποι έκριναν τους συνανθρώπους τους με βάση την καταγωγή τους. Και μάλιστα αυτό τους το κριτήριο δεν ήταν κάτι σπάνιο, τουναντίον ήταν σύννητες. Και στις μέρες μας, όμως, μεγάλη μερίδα ανθρώπων συμπεριφέρεται στους άλλους ανθρώπους με θετικό ή αρνητικό τρόπο λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη την καταγωγή, με αποτέλεσμα το κοινωνικό πρόβλημα της ξενοφοβίας να έχει λάβει γιγάντιες διαστάσεις. Η τέταρτη ερώτηση της 16^{ης} σελίδας είναι καίρια και βοηθά αρκετά τον μαθητή στο να ψάξει και να μάθει περισσότερα πράγματα αναφορικά με το σχετικό πρόβλημα.

Όμως, η ορθόδοξη θρησκεία ούτε περιθωριοποιεί ούτε θεοποιεί τους ανθρώπους ανάλογα με τον τόπο καταγωγής τους. Για την ορθοδοξία όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι απέναντι στο Θεό και επομένως ο τόπος καταγωγής δεν παίζει κανένα ρόλο. Επιπρόσθετα, στις μέρες μας, μπορεί να συναντήσεις ορθόδοξο χριστιανό και στα πιο απίθανα μέρη του κόσμου. Όμως, είτε είσαι ομόδοξος είτε είσαι ετερόδοξος, όποιος και αν είναι ο τόπος καταγωγής σου, για τον ορθόδοξο χριστιανό δεν έχει καμία σημασία και δεν υπάρχει η ελάχιστη πιθανότητα ν' αλλάξει το πώς σου συμπεριφέρεται επειδή για παράδειγμα είσαι Έλληνας και όχι Ιουδαίος.

Με αφορμή το ιερό βιβλίο της Χριστιανοσύνης, την Αγία Γραφή, το σχολικό βιβλίο στη σελίδα 30 ζητά απ' τους μαθητές να βρουν πληροφορίες για όποιο ιερό βιβλίο όποιας άλλης θρησκείας αυτά επιθυμούν. Έτσι, οι συγγραφείς του σχολικού βιβλίου δείχνουν τον απεριόριστο σεβασμό σ' όλες τις θρησκείες του κόσμου και συνεπακόλουθα σ' όλες τις θρησκευτικές ετερότητες.

Με την παραβολή του Φαρισαίου και του Τελώνη (σελ. 35) φανερώνεται για άλλη μία φορά πως μπροστά στον Πανάγαθο δεν μπορούν να βρουν ίσκιο, η υποκρισία και η κομπορρημοσύνη. Ο αμαρτωλός άνθρωπος εάν μπροστά στον θεό, φανερώσει με ειλικρίνεια τις αμαρτίες του και δείξει αληθινή μετάνοια τότε κατορθώνει να συμφιλιωθεί μ' Εκείνον. Αφαιρώντας από την σκέψη μας κάθε είδους ετικέτα και προσπαθώντας με ταπεινότητα να προσευχηθούμε μπορούμε να αισθανθούμε χαρά καθώς καταφέρνουμε να προσεγγίσουμε μ' απλότητα Εκείνον. Η προσευχή, η αυθεντική, μπορεί να μας συνεπάρει και έτσι ν'

¹⁰⁷ Σχολικό βιβλίο Ε΄ Δημοτικού «Ανακαλύπτουμε εικόνες, πρόσωπα και ιστορίες».

αισθανθούμε κομμάτι αυτού του κόσμου. Ζητώντας από τον Θεό να φέρει ειρήνη και ενότητα σ' όλους τους ανθρώπους παύουμε να είμαστε όμηροι της αλαζονείας μας και συμφιλιωνόμαστε με τον Δημιουργό μας.

Το ότι μπορεί δύο άνθρωποι να πιστεύουν στον ίδιο Θεό δεν τους κατατάσσει αυτόματα σε καλούς ή κακούς ανθρώπους. Η θρησκευτική συμπεριφορά είναι αυτή η οποία ξετυλίγει το κουβάρι του μυστηρίου του τι πραγματικά σκέφτεται και νιώθει κάποιος απέναντι στο Θεό. Το ότι κάποιος είναι τυπολάτρης και ακολουθεί κατά γράμμα τον νόμο του Θεού – μα μόνο επιφανειακά και όχι ουσιαστικά – δε σημαίνει πως είναι αληθινός χριστιανός.

Γι' αυτό και μέσα στους κόλπους της εκκλησίας θα πρέπει να είναι σεβαστή κάθε ετερότητα. Δεν θα πρέπει να σχολιάζουμε ή να κατακρίνουμε κάποιον/α που βρίσκεται μέσα στο ναό για να προσευχηθεί και φορά ρούχα τα οποία εμείς δεν θα τα επιλέγαμε ποτέ για τους εαυτούς μας, ή κάνει κάποια δουλειά η οποία δεν είναι της αρεσκείας μας. Όλα τα παραπάνω δεν αποτελούν κριτήρια για τον σύγχρονο χριστιανό.

Την εξέχουσα θέση την οποία έχει για την ορθοδοξία, η συγχώρεση μελετούν οι σελίδες 38-39. Η συγχώρεση είναι απαραίτητη προϋπόθεση για μία αυθεντική ζωή σύμφωνα με τον Ιησού. Χρειάζεται ο χριστιανός να συγχωρεί εχθρούς και φίλους αμέτρητες φορές. Όπως ο ίδιος ο Ιησούς είπε: «Εάν όμως δε συγχωρείτε τους ανθρώπους, τότε ούτε και ο Πατέρας σας θα συγχωρήσει τα παραπτώματά σας» (Ματθ. 6,14-15). Επομένως, ο χριστιανός χρειάζεται να συγχωρεί κάθε συνάνθρωπό του που του έχει κάνει κάποιο κακό ακόμη και αν αυτός ο κάποιος έχει διαφορετική θρησκευτική ταυτότητα. Ο ίδιος ο Ιησούς συγχώρεσε τους σταυρωτές Του. Πως είναι λοιπόν δυνατόν ο χριστιανός ο οποίος θέλει να λέγεται χριστιανός να μην αφήνει πίσω του τις όποιες αδικίες και να συγχωρεί τους πάντες;

Με τη δεύτερη άσκηση της 47^{ης} σελίδας, οι συγγραφείς δίνουν την δυνατότητα στους μαθητές να έλθουν σ' επαφή και ν' ανταλλάξουν ιδέες και με μαθητές άλλων ευρωπαϊκών χωρών και επομένως να γνωρίσουν μαθητές οι οποίοι ανήκουν σε διαφορετικές θρησκείες από την ορθόδοξη. Μάλιστα επειδή οι μαθητές προέρχονται από ευρωπαϊκές χώρες, αυτό σημαίνει πως θα έχουν χριστιανική συνείδηση διαφορετικού δόγματος από αυτή του ορθόδοξου.

Το ότι όμως δε χρειάζεται οι μαθητές να προσκολληθούν στις όποιες διαφορές μεταξύ των άλλων χριστιανικών δογμάτων μα να δώσουν μεγαλύτερη προσοχή σε αυτά που ενώνουν τις διαφορετικές χριστιανικές εκκλησίες φαίνεται και στις σελίδες 57-58 αλλά και 59 όπου αναφέρεται με αρκετά περιγραφικό τρόπο το σχίσμα μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής

Εκκλησίας. Όμως, όταν διαιρείται ο χριστιανισμός τότε μόνο θλιβερά έπονται για την χριστιανοσύνη και τίποτε καλό. Η ενότητα φέρνει τους ανθρώπους πιο κοντά στον Κύριο. Κάθε είδους έριδα – πόσο μάλλον εάν πρόκειται για θρησκευτική – προκαλεί ανεπανόρθωτη ζημιά σ’ όλες τις εμπλεκόμενες πλευρές. Πώς είναι δυνατόν, ο χριστιανός, ο κάθε χριστιανός, ανεξαρτήτου δόγματος, να θέλει να πείσει με τα λόγια και τις πράξεις τους, τους συνανθρώπους του οι οποίοι ανήκουν σε άλλες θρησκείες, για την αξία της ειρήνης, της ενότητας, της συμφιλίωσης, της συγχώρεσης και της αγάπης όταν στους ίδιους τους κόλπους της χριστιανοσύνης υπάρχουν εμφύλιοι σπαραγμοί; Οι όποιες όμως διαφορές των εκκλησιών (σελ. 59) σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει ν’ αποτελούν εμπόδιο αναφορικά με τη διατήρηση καλών σχέσεων μεταξύ των χριστιανών στην καθημερινότητά τους. Εξάλλου, δεν είναι δυνατόν να δείχνεις ειλικρινές ενδιαφέρον και αγάπη για τον αλλόδοξο άνθρωπο και να μην θες ν’ αντικρύσεις και να συνομιλήσεις με τον καθολικό ή τον προτεστάντη χριστιανό. Μία τέτοια προσέγγιση των πραγμάτων μόνο υποκριτική θα μπορούσε να χαρακτηριστεί.

Επομένως, στο σημείο αυτό είναι καίριο το ερώτημα το οποίο τίθεται στους μαθητές (σελ. 59). Ακόμη όμως και τον αιρετικό (σελ. 60-61) αυτόν τον οποίο είτε με θεμιτό είτε με αθέμιτο τρόπο προσπαθεί να προσεγγίσει τον κάθε χριστιανό για να του αλλάξει ρότα και αυτόν ακόμη, με καλοσύνη και με αγάπη θα πρέπει να δείχνει το πλησίασμά του, ο χριστιανός. Καμιά φορά η καλοσύνη έχει τέτοια μεγάλη δύναμη που και βουνά μπορεί να μετακινήσει... Ο αληθινός χριστιανός δεν έχει να φοβηθεί τίποτα απ’ τον αιρετικό. Ο αιρετικός όμως ενδεχομένως μπορεί και ν’ αναρωτηθεί μέσα του για το κατά πόσο πρεσβεύει το σωστό εάν βρεθεί μπροστά σε μια τέτοια συμπεριφορά. Ας μη ξεχνάμε πως οι αιρετικοί είναι άνθρωποι οι οποίοι έχουν χάσει τον δρόμο τους και οι ορθόδοξοι χριστιανοί μπορούν να τους βοηθήσουν να τον ξαναβρούν...

Την σημασία για την εκκλησία την ορθόδοξη της αλληλεγγύης και της αδελφοσύνης φανερώνουν οι σελίδες 72-73 του σχολικού βιβλίου της ΣΤ’ Δημοτικού. Ο Χριστός, έγινε αδελφός του καθενός από μας. Ο ίδιος ο θεάνθρωπος αποκαλούσε όχι μόνο τους μαθητές Του μα και τους άλλους ανθρώπους «αδελφούς». Μέσα στην εκκλησία η οποία είναι το σώμα του Χριστού, οι άνθρωποι είναι ενωμένοι μεταξύ τους και μαζί Του. Δεν υπάρχουν – δεν θα πρέπει να υπάρχουν – διακρίσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών, Ιουδαίων και Ελλήνων, πλουσίων και φτωχών, καθώς όλοι μα όλοι είναι ίσοι απέναντι στο Θεό. Παρατηρούμε πως επαναλαμβάνεται στο σχολικό εγχειρίδιο η έννοια της ισότητας για όλους τους ανθρώπους ανεξαιρέτως. Επομένως, δε χωρά καμία αμφιβολία πως αποτελεί βασική

αρετή για τον κάθε χριστιανό η έννοια του σεβασμού για κάθε μα για κάθε ετερότητα ανεξαρτήτως φύλου, χρώματος, εθνικότητας, θρησκείας κτλ.

Το ότι η χριστιανοσύνη αφορά ολόκληρη την υφήλιο και όχι μία κλειστή κάστα ανθρώπων φαίνεται και στα όσα αναφέρονται στην τελευταία παράγραφο της 76^{ης} σελίδας. Τόσο οι Πατέρες όσο και οι Άγιοι της εκκλησίας μετέδωσαν το μήνυμα του χριστιανισμού σε κάθε γωνιά της γης καθώς ενδιαφέρονταν για την σωτηρία όλου του κόσμου. Η οικουμενική διάσταση της χριστιανοσύνης είναι μία απ' τις βασικές παραμέτρους που βοηθούν τον χριστιανό στο να αισθάνεται οικείο του, κάθε άγνωστό του άνθρωπο, αδιαφορώντας για τις όποιες θρησκευτικές του πεποιθήσεις. Επιπρόσθετα, τον ορθόδοξο χριστιανό δεν τον ενδιαφέρει αν ο κάθε έτερος ορθόδοξος ζει στον ελλαδικό χώρο ή στο εξωτερικό. Και δεν τον ενδιαφέρει εάν είναι Έλληνας και κατοικεί στην Ελλάδα ή είναι Έλληνας του εξωτερικού. Εξάλλου, ορθόδοξοι για παράδειγμα Έλληνες υπάρχουν παντού στον κόσμο (σελ. 88). Για τον χριστιανό όλοι είναι αδέρφια του, ανεξαρτήτως του τόπου που ζουν ή την εθνικότητα την οποία έχουν.

Και τα παιδιά έρχονται σε άμεση επαφή με τους ορθόδοξους άλλων χωρών (σελ. 93) και έτσι αντιλαμβάνονται πως ορθόδοξος πιστός δεν είναι μόνο ο έλληνας ορθόδοξος ο οποίος ζει στην ελληνική επικράτεια μα κάθε άνθρωπος σ' όποιο κομμάτι γης και αν έχει επιλέξει να ζει, εφόσον έχει επιλέξει συνειδητά ως θρησκεία του, την ορθοδοξία.

Στη 95^η σελίδα, οι μαθητές μαθαίνουν πως η Ορθόδοξη Εκκλησία είναι μία μεγάλη ενωμένη οικογένεια, η ενότητα της οποίας βασίζεται στην πίστη και την κοινωνία των μυστηρίων. Ακόμη και εάν μία ορθόδοξη χώρα έχει βασικές αντιθέσεις με μία άλλη ορθόδοξη χώρα ακόμη και αν δύο ορθόδοξες χώρες βρίσκονται σε πόλεμο, μεταξύ των ορθοδόξων πιστών αδελφών υπάρχει ενότητα και αγάπη. Δεν προηγείται το εθνόσημο καμίας χώρας έναντι της ορθόδοξης πίστης. Και καμία ορθόδοξη χώρα δεν πρέπει να θεωρείται στη συνείδηση του οποιουδήποτε πιστού «ανώτερη» από κάποια άλλη. Ακόμη και μεταξύ των Πατριαρχείων δεν υπάρχει πρώτο και δεύτερο. Ο Πατριάρχης βεβαίως και είναι πρώτος μεταξύ όμως ίσων. Ονομάζεται δηλαδή πρώτος ως προς την τιμή που του αποδίδεται σε σχέση με τους άλλους επισκόπους. Με τα όσα γράφονται στις σελίδες 93-94-95, τα παιδιά μαθαίνουν το πνεύμα της ειρήνης και της συμφιλίωσης και μαθαίνουν να απαγκιστρώνονται απ' τον σκόπελο του ανταγωνισμού και της εγωκεντρικής νοοτροπίας, η ρίζα της οποίας έγκειται στην ανάγκη κατάκτησης της πρώτης θέσης.

Το κεφάλαιο ΣΤ' (97^η σελ.) ασχολείται κατ' εξοχήν με αυτή καθ' αυτή την θρησκευτική ετερότητα. Μάλιστα οι συγγραφείς του σχολικού βιβλίου έχουν επιλέξει ν' ασχοληθούν τόσο με ετερόδοξους όσο και με αλλόθρησκους. Η δε επιλογή απ' την πλευρά των συγγραφέων της αποτύπωσης της προσκύνησης των ποιμένων του Ελ Γκρέκο (1541-1614) αποτελεί καταλυτικό εναρκτήριο ερέθισμα για τους μαθητές προκειμένου να επακολουθήσει συζήτηση όπου θα δίνεται έμφαση στην κοσμική ζωγραφική.

Στη συνέχεια, ο εκπαιδευτικός, με αφορμή τον πίνακα του Ελ Γκρέκο μπορεί να μιλήσει για τη διαφορά των εσωτερικών των ναών μεταξύ ορθόδοξων και ρωμαιοκαθολικών. Χριστιανοί οι μεν, χριστιανοί οι δε, μόνο που εκδηλώνουν το λατρευτικό τους ενδιαφέρον προς το Θεό, την Παναγία και τους αγίους με διαφορετικό τρόπο. Οι μεν προσκυνούν εικόνες, οι δε, έχουν στο εσωτερικό των ναών τους αγάλματα. Οι διαφορές δε σημαίνουν αυτόματα κάτι. Το πώς νιώθει και πως εκφράζει ο κάθε χριστιανός την αγάπη του προς το θείο είναι κάτι εντελώς προσωπικό και μοναδικό. Δεν είμαστε όλοι οι άνθρωποι ίδιοι και δεν αποτυπώνουμε με τον ίδιο εκφραστικό τρόπο τα συναισθήματά μας και ακόμη – ακόμη δεν τα αποτυπώνουμε με την ίδια ένταση. Το να σεβόμαστε κάθε θρησκευτική εκδήλωση αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο σεβασμού κάθε θρησκευτικής ετερότητας. Δεν είναι δυνατόν να ισχυρίζεσαι πως σέβεσαι την θρησκευτική επιλογή κάθε ανθρώπου αλλά να περιγελάς κάποιον επειδή δεν επιλέγει να προσεύχεται με τον ίδιο τρόπο που προσεύχεσαι εσύ.

Το συγκεκριμένο μάθημα κλείνει (σελ. 100) με την καλύτερη δυνατή επιλογή καθώς το απόσπασμα του Γεωργίου Φλωρόφσκυ από το βιβλίο θέματα εκκλησιαστικής Ιστορίας, του Π. Πάλλη, εκδ. Πουρναρά, Θεσσ/νίκη 1979, σ.33-34 μας υπενθυμίζει την αρχική συγγένεια του κοινού παρελθόντος της Ανατολικής και της Δυτικής εκκλησίας. Επιπρόσθετα, μας υποχρεώνει με το δυνατό του λόγο να σκύψουμε ουσιαστικά στον τραγικό χαρακτήρα της διαίρεσης μεταξύ των δύο εκκλησιών και να ψάξουμε να βρούμε τρόπους στο πώς θα καταφέρουμε να γίνουμε και πάλι μία γροθιά όλοι οι χριστιανοί ενωμένοι είτε στο τώρα μας έχουμε κάποιον επιλέξει τον ορθόδοξο είτε τον ρωμαιοκαθολικό προσανατολισμό. Έχει μεγάλη σημασία η σκέψη μας να έχει ως προσανατολισμό της την ενότητα και όχι τη διχόνοια. Ακόμη τα παιδιά μαθαίνουν ένα νέο στοιχείο που μπορεί να μη γνωρίζουν, πως υπάρχουν ρωμαιοκαθολικοί και μέσα στην ελληνική επικράτεια, στις Κυκλάδες για παράδειγμα. Επομένως, μαθαίνουν να σέβονται την θρησκευτική ετερότητα όπου και αν αυτά τη συναντούν.

Στη σελίδα 101 ο μαθητής έρχεται σε γνωριμία με τον προτεσταντισμό. Ο προτεσταντισμός γεννήθηκε ως απάντηση σε εκείνους που διαφωνούσαν έντονα με τον Παπισμό και τα

συγχωροχάρτια. Το κίνημα της Μεταρρύθμισης πραγματικά ταρακούνησε τα νερά του Δυτικού Χριστιανισμού και έγινε η αφορμή στο να γεννηθούν αρκετές προτεσταντικές ομολογίες όπως οι Λουθηριανοί, οι Αγγλικανοί, οι Βαπτιστές κ.ά. Η αρκετά διεξοδική αναλυτική περιγραφή του εσωτερικού του διακόσμου του προτεσταντικού ναού μας βοηθά στο να κατανοήσουμε τις διαφορές μεταξύ ενός ορθόδοξου ναού και ενός προτεσταντικού. Σημασία έχει τα παιδιά να μπορούν ν' αντιλαμβάνονται τις όποιες διαφορές υπάρχουν στα έτερα χριστιανικά δόγματα αλλά να μένουν στην ουσία πως όποιο δόγμα και αν έχεις επιλέξει να πιστεύεις, είτε είσαι ρωμαιοκαθολικός είτε προτεστάντης, είτε ορθόδοξος, παραμένεις χριστιανός.

Στη συνέχεια (104-105 σελ), το βιβλίο ανοίγει μια νέα σελίδα καθώς ασχολείται με τη λατρεία των Εβραίων, με την ιουδαϊκή θρησκεία, με αλλόδοξους δηλαδή. Οι ορθόδοξοι χριστιανοί δείχνουν τον σεβασμό τους όχι μόνο σε ετερόδοξους αλλά και σε αλλόθρησκους. Όπως συνέβη και προηγουμένως, το βιβλίο ασχολείται αυτή τη φορά με τον εσωτερικό χώρο του τόπου λατρείας -τη συναγωγή-. Οι διαφορές συγκριτικά με έναν ορθόδοξο ναό είναι σημαντικές.

Τα παιδιά μαθαίνουν επίσης, πως συναγωγές υπάρχουν και στην Ελλάδα και αυτό φανερώνει το σεβασμό που υπάρχει στον ελλαδικό χώρο αναφορικά με τις έτερες θρησκευτικές παραδόσεις και αντιλήψεις. Πρακτικά, ακόμη και αν κάποιος ενστερνίζεται τις ιουδαϊκές θρησκευτικές αντιλήψεις και κατοικεί στον ελλαδικό χώρο έχει τη δυνατότητα να επισκεφθεί μία συναγωγή και να προσευχηθεί. Ακόμη – ακόμη μπορεί να έλθει σε επαφή με τον ραβίνο (θρησκευτικός λειτουργός των Εβραίων) και να ζητήσει την πνευματική του συμβουλή και καθοδήγηση.

Τα παιδιά και στην περίπτωση της ιουδαϊκής θρησκείας έχουν τη δυνατότητα να μάθουν όχι μόνο τις διαφορές αλλά και όσα ενώνουν την χριστιανική θρησκεία με την ιουδαϊκή. Χρειάζεται να γνωρίσουν και τις άλλες θρησκείες και να μάθουν τα κοινά σημεία με την ορθόδοξη και τις διαφορές. Δεν θα πρέπει να υπάρχει αντιπαλότητα μεταξύ των θρησκειών. Οι θρησκευτικές έριδες όταν συνοδεύονται από φανατισμό μπορεί να οδηγήσουν σε τεχνητές εντάσεις προκαλώντας ανεπανόρθωτες ζημιές στους λαούς. Δεν έχουμε κάτι να χωρίσουμε και η όποια προσπάθεια επιβολής θρησκευτικής άποψης φέρνει αντίθετα αποτελέσματα απ' αυτά που υποτίθεται ότι θα φέρει.

Δεν είναι δυνατόν όσο και αν είμαστε βέβαιοι για την ορθότητα των θρησκευτικών μας πεποιθήσεων, να δείχνουμε πολλές φορές και με επηρμένο τρόπο ασέβεια σε οποιαδήποτε

θρησκευτική ετερότητα. Αυτός/ή ο οποίος νιώθει ασφάλεια για τα θρησκευτικά του πιστεύω, με τα λόγια και με τις πράξεις του, μπορεί να δείξει τον δρόμο της θρησκευτικής του επιλογής ακόμη και σε αυτούς που δεν πιστεύουν ό,τι πιστεύει εκείνος/η. Με υπομονή, κατανόηση και αγάπη, η θρησκευτική ετερότητα μπορεί και ν' αλλάξει κατεύθυνση και να ενστερνιστεί τις ορθόδοξες πεποιθήσεις. Το μίσος, ο φανατισμός, η αλαζονεία, η ανάγκη επιβολής των θρησκευτικών πεποιθήσεων διώχνουν μακριά και τον ετερόδοξο και τον αλλόδοξο.

Στις σελίδες 107-108-109 το σχολικό βιβλίο αναφέρεται στην προσευχή των μουσουλμάνων στο τζαμί η οποία πραγματοποιείται κάθε Παρασκευή. Γίνεται περιγραφή του τεμένους καθώς και των βασικών του χώρων και επιπλέον γίνεται εκτενής αναφορά στο τελετουργικό της προσευχής των μουσουλμάνων. Τα παιδιά μαθαίνουν πως υπάρχει το μουσουλμανικό στοιχείο στη Θράκη και τους γίνεται σχετική αναφορά για τα μεγάλα τεμένη στα Ιεροσόλυμα, την Δαμασκό και αλλού. Τα παιδιά μαθαίνουν πόσο σημαντική και ιερή είναι η ημέρα της Παρασκευής για τους μουσουλμάνους¹⁰⁸.

¹⁰⁸ Σχολικό βιβλίο ΣΤ΄ Δημοτικού, *Ο κόσμος της θρησκείας, «Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα».*

Κεφάλαιο 4: Προς μια νέα εκπαιδευτική πραγματικότητα η οποία θα δυναμώνει τον μαθητή ώστε να ζει αρμονικά σε μία κοινωνία ετερότητας

4.1 Η έννοια της θρησκευτικής ελευθερίας στη θρησκευτική εκπαίδευση.

Η ορθόδοξη θεολογία δεν σχετίζεται με μια μακρινή για τη γήινη υπόσταση του ανθρώπου μεταφυσική ανάγκη, αποκομμένη από την καθημερινότητα και την σύγχρονη πραγματικότητα.

Στο επίκεντρό της έχει την Οντολογία του προσώπου και δεν έχει καμία απολύτως σχέση με φιλοσοφικά και θεολογικά συστήματα, τα οποία πλέον – εξαιτίας της νεωτερικής φάσης του δυτικού πολιτισμού – έχουν τεθεί εντελώς στο περιθώριο.

Ο τριαδικός θεός της Ορθοδοξίας δεν αποτελεί μία απρόσωπη ενέργεια αλλά είναι προσωπικός και δείχνει την ανάγκη Του σε κάθε έναν ξεχωριστά καθώς μέσω της ενανθρώπισης του δεύτερου προσώπου της Αγίας Τριάδος, του Ιησού Χριστού, αποκαλύφθηκε με ανθρώπινο πρόσωπο, στους ανθρώπους. Η αγάπη του Θεού παραμένει διαρκώς και αδιαλείπτως ορατή στο μυστικό Σώμα του Ιησού που είναι η ίδια η εκκλησία. Άλλωστε η πιο σημαντική αποστολή της εκκλησίας είναι να φέρνει στο φως τη θεία αγάπη στον παρόντα χρόνο και σε κάθε μέρος του κόσμου όπου δηλαδή και αν αυτή ενεργεί¹⁰⁹.

Ο Θεός αποκαλύπτεται στους ανθρώπους ως Ένας Θεός, Μία Μονάδα θείας Ουσίας, όμως ο τρόπος υπάρξεως του Θεού υπερβαίνει την αριθμητική μονάδα. Παραμένει όμως μία «μοναδική» ενότητα στην οποία ενότητα αποκαλύπτεται η αδιαίρετη Τριάδα προσώπων¹¹⁰.

Και είναι αληθινά αξιοπρόσεχτο που τις ρίζες της έννοιας του προσώπου δεν ψάχνουν οι σύγχρονοι ορθόδοξοι θεολόγοι στη σύγχρονη ευρωπαϊκή φιλοσοφία μα στη θεολογική σκέψη των Ελλήνων Πατέρων της Εκκλησίας. Οι Καππαδόκες Πατέρες, στην εξαιρετικά επίπονη προσπάθεια τους να εκφράσουν το ανυπέβλητο τριαδικό δόγμα τόλμησαν και ταύτισαν τον όρο «υπόσταση», με τον όρο «πρόσωπο». Έτσι, ξεδιπλώθηκε η έννοια του

¹⁰⁹ Αναστασίου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων και πάσης Αλβανίας, *Θεός εφανερώθη εν σαρκί*, Εκδόσεις Μαΐστρος, Αθήνα 2011,σελ.182.

¹¹⁰ Χρ.Γιανναράς, *το Πρόσωπο και ο Έρωσ*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2017,σελ.423-424

προσώπου σ' όλο της το μεγαλείο. Η πατερική θεολογία είναι η κορυφαία διδασκαλία. Γι' αυτό δε χρειάζεται να γίνει καν επικαιροποίηση – όρος που τον συναντάμε πολύ συχνά στις μέρες μας – στη σύγχρονη εποχή μας¹¹¹.

Η ορθόδοξη θεολογία ασχολείται με το ήθος του προσώπου και όχι με ηθικιστικά κανονιστικά μοντέλα που βάζουν δίχως τέλος φραγμούς στη δράση και στη σκέψη του σύγχρονου ανθρώπου ενώ στην πραγματικότητα δεν υπάρχει κάποιο ουσιαστικό αντίκρισμα.

Για την Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία, σύμφωνα και με όσα γράφει σε χωρία της η Αγία Γραφή, ο Τριαδικός Θεός είναι πατέρας όλων μας. Όλων δηλαδή των ανθρώπων ανεξαρτήτως φύλου, χρώματος, καταγωγής, εθνικότητας, θρησκευτικών, πολιτικών, και πολιτιστικών ιδεών και νοοτροπιών¹¹².

Αναφέρει ο Μ. Βασίλειος σε απόσπασμα για τους αγίους Τεσσαράκοντα: «Το ανθρώπινο έθνος είναι διάφορο για τον καθένα, το πνευματικό έθνος όμως είναι ένα για όλους, γιατί ο Θεός είναι Πατέρας όλων κι όλοι είναι αδέρφια με την ομόνοια της αγάπης δια του Αγίου Πνεύματος» (Στους Αγίους Τεσσαράκοντα 295 101 101)¹¹³.

Ο άνθρωπος λαχταρά την απόλυτη ελευθερία όμως σε περίπτωση που κατακτήσει αυτό το στόχο, κινδυνεύει να αυτοκαταστραφεί και να οδηγηθεί στο κενό, στο απόλυτο μηδέν. Η κοινωνία με το Θεό είναι αυτή που τον σώζει από τον μηδενισμό.

Η κοινωνία με τον Θεό είναι αυτή που σώζει τον κτιστό άνθρωπο απ' τα υπαρκτικά του όρια, είναι αυτή επιπρόσθετα που τον οδηγεί σε πληρότητα και είναι αυτή που τον αποτρέπει να γυρίσει πίσω στο μηδέν.

Για την ορθόδοξη αγωγή δεν μπορεί να υπάρξει ελευθερία γνήσια αν αυτή δεν συμβαδίζει δίπλα – δίπλα με την αγάπη.

Η ορθόδοξη παιδεία μέσα της ενέχει ελευθερία και αγάπη. Για αυτό το λόγο το ΜτΘ δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να είναι ομολογιακό και κατηχητικό. Και μπορεί ακόμη και οι

¹¹¹ Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία & Πολιτισμός. Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2021, σελ.81-83.

¹¹² Κ. Χρυσόγονος, *Θρησκευτική εκπαίδευση και επικρατούσα θρησκεία*. Συλλογικός Τόμος: Θρησκευτική ελευθερία και επικρατούσα θρησκεία, Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος, Επιμέλεια Χ. Παπαστάθης, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 129.

¹¹³ Σωτήριος Σ. Δεσπότης, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία και Θεολογία*, Εκδ. Έννοια, Αθήνα 2019, σελ. 103.

ξένοι συγγραφείς να υποστηρίζουν κάτι τέτοιο στα βιβλία τους αλλά ίσως έχει έλθει η ώρα να τους διαψεύσουμε με έργα, όχι με λόγια¹¹⁴.

Επιπρόσθετα, χρειάζεται επισταμένη προσοχή στον τρόπο διδασκαλίας τόσο της Καινής όσο και της Παλαιάς Διαθήκης. Η Αγία Γραφή θα πρέπει να είναι ο καθρέφτης όπου μπορεί κάποιος να «δει» τον εαυτό του. Παράλληλα όμως η Αγία Γραφή μπορεί να γίνει Εικόνα η οποία και μεταμορφώνει το παρόν του¹¹⁵.

Ας δούμε επιγραμματικά τις βασικές τοποθετήσεις των δύο συλλογικών οργάνων των θεολόγων στο Μτθ. Η Π.Ε.Θ. ιδρύθηκε το 1950 με πρωτοβουλία του τότε Γενικού Επιθεωρητού Μέσης Εκπαίδευσης Θεολόγων Καθηγητών Ιωάννη Δαββέτα. Ο Πανελλήνιος Θεολογικός Σύνδεσμος «ΚΑΙΡΟΣ» για την αναβάθμιση της θρησκευτικής εκπαίδευσης, ιδρύθηκε το 2009. Ιδρυτικά του στελέχη, υπήρξαν νέα σε ηλικία πρόσωπα (πρβλ. Δημ.Μόσχος)¹¹⁶.

Και τα δύο συλλογικά όργανα τοποθετούν σε πρώτη προτεραιότητα τη σημασία της Ορθοδοξίας για την παιδεία των μαθητών. Η Π.Ε.Θ. δίνει σημασία στο τι (το αντικείμενο του μαθήματος) ενώ ο ΚΑΙΡΟΣ δίνει σημασία στο πως (μεθοδολογία διδασκαλίας)¹¹⁷.

Η Π.Ε.Θ. επιπρόσθετα δίνει βαρύνουσα σημασία στο Σύνταγμα & τους Νόμους¹¹⁸.

Δεν θα πρέπει να συγχέουμε την κατήχηση με την πληροφόρηση ούτε φυσικά την πίστη ενός ανθρώπου με τη γνώση ούτε βέβαια την επιστημολογία της Αποκάλυψης με εκείνη του Λόγου. Η Δημοκρατία δεν αφήνει τέτοιου είδους περιθώρια καθώς υπάρχει για λόγους αρχής ισότητα μεταξύ πιστών και άθεων και μεταξύ όλων των ανθρώπων ανεξαρτήτως ποια είναι η θρησκεία της επιλογής τους.

Για να αποκτήσει το Μτθ την παιδευτική αξία που του αξίζει, θα πρέπει να αφήσει πίσω του οριστικά και αμετάκλητα τις όποιες πουριτανικές κορώνες και τις όποιες ηθικιστικές εμμονές και να έρθει κοντά με σεβασμό και γνήσιο ενδιαφέρον στον κάθε ετερόθρησκο, στον κάθε ετερόδοξο.

Η ορθόδοξη παιδεία είναι συνυφασμένη με τον ελληνικό πολιτιστικό πλούτο και δεν χρειάζεται να απομακρύνεται από τον ελληνικό πολιτισμό¹¹⁹.

¹¹⁴ Ρ. Ντεμπρέ, *Η διδασκαλία της θρησκείας στο ουδετερόθρησκο σχολείο*, μτφρ. Γ. Καράμπελας, εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2004, σελ. 45.

¹¹⁵ Σωτήριος Σ. Δεσπότης, *Η Αγία Γραφή στον 21^ο αιώνα* Βιβλικές Μελέτες εκδ. Άθως, Αθήνα 2006, σελ. 314.

¹¹⁶ Σωτήριος Σ. Δεσπότης, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία και Θεολογία*, Εκδ. Έννοια, Αθήνα 2019, σελ. 389-492.

¹¹⁷ Όπως παραπάνω, σελ. 415.

¹¹⁸ Όπως παραπάνω.

Το θρησκευτικό μάθημα χρειάζεται να συμβαδίζει με τις σύγχρονες κοινωνικές και ιστορικές εξελίξεις και να μην γαντζώνεται στο βυζαντινό πολιτισμό ούτε όμως και να αποκόβεται εντελώς από αυτόν.

Οι θρησκείες του κόσμου θα πρέπει να διδάσκονται με νηφαλιότητα και θα πρέπει να αποφεύγονται οι όποιες συγκρίσεις με τον ορθόδοξο χριστιανισμό. Οι συγκρίσεις εξάλλου είναι αυτές οι οποίες μας οδηγούν μακριά από κάθε ετερότητα πόσο μάλλον όταν αναφερόμαστε σε θρησκευτική ετερότητα.

Οι επικριτές του ομολογιακού μαθήματος ερμηνεύουν πιο διευρυμένα τις συνταγματικές επιταγές του άρθρου 3 περί «επικρατούσης θρησκείας» & του άρθρου 16 παρ. 2 περί «αναπτύξεως της εθνικής και θρησκευτικής συνειδήσεως». Επιπρόσθετα, δίνουν έμφαση στο άρθρο 13 παρ. 1-2 το οποίο καθορίζει όχι μόνο το απαραβίαστο της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης μα και την ανεξιθρησκία στην Ελλάδα. Για τον Συνήγορο του Πολίτη, - ένα απ' τα όργανα της πολιτείας τα οποία ανήκουν στην προηγούμενη κατηγορία – το Μτθ θα είναι μονολιθικό και προσηλωμένο στο «πίστευε και μη ερεύνα» εάν δεν υφίσταται το δικαίωμα της απαλλαγής του Μτθ σε όποιον μαθητή το επιθυμεί. Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση των πραγμάτων, το δικαίωμα της απαλλαγής του μαθήματος, απλώς επειδή ο μαθητής το επιθυμεί, τον «βγάζει» έξω απ' τον σκοταδισμό ο οποίος σκοταδισμός απορρέει απ' το Μτθ.

Όμως, σ' ένα πλουραλιστικό, πολυφωνικό και δημοκρατικό σχολείο, η λύση δεν είναι η κατάργηση του Μτθ και η μετάβαση σ' ένα ουδετερόθρησκο σχολείο.

Λύση δεν αποτελεί μήτε και ο αποκλεισμός του Μτθ από τα προγράμματα σπουδών του δημοτικού και των άλλων βαθμίδων της εκπαίδευσης με πρόσχημα το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας των ετερόδοξων, των αλλόδοξων και των άθεων μαθητών.

Με τις 1749-1750/219 αποφάσεις του ΣτΕ το Μτθ χάνει τη φυσιογνωμία που μέχρι τώρα είχε. Και μπορεί όλες τις αποφάσεις της δικαιοσύνης να είναι καθόλα σεβαστές όμως ο κριτικός σχολιασμός σε καμία περίπτωση δεν αναιρεί το σεβασμό στη δικαιοσύνη¹²⁰. Όπως αναφέρει σχετικά η απόφαση του ΣτΕ «πρέπει να επιδιώκεται η ανάπτυξη της ορθόδοξης χριστιανικής συνείδησης και ότι το μάθημα αναφέρεται στους ορθόδοξους χριστιανούς

¹¹⁹ Στ. Γιαγκάζογλου, «Η έννοια της θρησκευτικής ελευθερίας και το μάθημα των Θρησκευτικών», <https://blogs.sch.gr>.

¹²⁰ Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία & Πολιτισμός. Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2021, σελ. 412.

μαθητές». Η απόφαση όμως αυτή του ΣτΕ εγκλωβίζει το ΜτΘ στο να έχει κατηχητικό χαρακτήρα και έτσι μπαίνει στο περιθώριο η θρησκευτική ετερότητα και μάλιστα σε τέτοιους κρίσιμους καιρούς. Επιπρόσθετα η συγκεκριμένη απόφαση δημιουργεί νέα δεδομένα καθώς ανοίγει τον δρόμο για την εισαγωγή ξεχωριστών πολλαπλών ομολογιακών μαθημάτων σε κάθε σχολείο ¹²¹.

Σύμφωνα με το ΣτΕ «οι ετερόδοξοι, αλλόθρησκοι ή άθεοι μαθητές έχουν δικαίωμα πλήρους απαλλαγής από το μάθημα με την υποβολή σχετικής δήλωσης η οποία θα μπορούσε να γίνει με μόνη επίκληση λόγων θρησκευτικής συνείδησης, η δε Πολιτεία οφείλει εφόσον συγκεντρώνεται ικανός αριθμός μαθητών που απαλλάσσονται, να προβλέψει τη διδασκαλία ισότιμου μαθήματος προκειμένου να αποτραπεί ο κίνδυνος «ελεύθερης ώρας». Με αυτή την απόφαση το ΣτΕ ανοίγει τη θύρα προκειμένου να εισαχθεί ένα νέο ουδετερόθρησκο και εκκοσμικευμένο μάθημα στη θέση του ΜτΘ και έτσι να αποφευχθεί ο κίνδυνος της «ελεύθερης ώρας». Με αυτή όμως την απόφαση του ΣτΕ το ΜτΘ γίνεται de facto προαιρετικό για όλους ενώ συρρικνώνεται σε στενά ομολογιακό μάθημα ¹²².

Το ΜτΘ όμως στη διδακτική πράξη θα πρέπει να συνδέεται με το χαρακτήρα της παιδείας και του πολιτισμού, φέρνοντας στο φως την **καθολική** παιδευτική του.

Υπερβαίνοντας τις όποιες προκαταλήψεις και αποδεχόμενοι οι εκπαιδευτικοί τις διαφορές, χρειάζεται μέσω γόνιμου και εποικοδομητικού διαλόγου να συζητούνται με τους μαθητές όλα τα σύγχρονα προβλήματα και όπου υπάρχει το περιθώριο να συνδέονται με το ήθος της ορθόδοξης παιδείας. Η όποια όμως σύνδεση θα πρέπει να γίνεται με αρμονικό τρόπο και όχι με τη μορφή της επιβολής ¹²³.

Το ΜτΘ είναι αναγκαίο να σέβεται τις θρησκευτικές ελευθερίες και να είναι συνεχώς ανοικτό στη σύγχρονη κοινωνία, στη διαρκώς αναπτυσσόμενη σε παγκόσμια εμβέλεια, σύγχρονη κοινωνία. Το μονοφωνικό πρότυπο της θρησκευτικής διαπαιδαγώγησης, πραγματικά βρίσκεται σε διεθνή υποχώρηση ακόμη και σε χώρες που μέχρι πριν μερικές δεκαετίες επικρατούσε (π.χ. σε χώρες της Ιβηρικής χερσονήσου). Εξάλλου, ας μην ξεχνάμε πως μπορεί οι θρησκείες στο σύγχρονο κόσμο να έχουν χάσει τον ηγεμονικό χαρακτήρα τους

¹²¹ Όπως παραπάνω, σελ. 414.

¹²² Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία & Πολιτισμός. Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2021, σελ. 439.

¹²³ Στ. Γιαγκάζογλου, «*Η έννοια της θρησκευτικής ελευθερίας και το μάθημα των Θρησκευτικών*», <https://blogs.sch.gr>.

αλλά σε καμιά περίπτωση δεν έχουν χάσει τη δημόσια φωνή τους¹²⁴. Επιπρόσθετα, το ΜτΘ θα πρέπει να συνδέεται και με τα υπόλοιπα μαθήματα της εκπαιδευτικής δραστηριότητας και να μην διδάσκεται μεμονωμένα. Ο σκοπός μας δεν είναι να ξαναβάλουμε «τον Θεό στο σχολείο» αλλά χρειάζεται να ενισχύσουμε με κάθε τρόπο τη μελέτη γενικά και όχι να περιοριστούμε αποκλειστικά στη μελέτη της θρησκείας¹²⁵.

Τα παιδιά έχουν δικαίωμα στη θρησκεία γιατί έτσι έρχονται σε επαφή με τον εσώτερο εαυτό τους και κατανοούν καλύτερα όλα όσα συμβαίνουν γύρω τους. Η παρ. 1 του άρθρου 13 του Συντάγματος προβλέπει το απαραβίαστο της θρησκευτικής συνείδησης και ενώ για κάποιους μπορεί αυτή η διάταξη να φαίνεται από πλεονάζουσα ως και περιττή εντούτοις με αυτό το άρθρο αναδεικνύεται ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου ανεξαρτήτως θρησκευτικής τοποθέτησης.

Η αναπαραγωγή της θρησκευτικής συνείδησης εξαρτάται κατά πολύ από την ίδια τη θρησκευτική εκπαίδευση και συνεπακόλουθα από τους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς που τη συνοδεύουν καθώς κάτι τέτοιο λαμβάνει χώρα στην πιο κρίσιμη ηλικία, όταν δηλαδή η θρησκευτική συνείδηση των μικρών ηλικιακά ανθρώπων δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί. Η θρησκευτική ελευθερία από νομικής απόψεως αποτελεί ακόμη και σήμερα θεμελιώδες ατομικό δικαίωμα «πρώτης γενιάς»¹²⁶.

Ας εξετάσουμε το απόσπασμα από το ιταλικό κείμενο του βιβλίου για τη διδασκαλία της Καθολικής Εκκλησίας, Β΄ Τάξης, Β΄ Επιπέδου, το οποίο ενισχύει την παραπάνω άποψη. Το απόσπασμα είναι παρμένο από κείμενο του Έλληνα Πλούταρχου (Έλληνας ιστορικός, 1^{ος} αιώνας π.Χ.): «Μπορείτε να βρείτε μία πόλη χωρίς τείχη, χωρίς νόμους, χωρίς σχολεία, χωρίς να γίνεται χρήση νομισμάτων, αλλά κανείς δεν έχει συναντήσει έναν λαό δίχως θεό, δίχως ναούς, δίχως θρησκεία»¹²⁷.

Το ΜτΘ ενέχει σταθερές αξίες και προάγει τη δημοκρατία, την κοινωνική δικαιοσύνη και φυσικά τα ανθρώπινα δικαιώματα. Στο ΜτΘ τα παιδιά χρειάζεται να μαθαίνουν να αποδέχονται την πολυφωνία και τον πλουραλισμό έτσι ώστε να αποδέχονται την όποια

¹²⁴ Emm. Clapsis, (επιμ.), *The Orthodox Church in a pluralistic World, An Ecumenical Conversation*, εκδόσεις World Council of Churches Publications – Holy Cross Orthodox Press, Geneva-Brookline 2004.

¹²⁵ Ρ. Ντεμπρέ, *Η διδασκαλία της θρησκείας στο ουδετερόθρησκο σχολείο*, μτφρ. Γ. Καράμπελας, εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2004, σελ.16.

¹²⁶ Κ. Χρυσόγονος, *Θρησκευτική εκπαίδευση και επικρατούσα θρησκεία*. Συλλογικός Τόμος: Θρησκευτική ελευθερία και επικρατούσα θρησκεία, Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος, Επιμέλεια Χ. Παπαστάθης, εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 104-107.

¹²⁷ Σχ. βιβλίο για τη διδασκαλία της καθολικής Εκκλησίας, Β΄ Τάξη, Β΄ Επιπέδου, χ.χ, σελ.88

ετερότητα αβίαστα και φυσικά στη συνέχεια του διάβα της ζωής τους καθώς θα τους έχει γίνει βίωμα προηγουμένως¹²⁸.

Το Μτθ έχει ως κεντρικό πυρήνα του την Ορθόδοξη πίστη και ζωή, όμως οφείλει να ενέχει την προοπτική του διαλόγου και με άλλα χριστιανικά δόγματα και με άλλες θρησκείες ακόμη και με άλλες μορφές πνευματικότητας¹²⁹.

Εξάλλου, η Ορθοδοξία δεν έχει να φοβηθεί κάτι απ' τα άλλα δόγματα ή τις άλλες θρησκείες. Εξαιτίας όμως της οικουμενικής της διάστασης επιβάλλεται να συμμετέχει με τις άλλες θρησκείες σε οποιαδήποτε μορφή διαλόγου προκειμένου να φέρει στο φως το δικό της μήνυμα σ' όλους τους ανθρώπους. Το να επιμένει κάποιος να ζητά να γίνεται το Μτθ όπως γινόταν στο μακρινό παρελθόν με την κατηχητική – ομολογιακή αντίληψη της θρησκευτικής αγωγής μοιάζει σαν να ζητά κάποιος να γυρίσει το ρολόι πίσω και μάλιστα με το ζόρι¹³⁰.

Κάτι τέτοιο εκτός από παράλογο είναι και επικίνδυνο για την ορθόδοξη χριστιανική αγωγή καθώς την περιορίζει σε συγκεκριμένα ομολογιακά όρια και δεν της επιτρέπει ν' ανοίξει ελεύθερα τα φτερά της προκειμένου να κοινωνήσει τα μηνύματα της σε κάθε παιδική ψυχή η οποία θέλει ν' ακούσει όσα πρεσβεύει η ορθοδοξία.

Επιπλέον, η διευρυμένη γνώση γύρω από τις άλλες θρησκείες δημιουργεί στο μαθητή το αίσθημα της μεγαλύτερης κατανόησης για το τι τελικά πιστεύει, με αποτέλεσμα στο μέλλον να είναι χριστιανός ορθόδοξος επειδή ο ίδιος θα το έχει επιλέξει και όχι επειδή ο κοινωνικός, οικογενειακός και εκπαιδευτικός του περίγυρος, του το έχει επιβάλλει. Το Μτθ επιπλέον, μαθαίνει στα παιδιά την έννοια της ανθρωπιάς και της αλληλεγγύης. Έτσι, η ανθρώπινη διάσταση της ζωής γίνεται μέρος της εκπαιδευτικής διαδικασίας¹³¹.

Τα μικρά παιδιά έρχονται σε επαφή με σημαντικότερες έννοιες της ανθρώπινης φύσης, όπως είναι η συγχώρεση, η αγάπη, η ανοχή, η ευθύνη, η συλλογικότητα, η ανάληψη της ευθύνης. Η έννοια δε της συγχώρεσης, χωρά τους πάντες και πραγματοποιείται μόνο αν προηγουμένως τα παιδιά έχουν μάθει να αγαπούν πραγματικά. Είναι εξαιρετικά σημαντικό να μάθουν να συγχωρούν τα παιδιά. Και μάλιστα είναι σημαντικότερο το να μάθουν να συγχωρούν επειδή αληθινά νοιάζονται για τον άλλον και όχι απλά για να φανούν «ανώτερα»

¹²⁸ Στ. Γιαγκάζογλου, «Η έννοια της θρησκευτικής ελευθερίας και το μάθημα των Θρησκευτικών», <https://blogs.sch.gr>.

¹²⁹ Στ. Γιαγκάζογλου, «Θεολογία & Πολιτισμός». Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2021, σελ. 341.

¹³⁰ Όπως παραπάνω.

¹³¹ Όπως παραπάνω, σελ. 345

στα μάτια των άλλων. Με τη συχώρηση δείχνουμε μέριμνα για το δράστη καθώς κατανοούμε πως όλοι είμαστε ένα σώμα και πως σε διαφορετική περίπτωση-μη συγχώρησης-είναι σα να έχουμε εμφύλιο πόλεμο στο ίδιο μας σώμα¹³².

Πάνω και πέρα από όλα, το μάθημα των θρησκευτικών χρειάζεται να δίνει όραμα στον μαθητή. Σε καμία περίπτωση δε θα πρέπει τα θρησκευτικά να φορτώνουν το μικρό μαθητή με επιπρόσθετες γνώσεις ακόμη και αν πρόκειται για γνώσεις οι οποίες αφορούν τη βιβλική και εκκλησιαστική ιστορία¹³³.

Η αναζήτηση νοήματος, είναι μια κοινωνική πραγματικότητα και όχι μια πραγματικότητα η οποία αφορά αποκλειστικά και μόνο τους θρησκευόμενους και τις οικογένειες τους. Τα παιδιά ψάχνουν και αναζητούν απαντήσεις αρκεί να είμαστε πρόθυμοι να τους απαντήσουμε. Καλό είναι όλοι όσοι εμπλέκονται στην εκπαιδευτική διαδικασία, να αντιλαμβάνονται πως στους σύγχρονους καιρούς οι οργανωμένες θρησκείες δεν έχουν κανενός είδους «μονοπώλιο» μήτε την αποκλειστικότητα μήτε και κάποια υπεροχή έναντι των άλλων θρησκειών. Οι απαντήσεις οι οποίες παρέχονται από καταρτισμένους ανθρώπους βοηθούν τα παιδιά να έλθουν ομαλά σε επαφή με δύσκολες στη διαχείριση έννοιες όπως είναι ο θάνατος, η καταγωγή ακόμη - ακόμη και ο σκοπός του σχηματισμού του σύμπαντος. Όλες οι παραπάνω παράμετροι βοηθούν ουσιαστικά στο να κατανοήσουν τα βαθύτερα νοήματα της ζωής, τα παιδιά¹³⁴.

Σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο πολυπολιτισμικό περιβάλλον, το παιδί που από το δημοτικό σχολείο μαθαίνει να αγκαλιάζει την κάθε ετερότητα και να σέβεται τις ελευθερίες του άλλου – και επομένως και τη θρησκευτική – θα γίνει στο μέλλον ένας ανεκτικός ενήλικας ο οποίος θα κατορθώσει να ακολουθήσει τα όσα πρεσβεύει η ορθόδοξη παιδεία και συνεπακόλουθα η ορθόδοξη ανθρωπολογία η οποία άλλωστε στο επίκεντρό της έχει το κάθε ανθρώπινο πρόσωπο, την κάθε προσωπική ετερότητα. Μόνο έτσι ο μελλοντικός ενήλικας θα καταφέρει να πλησιάσει τον απόλυτα ξένο, τον απόλυτα έτερο για τα ανθρώπινα υπαρκτικά όρια, τον ίδιο τον Τριαδικό Θεό!

¹³²Πρωτοπρεσβύτερος Πατήρ Βασίλειος Θερμός:»Συγχώρηση το δυσκολότερο και ωραιότερο άθλημα»13-5-2017<http://youtu.be/cs1E1/5LBX4>

¹³³ Σωτήριος Σ. Δεσπότης, *Η Αγία Γραφή στον 21^ο αιώνα* Βιβλικές Μελέτες εκδ. Άθως, Αθήνα 2006, σελ.314

¹³⁴ Ρ. Ντεμπρέ, *Η διδασκαλία της θρησκείας στο ουδετερόθρησκο σχολείο*, μτφρ. Γ. Καράμπελας, εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2004, σελ.24-25.

4.2 Ο ρόλος του παιδαγωγού στην εκπαιδευτική διαδικασία για το μάθημα των θρησκευτικών

Τα βιβλία όσο καλογραμμένα και αν είναι, όσο καλαίσθητα και αν είναι, δεν μπορούν να πάρουν ζωή και να εμπνεύσουν το μαθητή εάν ο παιδαγωγός δεν τους δώσει «πνοή». Και είναι εξαιρετικά σημαντικός ο ρόλος του εκπαιδευτικού όχι μόνο για το μάθημα των θρησκευτικών μα για όλα τα μαθήματα, για ολόκληρη την εκπαιδευτική διαδικασία. Σε διαφορετική περίπτωση θα μιλάγαμε για μια ορχήστρα που όσο και αν πλησίαζε την αρτιότητα, θα της έλειπε ο μαέστρος και επομένως θα έχανε τα όποια άρτια χαρακτηριστικά της, εκ προοιμίου.

Προτού κάποιος όμως, προσπαθήσει να αναδείξει στους μικρούς μαθητές του δημοτικού, όλα όσα γράφονται στα βιβλία των θρησκευτικών, χρειάζεται να έχει δείξει ξεκάθαρα στους μαθητές του πως σέβεται ο ίδιος τη διαφορετική κουλτούρα, τη διαφορετική σκέψη, τη διαφορετική οπτική αναφορικά με τα θεολογικά ζητήματα¹³⁵.

Σε περίπτωση που ο εκπαιδευτικός δεν έχει κατακτήσει αυτού του είδους το σεβασμό η όποια προσπάθεια να γίνει το μάθημα των θρησκευτικών όπως γίνεται στα άλλα ανεπτυγμένα κράτη της Ευρώπης θα πέσει στο κενό. Το μάθημα θα μοιάζει με «κατηχητικό» όπως γινόταν άλλωστε στο παρελθόν μέσα στις ελληνικές αίθουσες διδασκαλίας και τα παιδιά στην πραγματικότητα θα διεκπεραιώνουν το μάθημα μηχανικά ενώ ταυτόχρονα θα αισθάνονται στην καλύτερη περίπτωση πλήξη.

Ο παιδαγωγός, ο οποίος λειτουργεί στη βάση των διαχωριστικών γραμμών, στην πραγματικότητα καταργεί τον ενιαίο χαρακτήρα της εκπαίδευσης. Ο εκπαιδευτικός που συμπεριφέρεται με αυτό τον τρόπο, στηρίζει σχολεία διασπαστικά, αποκομμένα από το ρου της κοινωνίας μα και της σύγχρονης ιστορίας και φτιάχνει «αδιαπέραστα τείχη» μέσα στην ίδια την κοινωνία.

Εάν ο εκπαιδευτικός πέσει στην παγίδα των στερεότυπων τότε θα «βλέπει» τους μαθητές του στην στερεοτυπική τους εκδοχή και όχι όπως είναι στην πραγματική τους εκδοχή¹³⁶!

Το Ασχημόπαπο του Άντερσεν δείχνει με τον πιο πασιφανές τρόπο τι σημαίνει μία ύπαρξη να μην είναι μία ουσία στατική. Το ασχημόπαπο δεν είναι αυτό που φαίνεται ότι είναι τη συγκεκριμένη στιγμή της περιγραφής του παραμυθιού αλλά **είναι αυτό που θα γίνει**¹³⁷.

¹³⁵ Αθ. Γκοτοβός, *Εκπαίδευση και ετερότητα*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2005, σελ. 21.

¹³⁶ Όπως παραπάνω, σελ. 52.

Η αλήθεια του κύκνου βασίζεται, ενυπάρχει στα ίδια τα συστατικά του παπιού. Μέχρι να μεταμορφωθεί όμως σε κύκνο, δέχθηκε το χλευασμό των άλλων πλασμάτων που ζούσαν στη λίμνη. Και για την εκκλησία συμβαίνει κάτι παρόμοιο καθώς γι' αυτήν, ο άνθρωπος γίνεται μ' αυθεντικό τρόπο αυτό που μπορεί να γίνει δίχως να εγκαταλείπει την φύση του, όταν δεν περιορίζεται στα συστατικά του και κατορθώνει να συναντήσει τον απολύτως Άλλο, δηλαδή τον Πανάγαθο.

Ο παιδαγωγός χρειάζεται να βρίσκει τρόπους θεραπείας των όποιων στερεοτύπων που ήδη υπάρχουν στα μυαλά των μικρών μαθητών και όχι να «φτιάχνει» νέα, και μάλιστα χρησιμοποιώντας την εκπαιδευτική διαδικασία¹³⁸.

Το ίδιο το μάθημα των θρησκευτικών αποτελεί μια τεράστια ευκαιρία για τους μαθητές να ευαισθητοποιηθούν αλλά και να σκεφτούν ξανά όλα όσα τους προβληματίζουν αναφορικά με τη θεία δύναμη. Για να φτάσουμε στο σημείο όπου όλοι οι μαθητές ανεξαρτήτως της χώρας προέλευσης ή θρησκευτικής προτίμησης θα μπορούν να ακούγονται με προσοχή και σεβασμό από τον εκπαιδευτικό και επιπρόσθετα θα τους δίνονται καίριες απαντήσεις στις όποιες απορίες τους, θα πρέπει ο εκπαιδευτικός, προκειμένου να φτάσει σε αυτό το άρτιο σημείο ικανότητας, να λάβει βοήθεια μέσω σεμιναρίων και δη βιωματικών.

Η παραπάνω φράση βρίσκει την αληθινή της έννοια με ένα σημαντικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα το οποίο και πραγματοποιείται ήδη από το 2014 σε ολόκληρη την Ελλάδα και σε δημοτικά σχολεία και ονομάζεται «Η αγωγή στη συγχώρεση» της Δρ. Πέλλης Γαλίτη - Κυρβασίλη. Με το συγκεκριμένο πρόγραμμα, ο εκπαιδευτικός νιώθει πως κάποιος τον στηρίζει και είναι πολλοί οι εκπαιδευτικοί που πλέον –μετά από αυτό το πρόγραμμα- διδάσκουν με διαφορετικό τρόπο¹³⁹.

Απελευθερωμένος έτσι ο εκπαιδευτικός από τα στερεότυπα και «ανοιχτός» στην όποια διαφορετικότητα θα μπορεί αποδεχόμενος όλους μα όλους τους μαθητές ανεξαρτήτως γλώσσας, φυλής, πολιτιστικής ή θρησκευτικής ταυτότητας να λειτουργεί θετικά ως λειτουργός αντάξιος του ρόλου – ευθύνης του οποίου έχει.

Ο εκπαιδευτικός χρειάζεται να αποτρέπει τις όποιες προστριβές μεταξύ μαθητών διαφορετικών θρησκευτικών πεποιθήσεων, να δείχνει γνήσιο ενδιαφέρον για τις μειονότητες, να μην διαχωρίζει κανέναν αλλά να αγκαλιάζει το σύνολο των μαθητών του. Καλό θα ήταν

¹³⁷ Αθ. Παπαθανασίου, *Ο Θεός μου ο Αλλοδαπός. Κείμενα για μια αλήθεια που είναι «του δρόμου»*. Εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα 2018, σελ. 53.

¹³⁸ Όπως παραπάνω, σελ. 53.

¹³⁹ Συνέντευξη της Δρ. Πέλλης Γαλίτη- Κυρβασίλη .Η αγωγή στη συγχώρεση,χ.χ στο. www.pemptousia.gr

να προσπαθεί να μπει στη θέση των μαθητών οι οποίοι προέρχονται από διαφορετικά πολιτιστικά και εθνοτικά περιβάλλοντα και να δείχνει κατανόηση.

Όταν ο ίδιος ο εκπαιδευτικός σέβεται την κάθε ετερότητα, τότε θα αποτελεί πρότυπο μίμησης για τον μαθητή ο οποίος μεγαλώνει σε οικογενειακά περιβάλλοντα όπου κυριαρχούν απόψεις προς την αντίθετη κατεύθυνση από αυτή που αναφέραμε.

Ο εκπαιδευτικός γνωρίζει ότι επηρεάζει το κάθε παιδί στον ύψιστο βαθμό. Το έργο του κάθε παιδαγωγού έχει τεράστιες δυνατότητες και μπορεί στην κυριολεξία να δώσει φτερά σε ένα μικρό παιδί. Αν ο δάσκαλος έχει συναίσθηση της ευθύνης του και είναι επιστημονικά καταρτισμένος τότε το μάθημα των θρησκευτικών θα έχει στην όλη εκπαιδευτική διαδικασία τη θέση που του αξίζει.

Πρώτα από όλα όμως και πάνω από όλα χρειάζεται ο παιδαγωγός να αγαπά αληθινά το δημιουργικό και δύσκολο έργο του. Σε αντίθετη περίπτωση θα το βλέπει ως καταναγκαστικό έργο το οποίο θα διεκπεραιώνει, ακολουθώντας ενδεχομένως πιστά τα όσα λέει το πρόγραμμα σπουδών.

Ο μικρός μαθητής αντιλαμβάνεται τα πάντα, ακόμη και αν κάποιος ενήλικας προσπαθήσει να του κρύψει εντέχνως τις όποιες «κακοτεχνίες» κάτω από το χαλί. Με τη σειρά του, το παιδί, θα αρνηθεί να συμμετάσχει στην εκπαιδευτική διαδικασία για οποιοδήποτε μάθημα πόσο μάλλον για το μάθημα των θρησκευτικών το τόσο παρεξηγημένο από όλους – τους θεσμούς, την κοινωνία, την ίδια την οικογένεια - .

Ο μαθητής αποτελεί κομμάτι αναπόσπαστο και ουσιαστικό του ίδιου του γνωστικού αντικείμενου του μαθήματος των θρησκευτικών. Η ύλη δε θα πρέπει να αναπαράγεται απλά από τον δάσκαλο αλλά είναι ανάγκη να προσεγγίζεται κριτικά και διαλογικά.

Επιπλέον, τα όποια προσωπικά βιώματα των μαθητών όταν ενώνονται, αλληλεπιδρούν με τα εθνικά, ευρωπαϊκά και παγκόσμια ζητήματα¹⁴⁰.

Τα όποια ηθικά ζητήματα τα οποία με βεβαιότητα ανακύπτουν αλλά και οι αξίες της ορθόδοξης χριστιανικής θρησκείας χρησιμοποιούνται από τον εκπαιδευτικό ως υλικό για στοχασμό και σε καμία περίπτωση δεν επιβάλλονται στους μαθητές. Επιπλέον και όπως είναι γραμμένα τα βιβλία, φαίνεται πως γίνεται ουσιώδης προσέγγιση γνωριμίας με τις θρησκείες του υπόλοιπου κόσμου, με συνέπεια να παρακολουθεί το μάθημα χωρίς να δυσανασχετεί και ένα αλλόθρησκο παιδί.

¹⁴⁰ Στ. Γιαγκάζογλου, «Η έννοια της θρησκευτικής ελευθερίας και το μάθημα των Θρησκευτικών», <https://blogs.sch.gr>.

Αν καταφέρουμε στους καιρούς μας να υπάρξει μια ομαλή μετάβαση από τη θέση που προϋπήρχε και στη χώρα μας, αυτή της ουδετεροθρησκείας, η διδασκαλία των θρησκευτικών στο δημοτικό σχολείο - αλλά και στις άλλες βαθμίδες της εκπαίδευσης – θα έχει ως βασική της φροντίδα να μην εξοστρακιστούν τα θεολογικά ζητήματα από το γνωστικό πεδίο αλλά να επιτευχθεί το ακριβώς αντίθετο.

Θα καταφέρναμε σε μία τέτοια περίπτωση να επιτύχουμε έναν σπουδαίο στόχο ο οποίος και θα αφορούσε όλους τους μαθητές και τους ομόδοξους και τους ετερόδοξους. Τα παιδιά θα απομακρύνονταν μίλια μακριά από την παγίδα του φονταμενταλισμού που ισοπεδώνει τις ανθρώπινες ζωές και εγκλωβίζει τις ανθρώπινες ψυχές σε έναν αέναο κύκλο μίσους και μισαλλοδοξίας¹⁴¹.

Εξάλλου για όλους τους μαθητές ανεξαρτήτως θρησκευτικής επιλογής ένας είναι ο Θεός. Και σε αυτό το σημείο καλό είναι να γραφεί μια αληθινή ιστορία, η οποία προέρχεται από το φιλόλογο Χριστόφορο Μηλιώνη. Ο δάσκαλος αυτός υπηρετούσε στο ημιγυμνάσιο Πάργας όπου έκανε και θρησκευτικά. Μεταξύ των μαθητών του και ο Νεχάτ Μουλιαζίμ. Σύμφωνα με το νόμο, ο Νεχάτ μπορούσε να μην παρακολουθεί το ΜτΘ. Επειδή μία ημέρα έκανε πολύ κρύο, ο δάσκαλος άνοιξε την πόρτα και είδε το παιδί να τρεμουλιάζει στον διάδρομο. Ο δάσκαλος του ζήτησε να μπει μέσα στην τάξη όπου υπήρχε μία σόμπα. Χαρακτηριστικά του είπε: «Έλα αγόρι μου, μέσα στην σόμπα μην αρρωστήσεις! Θέλεις άκουγε, θέλεις μην ακούς. Ένας είναι ο Θεός για όλον τον κόσμο!...». Η φράση αυτή εντυπώθηκε τόσο στο παιδί που χρόνια μετά όταν τυχαία ο δάσκαλος συνάντησε τη μητέρα του Νεχάτ, εκείνη του υπενθύμισε την προαναφερθείσα στιχομυθία!!¹⁴².

Ο εκπαιδευτικός, χρειάζεται επομένως να βρίσκεται σε συνεχή εγρήγορση και να αναλάβει δίχως φόβο αλλά με ανοιχτή καρδιά και με ανοιχτές τις πνευματικές του κεραίες το μέρος της ευθύνης που του αναλογεί, συναισθανόμενος όμως παράλληλα πως ως ατελής άνθρωπος κάνει λάθη και χρειάζεται βοήθεια προκειμένου να τα διορθώσει. Εξάλλου, ας μην ξεχνάμε πως και στον πιο καλό μαέστρο συμβαίνει να ακουστούν από την πλευρά της χορωδίας, παραφωνίες ή από την πλευρά της ορχήστρας, παρατονίες όμως με την απαιτούμενη θέληση και τον απαιτούμενο κόπο όλων την επόμενη φορά τα λάθη μπορούν να διορθωθούν.

¹⁴¹ Ρ. Ντεμπρέ, *Η διδασκαλία της θρησκείας στο ουδετερόθρησκο σχολείο*, μτφρ. Γ. Καράμπελας, εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2004, σελ.85.

¹⁴² Περιοδικό Σύναξη, τεύχος 108, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2008, Ένας είναι ο Θεός του Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλου, σελ. 67-68.

4.3 Προτάσεις-βελτιωτικές αλλαγές προκειμένου τα σχολικά εγχειρίδια των θρησκευτικών να ανταποκριθούν καλύτερα αναφορικά με την ετερότητα δίχως όμως να χάνεται η θρησκευτική τους ταυτότητα.

Σήμερα περισσότερο από ποτέ η Ορθοδοξία χρειάζεται να πραγματοποιήσει ένα γνήσιο άνοιγμα -δίχως όμως τον παραμικρό αστερίσκο -προς τον πολυπολυτισμικό κόσμο μας. Η Ορθοδοξία χρειάζεται να συμβαδίζει με τη νέα κοινωνική πραγματικότητα διαφυλάττοντας όμως ως κόρη οφθαλμού την ορθόδοξη αυτοσυνειδησία. Έτσι, θα καταφέρει να αποφύγει τον σκόπελο του συγκρητισμού¹⁴³.

Μια ορθόδοξη αγωγή η οποία σέβεται στο έπακρον την κάθε θρησκευτική ετερότητα είναι μία αγωγή η οποία τροφοδοτεί τον μικρό μαθητή με τα απαραίτητα εφόδια προκειμένου στο μέλλον να γίνει ένας ενήλικας ο οποίος θα συνυπάρχει με την όποια θρησκευτική ετερότητα δίχως να δημιουργείται το παραμικρό πρόβλημα. Να γιατί τα σχολικά εγχειρίδια θα πρέπει να προσεγγίζουν τις θρησκευτικές ετερότητες με την αποδοχή που τους πρέπει και φυσικά με τον απαιτούμενο σεβασμό.

Όπως και ο ορθόδοξος προσανατολισμός έτσι και τα σχολικά βιβλία θα πρέπει να έχουν μία συγκεκριμένη κατεύθυνση, αυτή η οποία ακούει στο όνομα θεολογία της ετερότητας. Η ίδια η Βίβλος μας δείχνει τον παραπάνω προσανατολισμό. Εξάλλου ας μην ξεχνάμε πως η Βίβλος δεν αποτελεί μόνο ένα θεόπνευστο έργο μα αναδεικνύει και έτερες θρησκευτικές παραδόσεις. Μάλιστα εκθέτει ποικίλα πολιτισμικά στοιχεία και επιπρόσθετα φέρνει στο φως πολυθρησκευτικές ανθρώπινες σχέσεις¹⁴⁴.

Στο κέντρο της θεολογικής παράδοσης της Ορθοδοξίας βρίσκεται ο πλησίον, ο έτερος, ο ξένος. Στην Καινή Διαθήκη με σαφήνεια αναδεικνύεται η ετερότητα μέσω της παραβολής του Καλού Σαμαρείτη. Όμως και αυτό ακόμη το κορυφαίο γεγονός της Πεντηκοστής δείχνει με το πλέον ξεκάθαρο τρόπο το αγάλιασμα της προσωπικής ετερότητας μα και της πολυπολιτισμικότητας των λαών και των γλωσσών. Η ίδια εκκλησιολογία του Απόστολου Παύλου δείχνει πως για τους χριστιανούς δεν υπάρχουν διακρίσεις και κοινωνικές ή εθνικές

¹⁴³ Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία & Πολιτισμός. Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2021, σελ. 321.

¹⁴⁴ Στ. Γιαγκάζογλου, «*Θεολογία & Πολιτισμός*». *Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2021, σελ.321.

ετικέτες. Δεν υπάρχουν εθνικοί ή Ιουδαίοι, ελεύθεροι ή δούλοι, όλοι είναι ίσοι απέναντι στον Πανάγαθο¹⁴⁵. Και είναι ο Σαύλος ο οποίος αν και προερχόταν από την εκλεκτή φυλή Βενιαμίν και με ισχυρότατο το ενδεχόμενο να μεγάλωσε σε αυστηρό φαρισαϊκό περιβάλλον είναι αυτός που αγκάλιαζε τους πάντες χωρίς να διαχωρίζει κανέναν. Και είναι αυτός που συνειδητοποίησε πλήρως το παγκόσμιο και οικουμενικό μήνυμα του Ναζωραίου¹⁴⁶.

Το ίδιο το δόγμα της Αγίας Τριάδας αναδεικνύει με τον πλέον καταφανή τρόπο την απόλυτη κατάφαση της προσωπικής ετερότητας. Κοινωνία και ετερότητα συναντούνται στην ενότητα της Αγίας Τριάδος.

Η χριστολογία των δύο φύσεων του Ιησού φανερώνει την ένωση της θεϊκής και της ανθρώπινης φύσης και φέρνει στο φως την ξενικότητα του Θεού στον κόσμο. Ας μην ξεχνάμε πως ο Θεός είναι ο απόλυτος και παντοτινός ξένος για την ανθρώπινη φύση¹⁴⁷.

Το ΜτΘ δε θα πρέπει το λοιπόν να αγκιστρωθεί στο παρελθόν αλλά να συναντηθεί με το παρόν έχοντας ως γέφυρα του την όποια θρησκευτική ετερότητα. Το ΜτΘ χρειάζεται να ξεπεράσει το όποιο ψευτοδίλημμα μεταξύ γνώσης και βιώματος, να απαγκιστρωθεί από τα βαρίδια του πουριτανισμού και να αφήσει για πάντα στο χρονοντούλαπο τον όποιο κατηχητικό προσανατολισμό του. Είναι επιπρόσθετα εξαιρετικά σημαντικό να παραμείνει πάντα υπό την εποπτεία της πολιτείας ως υποχρεωτικό μάθημα. Καλό θα ήταν να συνδεθεί με την παράδοση του ελληνικού πολιτισμού και να αναδεικνύει διαρκώς το οικουμενικό πνεύμα της Ορθοδοξίας¹⁴⁸.

Επιπλέον, καλό θα ήταν να χρησιμοποιεί τη μεθοδολογία της διαθεματικότητας και διεπιστημονικότητας σε σχέση με τα υπόλοιπα μαθήματα του σχολείου δίχως όμως να εξαιρεί και τη δυναμική της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στο πλαίσιο της διαλεκτικής συνάντησης των πολιτισμών μα και των θρησκειών¹⁴⁹.

¹⁴⁵ Όπως παραπάνω.

¹⁴⁶ Σωτήριος Σ. Δεσπότης, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία και Θεολογία*, Εκδ. Έννοια, Αθήνα 2019, σελ. 76

¹⁴⁷ Στ. Γιαγκάζογλου, «*Θεολογία & Πολιτισμός*». *Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2021, σελ. 324

¹⁴⁸ Στ. Γιαγκάζογλου, «*Θεολογία & Πολιτισμός*». *Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2021, σελ. 326

¹⁴⁹ Όπως παραπάνω.

Παρέχοντας μια «ανοικτή» στα σύγχρονα κελεύσματα παιδεία αποφεύγοντας την κακή μίμηση ξένων προτύπων μπορούμε και χρειάζεται να δώσουμε υψηλής ποιότητας μορφωτικά αγαθά στα παιδιά όπως μπορεί να γίνει το Μτθ αλλά και τα υπόλοιπα μαθήματα, κλείνοντας ερμητικά τα αυτιά μας στις σειρήνες τους παρελθόντος.

Συμπεράσματα

Η σύγχρονη Ελλάδα, ως σημαντικός ευρωπαϊκός σταθμός υποδοχής μεταναστών και προσφύγων, με την εκπαιδευτική πολιτική που έχει σχεδιάσει λαμβάνει πλέον σοβαρά υπόψη της, το πώς θα εντάξει τα παιδιά των μεταναστών αλλά και των προσφύγων με τον πιο αρμονικό και ομαλό τρόπο μέσα στο χώρο του σχολείου.

Στη νέα αυτή σχολική πραγματικότητα η οποία προκύπτει από τις διαρκείς εξελίξεις οι οποίες λαμβάνουν χώρα και εξαιτίας απροσδόκητων γεγονότων – όπως ο πρόσφατος πόλεμος μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας - που ακόμα και τώρα που γράφονται τούτες οι γραμμές βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη,- βασικοί σταθεροί πυλώνες της εκπαιδευτικής πολιτικής θα πρέπει να είναι η ανάδειξη εκείνων των χαρακτηριστικών που βοηθούν τους μαθητές να δέχονται την κάθε ετερότητα με σεβασμό και αγάπη.

Επιπλέον, τα παιδιά θα πρέπει να μάθουν τη μεγάλη αξία της συνεργασίας μεταξύ ανθρώπων με διαφορετικό πολιτιστικό υπόβαθρο, διαφορετική γλώσσα, διαφορετικό θρησκευτικό δόγμα ή διαφορετική θρησκεία. Ακόμη όμως και αν οι μαθητές κληθούν να συνεργαστούν με μαθητές από άλλη χώρα αλλά με την ίδια θρησκεία θα πρέπει να είναι κατάλληλα προετοιμασμένοι και πάλι να δεχτούν το διαφορετικό καθώς και ορθόδοξοι Έλληνες με τους ορθόδοξους χριστιανούς άλλης εθνικότητας μπορεί διαφέρουν μεταξύ τους σε ορισμένα σημεία.

Ο ρόλος του ΜτΘ στο ελληνικό σχολείο είναι εξαιρετικά σημαντικός και δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση, το ΜτΘ να γίνεται στο παρασκήνιο των εξελίξεων ή ακόμη χειρότερα να μένει στο περιθώριο και οι αξίες οι οποίες πρεσβεύει, να «βαλτώνουν» μέσα στα διδακτικά βιβλία, μη βρίσκοντας μαθητικά αυτιά να ακουστούν. Το να μάθουν τα παιδιά να μην ενδιαφέρονται για το θρήσκευμα το οποίο έχει ο συμμαθητής τους ο οποίος είτε λόγω αντίξοων οικονομικών συνθηκών έχει έλθει μαζί με την οικογένειά του στην ελληνική επικράτεια είτε ακόμη και χωρίς την οικογένειά του έχει εξαναγκαστεί να φύγει άρον άρον από τον τόπο διαμονής του λόγω πολεμικών συγκρούσεων και να γίνει προσφυγόπουλο στη χώρα μας, είναι μια βασική αξία η οποία κατορθώνει και απομακρύνει μίλια μακριά το ρατσισμό, τη μισαλλοδοξία και τον διαρκή σύντροφό της, τον άκρατο και τυφλό φανατισμό που μόνο δεινά φέρνει στην ανθρωπότητα. Τρανή απόδειξη του τι μπορεί να κάνει ο άκρατος

θρησκευτικός φανατισμός είναι τα τυφλά χτυπήματα κυρίως μουσουλμάνων εξτρεμιστών σε άμαχο πληθυσμό σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες.

Τα θρησκευτικά μπορούν και πρέπει να λειτουργήσουν σαν ένας φωτεινός φάρος ο οποίος προσφέρει μορφωτικά αγαθά υψηλού επιπέδου. Η ίδια η Ορθοδοξία βασίζεται σε υψηλές αξίες που μπορούν να κάνουν την κοινωνία ομορφότερη, καλύτερη μα και πιο ανθρώπινη για όλους είτε ασπάζονται τον ορθόδοξο χριστιανισμό είτε όχι.

Στο μάθημα των θρησκευτικών, τα παιδιά γνωρίζουν καλύτερα τη δική τους θρησκεία αλλά έρχονται σε εγγύτερη επαφή και με άλλες θρησκείες. Κατανοώντας τις διαφορές και γνωρίζοντας τα ενοποιητικά στοιχεία, νιώθουν περισσότερο ασφαλείς με τη θρησκεία τους καθώς η γνωριμία με τις βαθιές έννοιες και αξίες του χριστιανισμού, τους λύνει τυχόν απορίες και τους δημιουργεί τις προϋποθέσεις να γίνουν συνειδητοί χριστιανοί.

Τα παιδιά μέσω σαφών αναφορών στη θρησκευτική ετερότητα (σημερινά διδακτικά βιβλία) μαθαίνουν πώς να δείχνουν τον απόλυτο σεβασμό τους σε οποιονδήποτε έχει διαφορετική θρησκευτική κατεύθυνση από τη δική τους. Έτσι, οι μαθητές μαθαίνουν μέσω των τωρινών διδακτικών βιβλίων πώς να δέχονται και να αποδέχονται κάθε ετερότητα και επομένως και τη θρησκευτική ετερότητα. Ο μαθητής, ο οποίος έχει διαφορετική θρησκευτική οπτική στο συγκεκριμένο μάθημα, δεν περιθωριοποιείται αλλά μπορεί να συμμετάσχει, εάν ο ίδιος το επιθυμεί, χωρίς κάποιο ιδιαίτερο πρόβλημα. Τα βιβλία είναι γραμμένα λαμβάνοντας υπόψη τους και αυτή την παράμετρο και έτσι μπορούν με την απαιτούμενη συνδρομή του εκπαιδευτικού, να τα διαβάσουν όλοι.

Η βασική αξία, το επίκεντρο της ορθόδοξης παράδοσης είναι η αγάπη για τον πλησίον, η αγάπη για τον κάθε άνθρωπο, ανεξαρτήτως της θρησκείας την οποία πρεσβεύει. Ο εκπαιδευτικός, βασισμένος σε αυτή την πανανθρώπινη αξία καλείται να δείξει στους μαθητές του πως όλοι μπορούν να συνεργάζονται με όλους αρκεί να υπάρχει από όλες τις πλευρές καλή θέληση και αγάπη. Η αγάπη αποτελεί την κινητήριου δύναμη κάθε χριστιανού και μπορεί να διώξει κάθε ίχνος σκοταδισμού που κρύβει η μισαλλοδοξία και ο φανατισμός. Κάθε ανθρώπινη παρουσία πάνω στη γη πρέπει να είναι καθόλα σεβαστή από τους άλλους ανθρώπους.

Και στα προηγούμενα διδακτικά βιβλία (2001-2016) είχαν γίνει διαρκείς προσπάθειες ανάδειξης της θρησκευτικής ετερότητας αλλά ήταν κυρίως έμμεσες. Περισσότερο άμεσες έγιναν το 2006 με τα νέα σχολικά βιβλία τα οποία και αντικατέστησαν τα παλιά.

Με τα τωρινά σχολικά βιβλία από το 2017 και μετέπειτα, ο μαθητής μαθαίνει να εργάζεται σε ομάδες και αναδεικνύεται περισσότερο ο κριτικός στοχασμός του. Ο διάλογος ο οποίος προκύπτει με άλλες θρησκείες και χριστιανικά δόγματα μέσα από τα νέα σχολικά βιβλία, βοηθά σε μεγάλο βαθμό στο να μάθουν να σέβονται τα παιδιά την κάθε θρησκευτική ετερότητα.

Εάν από μικρή ηλικία, οι μαθητές μάθουν να λειτουργούν μέσα στη σχολική τάξη, κάνοντας υπέρβαση των όποιων προκαταλήψεων που έχουν από το σπίτι και από τους οικείους τους, τότε θα γίνουν στη μετέπειτα πορεία τους ενσυνείδητοι πολίτες οι οποίοι θα συνυπάρχουν αρμονικά και ειρηνικά με κάθε «ξένο» άνθρωπο ο οποίος αναγκάζεται να αφήσει τη γη του και να έρθει σε ένα νέο κόσμο που ποτέ προηγουμένως τα μάτια του δεν έχουν δει.

Αν οι μαθητές μάθουν να απαγκιστρώνονται από νοητικά σχήματα που τους αποτρέπουν από το να βλέπουν τον ανοίκειο, σαν αδερφό τους, τότε ολόκληρη η κοινωνία θα έχει κερδίσει ένα τεράστιο στοίχημα. Θα έχει κερδίσει να υπάρχει στον κοινωνικό χώρο, γαλήνη, ειρήνη και ηρεμία. Θα έχει επιπρόσθετα ο καθένας το πλεονέκτημα να εργάζεται στο χώρο τον οποίο έχει επιλέξει, δίχως να βάλλεται από ρατσιστικές και μισαλλόδοξες φωνές. Η κοινωνία, η οποία σέβεται κάθε τι διαφορετικό μόνο οφέλη μπορεί να έχει. Η ίδια θα έχει αποκτήσει έναν σχεδόν αδιαπέραστο συνεκτικό ιστό που δυσκολότατα θα μπορεί κάποιος να σπάσει, αυτόν της αλληλεγγύης, του αλληλοσεβασμού και της αληθινής και βαθιάς αγάπης από άνθρωπο σε άνθρωπο.

Στην εποχή μας, η κοινωνία με τον άλλον γίνεται μ' εξαιρετικά δύσκολους όρους. Και επειδή η εποχή που διανύουμε χαρακτηρίζεται ως υπερβολικά ρευστή, οι όροι και μετασχηματίζονται διαρκώς και γίνονται ακόμη δυσκολότεροι. Όμως, η Ορθοδοξία μπορεί και πρέπει να δώσει προς τα έξω, μ' όλα τα μέσα που έχει, το όραμα της κοινωνίας και ετερότητας το οποίο εξάλλου ποτίζει την ίδια της την πίστη και αποκαλύπτεται σε καθημερινή βάση τόσο στην ευχαριστιακή όσο και στην εκκλησιαστική της ύπαρξη. Για να πετύχει να δώσει προς τα έξω το όραμά της, θα πρέπει και να το εφαρμόσει στον τρόπο που υπάρχει η ίδια. Σ' αντίθετη περίπτωση θα έχει η ίδια εγκλωβίσει το όραμά της σε λόγια δίχως αντίκρισμα.

Χρειάζεται με κάθε τρόπο να προστατευθεί η ουσία της θρησκείας. Η θρησκευτική εμπειρία της Ορθοδοξίας ανοίγει όχι μόνο το νου μα και την καρδιά του ανθρώπου προς το Άπειρο, προς το απόλυτο καλό, τον ίδιο τον Θεό. Όταν ο άνθρωπος ζει μέσα στην καθημερινή τριβή

με αγάπη και σεβασμό προς τους συνανθρώπους του, τότε έρχεται καθημερινά σε επαφή με το Άγιο, με το Θεό.

Χρέος όλων των αληθινά θρησκευόμενων ανθρώπων είναι να μη αφήσουν τη θρησκεία να εμπλακεί στα γρανάζια της πολιτικής ή των οικονομικών συμφερόντων. Επιπρόσθετα, κάθε μορφή βίας δεν είναι δυνατόν να συμβαίνει στο όνομα της θρησκείας γιατί τότε προκαλεί ανυπολόγιστα δεινά στην ίδια τη θρησκεία. Η Ορθόδοξη θρησκεία αποτελεί θείο δώρο που γλυκαίνει και φέρνει την ειρήνη στις καρδιές των ανθρώπων. Μια τέτοια προαναφερθείσα στάση ζωής όμως προϋποθέτει μια ουσιαστική και συνεχή καλλιέργεια θρησκευτικής συνειδήσεως. Μιας θρησκευτικής συνείδησης η οποία ακουμπά στις ευγενέστερες προσωπικές δυνάμεις του καθενός χωριστά. Μιας θρησκευτικής συνείδησης η οποία βασίζεται στην αλληλοκατανόηση, την κοινωνική αλληλεγγύη και τον αλληλοσεβασμό. Μιας θρησκευτικής συνείδησης που καλλιεργείται και μέσα στον εκπαιδευτικό χώρο με αγάπη, σύνεση και με το βλέμμα στραμμένο προς τα εμπρός. Και ενώ γύρω θα συνεχίσουν να υπάρχουν αλλαγές και έντονη ρευστότητα εντούτοις η ταχύτητα του διαδικτύου και το εφήμερο δεν θα μπορούν να αλλοτριώσουν με κανένα τρόπο τις ήδη αφυπνισμένες θρησκευτικές συνειδήσεις.

Επιλογικά, είναι ξεκάθαρο πως όταν έχεις συναντηθεί με τον απολύτως Άλλο, τον Θεό, τίποτα και κανείς δεν σε φοβίζει. Ο «άλλος» γίνεται όρος της δικής σου ύπαρξης και δεν τον ανέχεσαι μα επιδιώκεις να είσαι μαζί του. Η Τριαδικότητα, η θυσία του Χριστού αλλά και η αναμονή της μεταμόρφωσης του κόσμου σε Βασιλεία όλα υπαγορεύουν έναν συγκεκριμένο τρόπο ζωής. Αυτόν που στο κέντρο του, τοποθετεί την απόλυτη αγάπη η οποία έχει για κατεύθυνσή της, τους πάντες.

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης

Βιβλιογραφία

Αναστάσιος Αρχιεπίσκοπος Τιράνων και πάσης Αλβανίας, «Θεός εφανερώθη εν σαρκί». Εκδόσεις Μαΐστρος, Αθήνα 2006.

Γαλίτη – Κυρβασίλη Πέλλη, Η αγωγή στη συγχώρηση. www.pemptousia.gr

Γιαγκάζογλου Στ., «Η έννοια της θρησκευτικής ελευθερίας και το μάθημα των Θρησκευτικών» <http://blogs.sch.gr>

Γιαγκάζογλου Στ., «Το μάθημα των Θρησκευτικών και το ζήτημα της απαλλαγής», *Εκκλησία* 9/2008, Αθήναι σσ. 706-713· «Υπόμνημα σχετικά με την εγκύκλιο του ΥΠΑΙΠΘ περί απαλλαγής από τα Θρησκευτικά», από κοινού με τους Γεώργιο Στάθη και Παντελή Καλαϊτζίδη, *Σύναξη* 108/2008, σσ. 77-79·

Γιαγκάζογλου Στ., «Θεολογία και Πολιτισμός» Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε ένα μεταβαλλόμενο κόσμο. Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2021.

Γιαγκάζογλου Στ., Αθ. Νευροκοπλή, Γ. Στριλιγκά (επιμ.), Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο. Ο διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου. Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2000

Γιανναράς Χρ., Η ελευθερία του ήθους. Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2011.

Γιανναράς Χρ., Το πρόσωπο και ο Έρωσ. Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2017.

Γκοτοβός Αθ., Εκπαίδευση και ετερότητα. Εκδόσεις Μεταίχιμο, Αθήνα 2005.

Γουέαρ Κάλλιστος, Ο Ορθόδοξος Δρόμος, μτφρ. Μαρία Πάσχου. Έκδοση Επτάλοφος, 1978.

Δεσπότης Σ. Σωτήριος, Θρησκευτές και ανθρώπινα δικαιώματα. Πρακτικά διεπιστημονικού συνεδρίου 13 έως 16 Φεβρουαρίου 2019, Αθήνα 2022

Δεσπότης Σ. Σωτήριος, Η Ορθόδοξη Εκκλησία και Θεολογία από τον 19^ο στον 21^ο αιώνα. Εκδόσεις Έννοια 2019.

Δεσπότης Σ. Σωτήριος Η Αγία Γραφή στον 21^ο αιώνα, Βιβλικές Μελέτες ,Εκδόσεις Άθως, Αθήνα 2006.

Ζηζιούλα Ι., «Κοινωνία και ετερότητα», περιοδικό Σύναξη, τεύχος 76, Αθήνα 2000

Θερμός π. Βασίλειος, Συγχώρηση το δυσκολότερο και ωραιότερο άθλημα. 13-5-2017. <https://utu.be/cs1E1/5LBX4>

Ιγνάτιος Μητροπολίτης Δημητριάδος και Αλμυρού (συντονιστής), Μελέτη Θεματικής Ομάδας Εργασίας, Η Ορθοδοξία και οι «ΑΛΛΟΙ» ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ 2040.

Κλάυης Εμμανουήλ, Ορθόδοξες Εκκλησίες σε ένα πλουραλιστικό κόσμο. Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2006.

Λουδοβίκος π. Νικόλαος, Η συγχώρηση. Συνέντευξη προς το διαδικτυακό ραδιόφωνο Regium Radio στις 3-12-2019, <https://utu.be/PSxFJgCqBYW>

Ντεμπρέ Ρ., Η διδασκαλία της θρησκείας στο ουδετερόθρησκο σχολείο, μτφρ. Γ. Καράμπελας. Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2004.

Παπαθανασίου Αθ., Ο Θεός μου ο Αλλοδαπός. Κείμενα για μιαν αλήθεια που είναι «του δρόμου». Εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα 2004.

Ρεράκης Ηρ., Ο «άλλος» στο ελληνικό σχολείο, Ορθόδοξη χριστιανοπαιδαγωγική θεώρηση. Εκδόσεις Πουρνάρας, Θεσσαλονίκη 2007

Φλωρόφσκυ π. Γεωργίου, «Θέματα Ορθοδόξου Θεολογίας». Εκδόσεις Άρτος Ζωής Αθήνα 1989.

Φωτίου Σταύρος (επιμ.) Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος, Παπαθανασίου Θανάσης, Τρομοκρατία και πολιτισμός. Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 2013.

Χρυσόγονος Κ., Θρησκευτική εκπαίδευση και επικρατούσα θρησκεία. Συλλογικός Τόμος: Θρησκευτική ελευθερία και επικρατούσα θρησκεία, Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος, Επιμέλεια Χ. Παπαστάθης. Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα Θεσσαλονίκη 2000

Clapsis Emm., (επιμ.), The Orthodox Church in a pluralistic World, An Ecumenical Conversation, εκδόσεις World Council of Churches Publications – Holy Cross Orthodox Press, Geneva-Brookline 2004.

Επιστημονική Εγκυκλοπαίδεια Treccani (www.treccani.it)

Οδηγός Εκπαιδευτικού στα Θρησκευτικά Δημοτικού-Γυμνασίου, Αναθεωρημένη Έκδοση 2014.

Σχολικό Βιβλίο Θρησκευτικών Γ΄ Τάξης 2002 και 2005 και 2017

Σχολικό Βιβλίο Θρησκευτικών Δ΄ Τάξης 2002 και 2005 και 2017

Σχολικό Βιβλίο Θρησκευτικών Ε΄ Τάξης 2002 και 2005 και 2017

Σχολικό Βιβλίο Θρησκευτικών ΣΤ΄ Τάξης 2002 και 2005 και 2017

La Stampa (www.lastampa.it) Ιούνιος 2022

Σχολικό βιβλίο για τη διδασκαλία της Καθολικής Εκκλησίας Β΄ τάξη Β΄ Βαθμού.

Πηγή:

Η Καινή Διαθήκη, Άγιο Όρος, Έκδοση Β΄, 2001, Ελληνική Βιβλική Εταιρεία